

► ROMÂNIA 100

Bogdan Murgescu

Andrei Florin Sora

Alexandru Radu

Claudia Ursuțiu

► DOSAR ELECTORAL

Sergiu Gherghina

Paul Emanuel Țap

Alexandru Radu

Daniel Buti

► VARIA

Alexandru Volacu

► RECENZIE

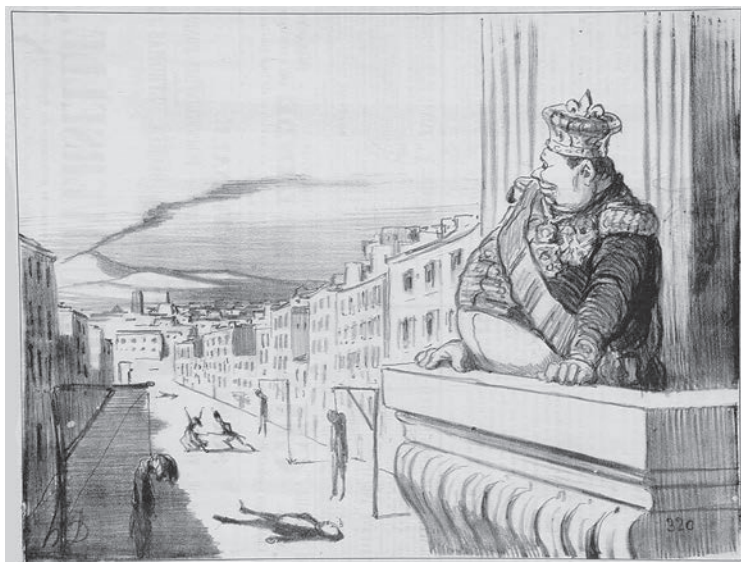
Ionela Gavril

Sfera Politicii

REVISTĂ DE ȘTIINȚE POLITICE

EDITATĂ DE FACULTATEA DE ȘTIINȚE POLITICE, SNSPA

APARIȚIE TRIMESTRIALĂ

VOLUM XXVII
NUMĂRUL
3-4 (201-202)
IUL.-DEC. 2019

România 100

Sfera Politicii

VOLUMUL XXVII, NUMĂRUL 3-4 (201-202), iulie-decembrie 2019

România 100

Bogdan Murgescu, Andrei Florin Sora

România Mare votează: alegerile parlamentare din 1919 la „firul ierbii” 3

Alexandru Radu

Un sistem electoral de factură particulară..... 44

Claudia Ursuțiu

Impactul anului 1919 asupra destinului politic al evreimii române interbelice.

Transformări, permutări și provocări 83

Dosar electoral

Sergiu Gherghina, Paul Emanuel Țap

Generația Z și liderii politici. Preferințele celor care au votat

pentru prima dată în 2019..... 96

Alexandru Radu, Daniel Buti

Alegeri prezidențiale în România postcomunistă 111

Varia

Alexandru Volacu

Limitarismul: o analiză conceptuală 135

Recenzie

Participarea protestatară și democrația reprezentativă

în România postcomunistă (Ionela Gavril)..... 144

Alexandru Radu, Daniel Buti, *Statul sunt eu! Participare protestatară vs. democrație reprezentativă în România postcomunistă*

Index de autori 149

Summary 151

România Mare votează: alegerile parlamentare din 1919 la „firul ierbii”

■ BOGDAN MURGESCU, ANDREI FLORIN SORA

[University of Bucharest]

Abstract

The parliamentary elections in November 1919 were not only the first ones held in Romania after the end of World War I, but also the first ones which replaced census suffrage with universal male suffrage, and the single general elections from Romanian independence to the end of the interwar period which were not won by the party in government. It was also a complex process, organised according to three different laws and voting systems in the various historical provinces which formed Greater Romania. The volume coordinated by Bogdan Murgescu and Andrei Florin Sora analyses both the national dynamic of voter activism and empowerment, and the regional diversity of the electoral process. It contains case studies about the elections in 31 counties from all historical provinces, and provides thus a unique insight into the complexities of the Romanian society and into the way a majority of the Romanian citizen voted for change in 1919, only to see their aspirations being thwarted by the established political elites of the Old Kingdom.

Keywords

parliamentary elections; political parties; interwar Romania; male suffrage; peasantry; regional diversity

Introducere¹

Alegerile din noiembrie 1919 (în cea mai mare parte a țării scrutinul pentru Adunarea Deputaților s-a desfășurat în zilele de 2-4 noiembrie, iar cel pentru Senat în 7-9 noiembrie) au fost primele alegeri parlamentare desfășurate la nivelul României Mari după terminarea Primului Război Mondial și realizarea Marii Uniri din 1918. Organizarea acestor alegeri a reflectat, pe de o parte, agitația și frământările primilor ani de după război și, pe de altă parte, diversitatea situației din diferitele provincii istorice care au constituit România Mare. Într-un stat care încă nu parcursesse un proces de unificare legislativă și administrativă, aceste alegeri s-au desfășurat în conformitate cu legi diferite, care țineau cont de tradițiile electorale diferite din Vechiul Regat și din teritoriile care aparținuseră anterior de Austro-Ungaria. Mai concret, în Vechiul Regat și în Basarabia alegerile au avut la bază circumscripții plurinomiale la nivel de județ, ceea ce înseamnă că se votau liste județene ale partidelor și/sau candidaților independenți, iar mandatele se repartizau conform unui sistem

1 Paginile de mai jos sunt extrase din volumul Bogdan Murgescu (coord.), Andrei Florin Sora (coord.) et. al., *România Mare votează: alegerile parlamentare din 1919 la „firul ierbii”* (Iași, Polirom, 2019) și republicate cu acordul Editurii Polirom. Autori: Bogdan Murgescu, Andrei Florin Sora.

proporțional pentru Adunarea Deputaților și conform unui sistem majoritar relativ pentru Senat², în timp ce în Bucovina și Transilvania sistemul de vot a fost uninominal, la nivelul unor circumscripții electorale sub-județene, cu excepția orașelor Cernăuți, Cluj, Oradea, Arad și Timișoara (vot proporțional).

În ciuda acestei diversități, pe ansamblu alegerile parlamentare din noiembrie 1919 au avut și un important element comun: la nivelul întregii României, au avut dreptul de a vota cetățenii români de sex masculin în vârstă de peste 21 de ani pentru Adunarea Deputaților și în vârstă de peste 40 de ani pentru Senat. Anterior, votul universal masculin fusese instituit doar în Bucovina, datorită includerii acesteia în partea austriacă a Austro-Ungariei, în timp ce în Transilvania, în Basarabia și în Vechiul Regat funcționase votul cenzitar. Adoptarea la nivel național a votului universal masculin a permis o foarte consistentă lărgire a dreptului de vot și a participării populației la definirea voinței politice a țării.

Alegerile parlamentare din noiembrie 1919 mai au o particularitate care le mărește interesul pentru istorici, ca și pentru toți cei interesați de evoluția sistemului electoral din România modernă și contemporană. În toată istoria Regatului României, ele au fost singurele alegeri generale care nu au fost câștigate de partidul aflat la guvernare³. Chiar și în 1937, când guvernul Tătărescu nu a reușit să treacă de pragul de 40%, care i-ar fi adus o majoritate parlamentară confortabilă grație sistemului primei electorale, Partidul Național Liberal și aliații săi au reușit să se plaseze pe primul loc, cu 35,92% din voturile pentru Adunarea Deputaților. Cu aceste două excepții, 1919 și 1937, în toate celelalte situații „puterea” (partidul aflat la guvernare) a câștigat alegerile, justificând butada lui Petre P. Carp „dați-mi puterea și vă dau parlamentul”⁴. Nu vom intra acum în discuția complicată cu privire la factorii care au determinat aceste repetate victorii guvernamentale, discuție care merge de la evocarea votului pro-guvern al unei părți a electoratului („zestrea guvernamentală”) până la evocarea unor detalii suculente cu privire la abuzurile administrației în relația cu alegătorii. Ne vom mulțumi să consemnăm faptul că în 1919 alegerile au fost organizate de un guvern de tranziție, condus de generalul Arthur Văitoianu, după ce Ionel Brătianu se retrăsese de la guvernare din cauza impasului în care ajunsese în tratativele cu Aliații la Conferința de Pace de la Paris. Or, guvernul Văitoianu, deși apropiat liberalilor și păstrând o mare parte din administrația din timpul guvernului Brătianu, nu a încercat cu tot dinadinsul să determine rezultatul alegerilor. Am putea spune că în condițiile unificării incomplete a României și a păstrării caracterului regional al aproape tuturor forțelor politice, nici nu era posibil ca un partid să dobândească majoritatea absolută la nivel național. Dincolo însă de această limitare obiectivă, dincolo de unele abuzuri la nivel local și/ sau județean, dincolo de unele constrângeri sistemice (menținerea stării de asediu și a cenzurii), per total alegerile din noiembrie 1919 au fost relativ libere, iar rezultatele oficiale au putut să reflecte mai mult ca oricând altădată, înainte de 1919 și ulterior (până în anii 1990), opțiunile alegătorilor. De aceea, alegerile parlamentare

2 Alexandru Radu, „Alegerile parlamentare din 1919. Un sistem electoral particular”, *Revista Română de Studii Electorale*, Vol. VI, 1(2018), 133.

3 Un memorialist consemna astfel rezultatele acestor alegeri: alegerile „au dus la constituirea unui parlament neobișnuit, dar a fost cel dintâi ieșit din votul universal și nearanjat de un partid în propriul său interes. Au fost aleși 560 de deputați, însă niciun partid politic nu obținuse peste 280 de mandate ca să formeze o majoritate parlamentară necesară desemnării unui guvern cu o bază reală politică. Se crease astfel o situație fără precedent”. Ion Constantinescu, *Din însemnările unui fost reporter parlamentar. Camera deputaților. 1919-1939 (note și memorii)* (București: Editura Politică, 1973), 11.

4 Constantin Bacalbașa redă o formă ușor diferită a acestei butade: „Dați-mi puterea și mă prind că la cele dintâi alegeri am majoritatea”, C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată. Volumul III 1885-1888*, ediție îngrijită și note de Tiberiu Avramescu, ediția a II-a revăzută (București: Humanitas, 2014), 155.

din noiembrie 1919 sunt, cu toate imperfecțiunile lor, un barometru unic al voinței politice a românilor din perioada interbelică (și nu numai). Rezultatele acestor alegeri, în multe privințe surprinzătoare pentru contemporani ca și pentru istoricii de mai târziu, indică fără putință de tăgadă prevalența la acea dată, în acel context istoric, a forțelor politice care doreau schimbarea, care aspirau ca România Mare să fie un stat reînnoit, mai drept și mai democratic decât fuseseră atât Vechiul Regat, cât și imperiile vecine care stăpâniseră înainte de 1918 Basarabia, Bucovina sau Transilvania. Faptul că atunci și ulterior această dorință de schimbare a fost luată în derâdere de reprezentanții vechilor elite și ocultată de memoria oficială nu trebuie să ne împiedice să constatăm că în unicul prilej când votul lor a contat decisiv în stabilirea rezultatului alegerilor, românii au votat majoritar schimbarea.

[...]

Am pornit de la ideea că alegerile din noiembrie 1919 trebuie analizate la nivelul circumscripțiilor electorale. Este adevărat, în 1919 au co-existat sisteme electorale diferite în diversele provincii istorice, respectiv circumscripțiile plurinominate la nivel județean în Vechiul Regat și Basarabia și circumscripții uninominale la nivel sub-județean în Transilvania și Bucovina (exceptând situația specială a orașului Cernăuți, unde a fost o circumscripție plurinominală). Totuși, așa cum observa Cristian Preda, alegerile din 1919 (ca și cele din 1920 și 1922) au fost „o reunire de scrutine locale, la scara județului, aici având loc totul, de la depunerea listelor la distribuirea mandatelor”⁵. În consecință, am renunțat la o detaliere la nivel de circumscripții uninominale pentru Bucovina și Transilvania, și am considerat că focalizarea analizelor la nivel județean este suficientă pentru a evidenția diversitatea situațiilor concret-istorice, asigurând totodată omogenitatea analitică a demersului nostru.

În 1919 România Mare avea 78 de județe, incluzând aici și județele Bichiș și Cenad, care aveau să fie desființate în 1920, în urma Tratatului de la Trianon, prin integrarea județului Bichiș și a unei părți din județul Cenad în Ungaria, iar a celeilalte părți în județul Arad. O analiză exhaustivă nu era rezonabilă, nici ca disponibilitate practică, nici din perspectiva implicațiilor asupra dimensiunilor volumului de față. În consecință, am optat pentru o selecție, în care am căutat să reflectăm cât mai echilibrat situațiile diferite din diversele județe și provincii istorice. Selecția inițială realizată de coordonatorii acestui volum cuprindea 35 de județe. Din diverse motive, au rămas la final doar 31 de studii de caz, suficiente însă pentru a oferi o imagine circumstanțiată asupra realității complexe a alegerilor parlamentare din noiembrie 1919.

După stabilirea unei selecții de județe, rămânea alegerea autorilor responsabili cu fiecare dintre județe. Dat fiind timpul relativ scurt, a trebuit să căutăm colegi care să aibă deja o bună cunoaștere generală și specific-istorică a județului/județelor de care urmau să se ocupe, și care evident să fie dispuși să se înhame în acest efort colectiv, acceptând și rigorile unui set de cerințe comune, menite să confere omogenitate și coerență ansamblului. Colaborarea în cadrul stimulat al Societății de Științe Istorice din România, care are filiale în cele mai multe județe ale României, ne-a ajutat în identificarea multora dintre co-autorii la acest volum; am selectat însă și alți colegi care s-au ilustrat publicând studii înrudite tematic cu problematica noastră, precum și mai mulți doctoranzi promițători și un masterand al Facultății de Istorie a Universității din București.

În pofida strădaniilor coordonatorilor de a stabili un punctaj cu întrebări comune și limite cantitative orientative pentru fiecare dintre studiile de caz județene, diversitatea colectivului de autori – colegi de vârste diferite, cu experiențe profesionale și habititudini redacționale variate, mulți cu personalități puternic conturate – se

5 Cristian Preda, *Românii fericiți. Vot și putere de la 1831 până în prezent* (Iași: Polirom, 2011), 136.

simte în deosebirile dintre diferitele capitole. În calitate de coordonatori ai volumului, dincolo de unele solicitări și intervenții mergând în direcția asigurării compatibilității capitolelor cu ansamblul volumului, am acceptat aceste deosebiri ca expresie a unui legitim pluralism istoriografic, dar și deoarece unele dintre ele reflectă situații foarte diverse ca disponibilitate a informațiilor necesare diferitelor texte.

Problema surselor primare relevante pentru studiul alegerilor parlamentare din noiembrie 1919 la nivel județean a fost mult mai complicată decât am anticipat inițial. În unele județe documentele de arhivă relevante fie lipsesc cu totul, fie nu sunt inventariate și deci accesibile cercetătorului. În ceea ce privește periodicele de epocă, multe ziare și reviste au apărut cu mari discontinuități, și nu toate numerele publicate se regăsesc în bibliotecile publice accesibile. În fine, dar nu în cele din urmă, publicațiile memorialistice și edițiile de corespondență sunt inegal distribuite, iar în cazul unora dintre județe lipsesc aproape cu desăvârșire sau nu au putut fi identificate de autorii capitolelor respective. De altfel, carența izvoarelor de epocă relevante a fost și motivul pentru care unii dintre co-autorii contactați inițial au renunțat să mai contribuie la acest volum.

Dincolo însă de aceste limite, credem că volumul în ansamblul său și fiecare dintre capitole în parte contribuie la mai buna cunoaștere a fenomenului istoric studiat – primele alegeri parlamentare din România după Marea Unire. Meritul, ca și răspunderea pentru conținutul fiecărui capitol revine în mod individual fiecăruia dintre autori. În ceea ce ne privește, în calitate de coordonatori ne asumăm responsabilitatea deplină pentru planul de ansamblu al lucrării, ca și pentru coerența sa și măsura în care răspunde întrebărilor specialiștilor, ca și ale tuturor celor interesați de tradiția democrat-civică a României contemporane.

[...]

Contextul politic⁶

Marea Unire din 1918 a fost un moment fundamental în istoria României. În mod inevitabil, ea era prilejul unui *reset* major în funcționarea statului, nu doar datorită faptului că se alăturaseră teritorii și populații care funcționaseră în contexte instituționale foarte diferite, ce trebuiau armonizate cu structurile Vechiului Regat, ci și deoarece foarte mulți dintre cetățeni doreau îmbunătățiri ale organizării sociale, politice, economice. Aceste aspirații, uneori difuze, alteori bine articulate, fuseseră exprimate și în Vechiul Regat, și în provinciile care se uniseră cu România – Basarabia, Bucovina și Transilvania⁷. Rezoluția de la Alba Iulia inclusesese astfel revendicări ce însemnau o ruptură cu trecutul și voința clară de schimbare:

„[...] ca principii fundamentale la alcătuirea noului Stat Român, Adunarea Națională proclamă următoarele:

1. Deplină libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sânul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc.

6 Paginile de mai jos sunt extrase din volumul Bogdan Murgescu (coord.), Andrei Florin Sora (coord.) et. al., *România Mare votează: alegerile parlamentare din 1919 la „firul ierbii”* (Iași, Polirom, 2019) și republicate cu acordul Editurii Polirom. Autori: Bogdan Murgescu, Andrei Florin Sora.

7 Pe parcursul acestui volum vom folosi denumirea de „Transilvania” pentru a desemna totalitatea teritoriilor care s-au unit cu România după ce înainte de 1918 făcuseră parte din regatul Ungariei. Această opțiune nu înseamnă însă că subestimăm însemnătatea particularităților Banatului, Maramureșului sau a ceea ce în epocă era încă denumit „părțile ungurești” (azi Crișana).

2. Egală îndreptățire și deplină libertate autonomă confesională pentru toate confesiunile din Stat.
3. Înfăptuirea desăvârșită a unui regim curat democratic pe toate țărâmurile vieții publice. Votul obștesc, direct, egal, secret, pe comune, în mod proporțional, pentru ambele sexe, în vârstă de 21 de ani la reprezentarea în comune, județe ori parlament.
4. Desăvârșită libertate de presă, asociere și întrunire, libera propagandă a tuturor gândirilor omenești.
5. Reforma agrară radicală. Se va face conscrierea tuturor proprietăților, în special a proprietăților mari. În baza acestei conscrieri, desființând fidei-comisele și în temeiul dreptului de a micșora după trebuință latifundiile, i se va face posibil țăranului să-și creeze o proprietate (arător, pășune, pădure) cel puțin atât cât să poată munci el și familia lui. Principiul conducător al acestei politici agrare e pe de o parte promovarea nivelării sociale, pe de altă parte, potențarea producției.
6. Muncitorimii industriale i se asigură aceleași drepturi și avantagii, care sunt legiferate în cele mai avansate state industriale din Apus.⁸

Dorința de schimbare animase și o parte a elitelor politice din Vechiul Regat. Astfel, în 1914 Ionel Brătianu impusese pe agendă revizuirea Constituției pentru a lărgi dreptul de vot și pentru a putea realiza o reformă agrară care să atenueze tensiunile din mediul rural și să așeze statul român pe o bază socială mai fermă. Amânate din cauza războiului, aceste proiecte au revenit în actualitate în 1917, când regele Ferdinand a promis pământ țăranilor înrolați în armata română, iar Parlamentul aflat în refugiu la Iași a votat amendarea Constituției, instituind posibilitatea exproprierilor în „cauză de utilitate națională” și statuând principiul votului universal, egal, direct, obligatoriu și secret⁹.

La finele războiului, atmosfera politică se radicalizase. Războiul mondial fusese un cataclism, care prin pierderile umane, distrugerile materiale și impactul asupra modului de funcționare a economiei și societății generase imense suferințe. Pe mulți dintre cei mobilizați pe front, aflați în permanent pericol de a-și pierde viața sau de a fi mutilați, războiul i-a determinat să devină mai exigenți, să-și exprime revendicările și să se organizeze pentru realizarea cerințelor lor. În unele state (Rusia, Germania, Austro-Ungaria) această radicalizare a soldaților a condus la revoluții, în altele (cum a fost și România) a putut să fie zăgăzuită spre forme de luptă politică legală. Cerințele de democratizare și de schimbare ale soldaților întorși de pe front au fost însă un element major al dinamicii politice din anii 1918-1920 în multe țări, inclusiv în România.

În aceste condiții, era firesc ca și câmpul politic să cunoască prefaceri majore. Vechiul Regat fusese în 1914 o monarhie constituțională în care funcționau 5 partide politice. Dintre acestea, la putere alternaseră doar două, Partidul Național Liberal (PNL) și Partidul Conservator (PC). În 1908 o dizidență condusă de Take Ionescu formase Partidul Conservator-Democrat (PCD), care și participase la guvernare în 1912-1914 și 1916-1918, în 1910 fusese înființat Partidul Naționalist Democrat (PND) și de asemenea reapăruse pe scena politică social-democrația prin Partidul Social-Democrat (PSD). În timpul și mai ales la finele Primului Război Mondial au apărut noi partide, dintre care cele mai importante au fost Liga Poporului (LPop), în aprilie 1918, și Partidul Țărănesc (PT). În decembrie 1918. Alte

8 Marea Adunare Națională întrunită la Alba Iulia în ziua de 1 Decembrie 1918. Acte și documente, ediție alcătuită de Ioan Crăciun, text îngrijit de Rodica Pandelescu Peligrad, argument de Andrei Florin Sora (București: Ars Docendi, 2018), 28.

9 O prezentare succintă a revizuirii în: Eleodor Focșeneanu, *Istoria constituțională a României, 1859-1991* (București: Humanitas, 1992), 51-54.

partide au cunoscut mari frământări și reorganizări. Conservatorii se aflau în criză, pe de o parte din cauza propriilor diviziuni, și pe de altă parte din cauza transformărilor economico-sociale care le amenințau bazele puterii; în acest context, unii au aderat la LPop, alții au rămas fideli lui Alexandru Marghiloman în PCP, iar alții s-au coagulat în jurul lui Take Ionescu. Deosebit de mari au fost și frământările din zona socialistă, pe de o parte datorită impactului revoluției din Rusia, care a făcut ca și unii dintre socialiștii români să se orienteze în direcția unei revoluții comuniste, și pe de altă parte deoarece socialiștii au fost prima forță politică ce a coagulat componentele sale din diversele provincii reunite în 1918, ceea ce a condus la consolidarea componentei reformiste, mai apropiate de social-democrația central-europeană decât de comuniști. Se adăugau partidele din Basarabia, Bucovina și Transilvania. Și în aceste provincii situația politică era dinamică, pe lângă partidele care conduseseră lupta națională în 1918 apărând rapid noi coagulări politice, precum și organizații politice ale unora dintre minoritățile naționale. Pe ansamblul României Mari, în anii 1918-1919 a avut loc o diversificare majoră a câmpului politic, în cadrul căreia majoritatea forțelor politice nu fuseseră încă validate de electorat.

Situația era complicată de riscul contagiunii revoluționare, agravată de lipsurile economice și de tensiunile sociale. În decembrie 1918 și apoi în 1919 au avut loc în București, dar și în alte orașe, greve și manifestări, inclusiv cu victime de partea manifestanților, iar populația era în continuare lipsită de cele necesare unui trai decent. În multe locuri, țăranii au manifestat tendința de a se împrăști singuri, iar capacitatea statului de a-i opri a fost foarte inegală, deși guvernul liberal a menținut în sate efective sporite de jandarmi, nemulțumind pe săteni. În Basarabia și în Bucovina situația era complicată de vecinătatea cu Ucraina și Rusia aflată în plin război civil, dar tentată să „exporte” revoluția bolșevică și care nu recunoscuse apartenența Basarabiei la România. Nu au lipsit revoltele (de exemplu „revolta de la Hotin” din ianuarie 1919), la care autoritățile române au răspuns printr-o represiune fără prea multe discriminări între cei care luptaseră împotriva armatei și cei care fuseseră doar prinși la mijloc în acest conflict, precum și prin menținerea stării de asediu. Aceasta nu a împiedicat ca incidentele armate să se repete, iar tensiunile au rămas ridicate de-a lungul celei mai mari părți a anului 1919. În martie 1919 riscurile de contagiune revoluționară au fost agravate de instaurarea Republicii Sfaturilor în Ungaria, ca și de planurile lui Béla Kun de a realiza o joncțiune între forțele comuniste din Ungaria și cele din Rusia, ceea ce presupunea invadarea României. Complicațiile războiului civil din Rusia și ale confruntărilor dintre forțele naționaliste și comuniștii din Ucraina au împiedicat o acțiune masivă a Armatei Roșii împotriva României, iar forțele ungare s-au dovedit insuficiente pentru a cuceri Transilvania. După lupte care au început în aprilie 1919, contraofensiva armatei române a condus la trecerea Tisei la 30 iulie și la ocuparea Budapestei (4 august 1919). Dacă prăbușirea Republicii Sfaturilor a pus capăt tentativei de a transforma Ungaria într-un focar al revoluției comuniste în Europa central-răsăriteană, lipsurile economice amplificate de scăderea dramatică a producției agricole în 1919 au generat în continuare tensiunile, astfel încât nu se poate spune că situația socială din România se calmasse în toamna anului 1919.

În plus, din noiembrie 1918 România nu mai avea Parlament. Parlamentul ales în timpul guvernului Marghiloman în baza votului cenșitar, deși Constituția amendată în 1917 instituise votul universal și egal, fusese dizolvat în noiembrie 1918, când România s-a alăturat din nou Antantei. Din punct de vedere constituțional, guvernarea fără Parlament era doar o situație provizorie, o excepție. De aceea, în același decret lege prin care era dizolvat Parlamentul, era anunțată organizarea de alegeri în Vechiul Regat și Basarabia în zilele de 3-5/16-18 ianuarie 1919 (pentru Camera

Deputaților) și „începând cu” 9/22 ianuarie 1919 pentru Senat¹⁰, deschiderea noului Parlament urmând să se realizeze, în mod simbolic, în ziua de 24 ianuarie 1919. Un alt decret, publicat în aceeași zi declara „inexistente și lipsite de putere legală” toate lucrările efectuate de Adunările dizolvate¹¹. Legea electorală pentru Vechiul Regat și Basarabia a fost promulgată foarte repede, la 16/29 noiembrie 1918¹², în lunile următoare fiind modificată succesiv. Având în vedere declarațiile de Unire ale Bucovinei și Transilvaniei și crearea României Mari – încă cu granițe nedefinite – alegerile programate în ianuarie 1919 nu mai aveau sens. Ar fi trebuit organizate alegeri cât mai repede în toate provinciile României, în același timp – semne al unității și legitimității în plan intern și internațional a noului edificiu statal și a noii guvernări. Cetățenii României erau chemați să consacre prin vot universal un Parlament/Adunare Constituantă cu sarcini și misiuni numeroase. Stabilirea unei date și adoptarea reglementărilor necesare bunei desfășurări a alegerilor la nivelul României reunite s-au dovedit însă mai complicate decât se anticipase, iar evenimentele anului 1919 au determinat și ele amânarea în mai multe rânduri a alegerilor. I.G. Duca explică astfel situația:

„Când ne-am reîntors de la Iași voiam să facem alegerile cât mai curând, dar ne-am dat repede seama că era cu neputință. Într’adevăr, cu Ardealul neocupat în întregime, cu hărțuielile trupelor lui Bela Khun în jurul Tisei, cu prelungirea ocupației sârbești în Banat și a ocupației aliate în Quadrilater, nu se puteau face alegerile. După mai multe amânări în cursul primăverii, am căzut de acord să le ținem în toamnă.”¹³

În contextul Europei care ieșea din război, România nu era o excepție. În statele beligerante războiul condusese la amânarea alegerilor, astfel încât multe parlamente depășiseră durata normală a mandatelor și erau discutabile ca legitimitate politică; încă și mai presantă, dar și complicată, era situația în statele nou constituite în 1918, care aveau și ele nevoie de alegeri pentru a-și constitui primele parlamente. În plus, aproape în toate țările se cerea insistent lărgirea dreptului de vot, fie pentru înlocuirea votului cenșitar cu votul universal masculin, fie pentru a acorda drept de vot și femeilor. Dacă avem în vedere și contestarea elitelor politice existente de către mulți dintre veteranii întorși din tranșee, revoluțiile izbucnite în unele țări și conflictele sociale acutizate cam peste tot, putem înțelege că guvernanții erau într-o mare dilemă dacă să organizeze rapid alegeri sau să amâne în speranța că situația politică se va calma și că vor putea să-și păstreze puterea. În Regatul Unit alegerile au fost anunțate la câteva zile după semnarea armistițiului la 11 noiembrie 1918 de către Germania, desfășurându-se în data de 14 decembrie 1918. Conform noii legislații electorale puteau vota bărbații în vârstă de minimum 21 de ani și femeile care aveau cel puțin 30 de ani, iar votul cenșitar a fost desființat. Coaliția guvernamentală condusă de către Lloyd George, grupând o parte a liberalilor și pe conservatori, a câștigat. Alegeri rapide au avut loc și în Germania (ianuarie 1919) și Austria (februarie 1919). În Bulgaria alegerile au avut loc în august 1919, și au consfințit victoria agrarienilor urmați de socialiști, iar în Belgia, Franța și Italia alegerile s-au desfășurat abia în noiembrie 1919. Dintre statele noi, primul care a organizat alegeri a fost Polonia (ianuarie 1919), în timp ce în Ungaria alegerile au avut loc în ianuarie 1920, în Cehoslovacia în aprilie 1920, în Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor în noiembrie 1920, iar în Albania primele alegeri parlamentare s-au desfășurat abia în 1921¹⁴.

10 DL 3.272/1918, *Monitorul Oficial* (în continuare: *MOF*), 183, 6/19.11.1918, 3.201-3.202.

11 DL 3.273/1918, *MOF*, 183, 6/19.11.1918, 3.202.

12 DL 3.402/1918, *MOF*, 191, 16/29.11.1918, 3.357-3.365.

13 I.G. Duca, *Amintiri politice*, vol. III (München: Jon Dumitru-Verlag, 1982), 188.

14 Pentru informațiile din acest paragraf am folosit: Andrew McLaren Carstairs, *A short history*

România nu a fost deci singulară la nivel european prin amânarea alegerilor anunțate inițial pentru ianuarie 1919. De-a lungul anului 1919 s-au anunțat succesiv noi date pentru alegeri, mai întâi în martie 1919, apoi amânate pentru mai, apoi pentru iulie, apoi pentru septembrie, apoi pentru începutul lui octombrie. După cum am arătat mai sus, motivele amânărilor au fost diverse, de la absența primului-ministru Ion I.C. Brătianu, care participa la Conferința de Pace de la Paris, până la desfășurarea războiului cu Ungaria. Criza survenită în relațiile României cu Antanta în chestiunea statuării internaționale a garanțiilor pentru drepturile minorităților a determinat însă precipitarea evenimentelor. Brătianu semnase tratatul cu Germania (la 28 iunie 1919), dar nu a acceptat termenii impuși de Marile Puteri României în proiectul de tratat de pace cu Austria, ceea ce a dus, câteva zile mai târziu, la demisia sa și a celorlalți miniștri. Un nou guvern, avându-l în frunte pe generalul Arthur Văitoianu, s-a constituit relativ greu, pe fondul unei puternice crize politice, de abia la 27 septembrie 1919, preluând misiunea dificilă de organizare a alegerilor. Generalul Văitoianu nu și-a asumat însă și semnarea tratatului de pace cu Austria, apreciind că guvernul său era „nepolitic” și că mandatul său era limitat la buna organizare a alegerilor¹⁵, pe care le-a anunțat apoi pentru zilele de 2-4 noiembrie 1919 pentru Adunarea Deputaților și 7-9 noiembrie pentru Senat.

Amânările succesive a alegerilor au făcut ca situația politică să fie foarte diferită în zilele desfășurării acestora față de momentul primei lor anunțări. Partidele politice au folosit într-un mod divers timpul suplimentar oferit de amânarea alegerilor. În mod evident, răgazul suplimentar a contat cel mai mult pentru partidele recent întemeiate.

Dintre noile formațiuni politice din Vechiul Regat, șansele cele mai mari de a se impune părea să le aibă LPop, constituită în aprilie 1918, la Iași. Liderul acesteia, spre care se îndreptau speranțele într-un viitor mai bun ale multor români, mai ales țărani, era generalul Alexandru Averescu¹⁶, iar una dintre temele principale, pe lângă evidențierea grijii pentru soldați a generalului victorios la Mărăști, erau „răspunderile” pentru lipsa de pregătire a României în 1916, pentru care erau acuzați guvernul Brătianu și liberalii în general. Conștienți de popularitatea generalului și deci de potențialul său capital electoral¹⁷, în jurul lui s-au grupat oameni politici experimentați – Matei Cantacuzino, Constantin Garoflid, Constantin Argetoianu, Grigore Trancu-Iași (fost deputat PNL, dar și fondator al Partidului Muncii), alți intelectuali – Petre P. Negulescu –, cât și militari (Gheorghe Cantacuzino-Grănicerul etc.)¹⁸. Totodată, Averescu a început să colaboreze și cu oameni politici din noile provincii: Iancu Flondor (liderul Partidului Național al Unirii din Bucovina), Teodor Mihali din Transilvania (probabil neîmpăcat cu gândul că nu fusese inclus ca membru al Consiliului Dirigent), ulterior și cu alții. Dincolo de aceste coagulări personale, sub impulsul și coordonarea lui Constantin Argetoianu, LPop s-a organizat intens în cea mai mare parte a Vechiului Regat, reușind să aibă organizații în majoritatea județelor. Totuși, această organizare nu a fost lipsită de sincope și confuzii, pilduitoare fiind convingerea timp de mai multe luni a lui Argetoianu că Ion Mihalache

of electoral systems in Western Europe (Londra: George Allen & Unwin, 1980), 128, 164-165, 178; Daniele Caramani, *Elections in Western Europe since 1815. Electoral Results by Constituencies* (New York-Basingstoke-Oxford: Macmillan, 2000), 53-65, 977-978.

15 Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)* (București: Editura Paideia, 1999), 115.

16 Petre Otu, *Mareșalul Alexandru Averescu: militarul, omul politic, legenda* (București: Editura Militară 2005), 252-302.

17 În acest sens, vezi Sorin Radu, „Mitul eroului salvator – cazul generalului Alexandru Averescu”, *Apulum – Acta Musei Apulensis*, XXXV (1998), 551-553.

18 Ioan Scurtu (coord.), *Istoria românilor*, vol. VIII, *România întregită (1918-1940)* (București: Editura Enciclopedică, 2003), 226.

este liderul LPop în județul Muscel¹⁹. Mai grav era însă faptul că LPop, ca și celelalte partide din Vechiul Regat, a neglijat să-și extindă organizațiile în provinciile care se alăturaseră statului român în 1918, preferând să negocieze cu partidele și/sau personalitățile dominante în aceste provincii. Pe ansamblu, LPop era însă un partid de lider, cu un grup destul de compozit de fruntași la nivel național și județean și cu o organizare ce pătrundea destul de aproximativ până la alegătorii obișnuiți. Deși spera să capitalizeze electoral popularitatea lui Averescu printre soldații demobilizați întorși la satele lor, LPop era percepută în cercurile elitelor urbane ca mult mai puternică decât s-a dovedit în termeni reali. Această percepție era accentuată de buna colaborare a lui Averescu cu Take Ionescu, politician talentat, dar care a petrecut o mare parte a anilor 1918 și 1919 la Paris și a neglijat organizarea în teritoriu a partidului său (PCD).

PȚ s-a constituit oficial abia în decembrie 1918, deși ideea unui partid țărănesc în România era una mai veche, învățătorul Constantin Dobrescu-Argeș înființând în 1895 „Partida Țărănească”, care însă nu a avut succesul scontat și s-a desființat câțiva ani mai târziu. În primăvara anului 1918 învățătorul Ion Mihalache, președintele Asociației Generale a Corpului Didactic Primar, a ajuns la concluzia că trebuie întemeiat un partid țărănesc care să funcționeze la nivelul întregii țări²⁰ și lui i s-au alăturat mulți preoți și învățători care participaseră la război și erau demobilizați după pacea de la Buftea-București. Partidul propriu-zis a fost înființat printr-o adunare desfășurată la București la 5/18 decembrie 1918. În februarie 1919, PȚ a absorbit Partidul Muncii, înființat în 1917 la Iași. Țărăniștii își propuneau să fie un „partid de clasă” care să reprezinte politic interesele țărănimii și să aplice o reformă agrară radicală, să extindă autonomia locală printr-o reformă administrativă, să realizeze o reformă fiscală, să înlocuiască jandarmeria rurală cu o poliție satească etc. Totodată, PȚ își propunea să apere țărănimea de bolșevism, cât și să nu devină o „zestre guvernamentală”²¹. Țărăniștii s-au organizat temeinic în vederea alegerilor parlamentare, fiind probabil partidul care a profitat cel mai mult de amânarea alegerilor. Mijloace semnificative de diseminare a programului și idealurilor țărăniste erau ziarul *Țara Nouă*, consfăturile/congresele de la nivel național și județean și mai ales discuțiile cu alegătorii din sate. Per total, PȚ a reușit să creeze multe rețele politice la nivel local, care s-au dovedit eficiente în 1919 și chiar și ulterior²², deși inițial nu erau vizibile pentru orășeni și au fost subestimate de vechile elite politice. Totuși, PȚ nu a avut capacitatea și resursele pentru a întemeia organizații în toate județele, ceea ce explică faptul că a depus liste doar în 18 județe pentru Adunarea Deputaților – incluzând aici și lista „Independent” din județul Olt, în frunte cu Milan Berbecaru – și, respectiv, 16 pentru Senat. Eforturile de la sfârșitul anului 1918 și din cursul anului 1919 de a stabili o alianță sau un cartel electoral

19 Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. VI: *Partea a VI-a (1919-1922)*, ediție și prefață de Stelian Neagoe (București: Editura Machiavelli, 1996), 64-65.

20 Ioan Scurtu, *Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)* (București: Editura Litera, 1975), 14.

21 Principalele documente programatice ale PȚ, precum și mai multe articole de presă relevante, au fost reeditate în *Doctrina țărănistă în România. Antologie de texte*. Realizată de Vasile Niculae (anii 1882-1914), Ion Ilincioiu (anii 1918-1938), Stelian Neagoe (anii 1944-1947). A colaborat la alcătuirea volumului Damian Hurezeanu. Studiu introductiv și notă asupra ediției de Ion Ilincioiu (București: Editura Noua Alternativă, 1994).

22 Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor naționale, țărăniste și naționale țărăniste*, ediția a II-a, îngrijire, note, postfață Victor Frunză (București: Editura Victor Frunză, 2000), 220-221; Bogdan Murgescu, „The social fabric of agrarian political success in early 20th century East-Central Europe. A structured comparison of Stjepan Radić, Antonin Švehla, Alexander Stamboliski and Ion Mihalache”, în Helga Schultz, Angela Harre (coord.), *Bauerngesellschaften auf dem Weg in die Moderne. Agrarismus in Ostmitteleuropa* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2010), 127-129.

cu LPop au eșuat din cauza pretenției acesteia ca PT să se integreze subaltern în formațiunea condusă de Alexandru Averescu, în timp ce Ion Mihalache era dispus doar la o colaborare de pe poziții de egalitate²³. A existat o apropiere mai mare între PT și PND, facilitată de respectul multor învățători și preoți țărâniști pentru Nicolae Iorga, dar în afară de câteva situații unde PT a evitat să concureze PND și unii lideri țărâniști s-au regăsit pe listele conduse de Nicolae Iorga sau de adepții săi²⁴, înainte de alegerile din noiembrie 1919 nu a existat un acord oficial de colaborare între cele două partide. Conform lui Aurel Galea, nemulțumirile țăranilor din Transilvania față de Consiliul Dirigent, în ceea ce privește amânarea reformei agrare au avut ca rezultat unele încercări de a crea și aici o organizație politică a țăranimii, în septembrie 1919 înființându-se Partidul Țărănesc, care avea și o revistă Țărănimea, ce apărea la Sibiu²⁵.

Dintre partidele tradiționale din Vechiul Regat, cel care s-a pregătit cel mai mult în vederea alegerilor a fost PNL. Favorizat de faptul că a fost la guvernare în cea mai mare parte a anilor de război și apoi din nou din noiembrie 1918 până în septembrie 1919, și a controlat indirect administrația și în timpul guvernelor de tranziție care au avut în frunte pe generalii Constantin Coandă și Arthur Văitoianu, PNL spera să profite de prestigiul acumulat prin victoria finală, prin Marea Unire și prin reformele inițiate, să profite de declinul conservatorilor și să devină durabil partid hegemonic în Vechiul Regat. Liberalii și-au înnoit programul politic, în unele județe au schimbat și echipa de conducere și în general s-au pregătit temeinic pentru scrutinul care urma să se desfășoare pe baza votului universal masculin. Ei aveau însă și serioase probleme, dintre care cele mai grave erau faptul că, aflându-se la guvernare, erau făcuți responsabili de toate lipsurile și neajunsurile, nu puține, ale societății românești din anii 1918-1919. Această eroziune politică inevitabilă era amplificată de tematizarea „răspunderilor” lansată de generalul Averescu, dar preluată și de mulți alți oameni politici și formatori de opinie anti-liberali, care au atacat sistematic pe principalii lideri liberali, îndeosebi pe Ion I.C. Brătianu, Vintilă Brătianu sau Alexandru Constantinescu (zis Porcul). Dincolo de tentativa rău executată și finalmente eșuată a guvernului Marghiloman de a pune sub acuzare pe membrii guvernului Brătianu din anii 1914-1918²⁶, au fost numeroase campanii de presă care conțineau acuzații mai mult sau mai puțin voalate împotriva liberalilor: corupție²⁷, îmbogățire în timpul războiului, ipocrizie, distrugerea României. La toate acestea s-au adăugă și dizidențele, soldate unele prin înființarea de noi partide (cum a fost Partidul Muncii întemeiat în mai 1917, care milita pentru realizarea cât mai rapidă a reformei electorale și agrare), altele prin depunerea candidaturii în alegeri de către liste de liberali dizidenți, care au reușit să și câștige mandate în județele Buzău, Constanța, Dolj, Tutova și Vlașca, sau au contribuit la înfrângerea comună, cum a fost la Dorohoi²⁸. Un alt element important a fost acela că în 1919 PNL a rămas limitat la Vechiul Regat, preferând să cultive relațiile cu partidele naționale

23 Argetoianu, *Memorii*, vol. VI, 64-66.

24 A se vedea capitolele în volum despre județele Covurlui, Dorohoi și Prahova. Situații similare par să fi fost și în județele Botoșani, Fălciu, Neamț, Putna și Suceava.

25 Aurel Galea, *Formarea și activitatea Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și Ținuturilor Românești din Ungaria (2 decembrie 1918–10 aprilie 1920)* (Târgu Mureș: Editura Tipomur, 1996), 317.

26 Dorin Stănescu, „Procesul Guvernului Brătianu din vara anului 1918”, *Historia*, 199 (iulie 2018), 40-55.

27 De altfel, corupția a fost o temă des întâlnită în timpul campaniei electorale din 1919, reflectată și în caricaturi. A se vedea: Domnica Gorovei, „Les pratiques de corruption dans la caricature électorale. Le scrutin de 1919 en Roumanie”, în Silvia Marton, Frédéric Monier, Olivier Dard (coord.), *Moralité du pouvoir et corruption en France et en Roumanie, XVIIIe-XXe siècle* (Paris: Presses universitaires de Paris-Sorbonne, 2017), 151-175.

28 A se vedea capitolul din acest volum despre alegerile din județul Dorohoi.

românești care dominau noile provincii, în primul rând cu Partidul Național Român (PNR)²⁹, cu care sperau să poată colabora și după alegerile parlamentare.

Comparativ cu PNL, conservatorii se aflau într-o situație politică mult mai dificilă. Partidul se scindase în 1908, și apoi din nou în perioada neutralității. Neutralismul inițial, urmat de colaborarea cu Puterile Centrale în timpul guvernului condus de Alexandru Marghiloman (aprilie-noiembrie 1918), era o sursă de acuzații care au devenit un handicap politic, mult amplificat de impactul expropriilor și de trecerea la votul universal. Alexandru Marghiloman a încercat să înnoiască partidul, care în decembrie 1918 și-a schimbat numele în Partidul Conservator Progresist (PCP) și a adoptat un nou program care încerca să țină cont de inevitabilitatea reformelor și să articuleze opțiuni conservatoare de realizare a acestora, cum ar fi de exemplu instituirea votului plural prin care fiecare bărbat urma să beneficieze de câte un vot suplimentar pentru fiecare copil³⁰. Încercările de a realiza revitalizarea și adaptarea partidului și la nivel județean au avut însă rezultate modeste, unii fruntași conservatori părăsind PCP în favoarea altor forțe politice, mai alea a LPop, iar cei rămași au fost destul de slab motivați în campania electorală. După ce s-a iluzionat că poate profita de boicotarea alegerilor de către LPop și PCD, Alexandru Marghiloman relatează că adepții săi „recunosc marea greșeală ce au făcut, nevoind să lucreze”³¹.

PCD, înființat în 1908 de adepții lui Take Ionescu și devenit în octombrie 1916 Partidul Conservator-Naționalist (prin fuziunea cu gruparea conservatoare unionistă constituită de Nicolae Filipescu), și-a schimbat încă o dată denumirea în octombrie 1919, devenind Partidul Democrat³² și adoptând un nou program. În ceea ce privește capacitatea structurilor de la nivel județean, partidul lui Take Ionescu era relativ slab, ceea ce însemna că nu avea cum să câștige singur un număr semnificativ de mandate. De aceea, PCD s-a orientat spre colaborarea cu gruparea politică a lui Alexandru Averescu, bazându-se și pe relațiile personale foarte bune dintre Take Ionescu și general, fără ca totuși să se topească în LPop. De altfel, în interiorul PCD existau disensiuni în ceea ce privea o eventuală fuziune cu LPop, împotriva acesteia fiind mai ales membrii proveniți din fosta grupare Filipescu³³.

PND³⁴, înființat în 1910, beneficia de vizibilitate grație celor doi lideri fondatori: Nicolae Iorga și Alexandru C. Cuza. Deși A.C. Cuza participase și la înființarea LPop, iar între acesta și N. Iorga existau numeroase diferențe, ruptura încă nu se produsese. *Neamul Românesc* era o tribună importantă, unde Nicolae Iorga publica articole nume de număr, iar A.C. Cuza beneficia de popularitate în special în nordul Moldovei, unde pozițiile sale antisemite câștigaseră adepți. Dincolo însă de aceste atuuri, PND nu dispunea de suficiente resurse materiale și umane pentru a se organiza temeinic la nivel național, și a avut o prezență politică semnificativă doar în unele județe din Vechiul Regat.

Partidul Țărănesc din Basarabia (PȚ-Bas), înființat în august 1918, grupa numeroși lideri politici basarabeni, care contribuiseră la unirea cu România, și beneficia de sprijinul miniștrilor secretari de stat pentru Basarabia din diversele guverne

29 Duca, *Amintiri*, vol. III, 187-188.

30 Scurtu, Buzatu, *Istoria românilor*, 116.

31 Alexandru Marghiloman, *Note politice 1897-1924*, vol. IV (București: Ed. Institutului de Arte Grafice „Eminescu”, 1927), 409.

32 Deoarece atât cei mai mulți dintre contemporani, cât și cercetătorii de mai târziu, au continuat să folosească denumirea inițială, am ales și noi să utilizăm abrevierea PCD pentru întregul volum.

33 Ion Bulei, *Conservatori și conservatorism în România* (București: Editura Enciclopedică 2000), 639.

34 Mihai Oprețescu, *Partidul Naționalist Democrat condus de Nicolae Iorga* (București: Fed Print S.A., 2000).

successive ale României, Daniel Ciugureanu și Ion Incuț. Programul partidului, care avea ca președinte pe Pantelimon Halippa, era axat pe împărțirea tuturor moșiilor și pe îmbunătățirea situației economice și sociale a țăranilor; el cuprindea și alte prevederi de stânga în folosul muncitorilor industriali, precum și naționalizarea unor resurse naturale. Cu toate că PȚ-Bas părea o formațiune unită, în 1919 au început să fie vizibile unele disensiuni și divergențe. Cea mai importantă a fost desprinderea unei grupări conduse de Sergiu Niță, care în unele județe a depus pentru alegerile din noiembrie 1919 liste de candidați independenți în competiție cu listele PȚ-Bas și a câștigat 7 mandate de deputat, aderând ulterior la LPop.

În Bucovina, cei doi actori principali ai Unirii Bucovinei, care au fost rapid cooptați ca miniștri secretari de stat în guvernul României – Iancu Flondor și Ion Nistor – au intrat în conflict cu privire la gradul de autonomie locală al acestei provincii și relația pe termen lung cu autoritățile centrale de la București. Iancu Flondor era în favoarea unei largi autonomii provinciale și a unei unificări graduale. În schimb, Ion Nistor susținea o integrare cât mai grabnică și implicit subordonarea autorităților locale în raport cu Bucureștiul, după modelul centralist din Vechiul Regat și nu cel al autonomiei provinciale cu care fuseseră obișnuiți până atunci bucovinenii. Această divergență era însoțită de afinități diferite în relațiile cu oamenii politici din Vechiul Regat, Ion Nistor fiind mai apropiat de liberali, în timp ce Iancu Flondor găsea mai multe elemente comune în relația cu conservatorii. În aprilie 1919, în semn de protest față de faptul că guvernul de la București nu a ținut cont de solicitările sale, Iancu Flondor a demisionat din funcția de ministru delegat pentru Bucovina la Cernăuți, ceea ce i-a permis lui Ion Nistor și grupării sale să preia și administrația provincială și să organizeze temeinic un partid politic: Partidul Democrat al Unirii (PDU). Deși Flondor a încercat să se opună hegemoniei lui Nistor și să constituie o alternativă politică la PDU, capacitatea sa și a susținătorilor săi de a se organiza la nivel local a fost modestă. În aceste condiții, gruparea lui Flondor s-a apropiat de LPop și PCD și a decis să boicoteze alegerile, ceea ce a lăsat câmpul politic liber în folosul PDU.

În Transilvania principala formațiune politică era PNR, care acumulasă capital politic conducând lupta pentru emancipare națională și domina Consiliul Dirigent și Marele Sfat Național. Mulți dintre fruntașii PNR aveau experiență politică, participând anterior la alegerile din Ungaria, dar și un nivel de educație ridicat (studii universitare – în special Drept). Cu ocazia întrunirii la Sibiu, în vara anului 1919, a Marelui Sfat Național, așa cum se decisese la Alba Iulia, a avut loc și un congres al PNR, alegându-se o comisie centrală electorală, care a primit ca misiuni nu doar întocmirea listei candidaților oficiali, ci și reorganizarea partidului³⁵. La nivel local au existat numeroase nemulțumiri privind neincluderea unora sau includerea altora pe lista candidaților oficiali. Din această cauză, în unele circumscripții au candidat și independenți, dintre care unii au continuat să fie recunoscuți de PNR deși concureau împotriva candidaților oficiali ai partidului. În alte circumscripții, nesupunerea față de deciziile și opțiunile conducerii centrale a PNR a condus la excluderi, și inevitabil la apariția unor dizidențe. O situație aparte a existat în Banat, unde autoritatea Consiliului Dirigent s-a instaurat abia în august 1919 și unde s-a constituit Uniunea Națională condusă de Avram Imbroane. Dincolo însă de asemenea situații, PNR a rămas hegemonic pe ansamblul Transilvaniei și și-a consolidat puterea asupra administrației după retragerea din Consiliul Dirigent a socialiștilor în august 1919.

Situația socialiștilor era cu totul specială. Partide social-democrate funcționaseră și în Vechiul Regat, și în Bucovina și în teritoriile românești care înainte de 1918 ținuseră de regatul Ungariei; în noiembrie 1918 social-democrații din Vechiul Regat s-au reorganizat în Partidul Socialist (PS), iar social-democrații

35 „Ultima oră internă. Candidații oficiali ai partidului național român”, *Patria*, 190, 14.10.1919, 2.

transilvăneni s-au desprins din Partidul Social-Democrat din Ungaria și s-au alăturat PNR în conducerea mișcării naționale, făcând parte din Comitetul Național Român Central și apoi din Marele Sfat Național și Consiliul Dirigent (până în august 1919)³⁶. În România, ca și în alte țări, războiul mondial, lipsurile economice și influența revoluției ruse au condus la o radicalizare a mișcării socialiste, chiar dacă mulți dintre socialiști continuau să prefere lupta pentru reforme în raport cu ideea unei revoluții violente. Mișcările revendicative ale muncitorilor au prilejuit numeroase greve și demonstrații publice. Totodată, socialiștii din diversele provincii au stabilit contacte mai strânse și au hotărât să acționeze împreună. Astfel, Programul electoral adoptat în mai 1919 la Congresul general al Partidului Socialist din Vechiul Regat a fost însușit și de către socialiștii din Bucovina și Transilvania³⁷. Socialiștii au fost primul partid care s-a unificat la nivelul întregii României unite, în cadrul unui Congres extraordinar desfășurat la București în zilele de 13 și 14 octombrie 1919, unde au fost prezenți delegați din Vechiul Regat, Bucovina și Transilvania, care reprezentau 148.500 de membri din „România Veche”, Ardeal și Bucovina³⁸. Poziția socialiștilor în chestiunea alegerilor a fost contradictorie. Socialiștii ceruseră, încă de la finele secolului al XIX-lea, extinderea dreptului de vot atât pentru bărbați, cât și pentru femei. Deși succesele socialiste de la alegerile din alte țări ar fi trebuit să-i încurajeze să participe la alegeri, refuzul celorlalte partide de a accepta dreptul de vot pentru femei și experiențele directe proaste cu măsurile represive ale autorităților facilitate de menținerea stării de asediu au făcut ca socialiștii să fie convinși că alegerile nu pot fi libere și echitabile. În consecință, Partidul Socialist a decis să nu participe la primele alegeri organizate pe baza „votului obștesc”³⁹. Totuși, datorită faptului că buletinele de vot fuseseră publicate, cu tot boicotul organizat și instrumentalizat de către socialiști, aceștia au primit 273.303 voturi⁴⁰ la Adunarea Deputaților și, nedepunând nicio listă, 0 voturi la Senat.

Decizia socialiștilor de a boicota primele alegeri parlamentare din România reunită nu a fost singulară. Și alte partide au exprimat neîncredere în capacitatea și voința guvernului Văitoianu de a organiza alegerile într-un mod echitabil pentru toți competitorii politici, deși formal nici primul-ministru, nici cei mai mulți dintre miniștri nu participau la competiția electorală și nu erau membri ai vreunui partid politic⁴¹. Contemporanii⁴², dar și istoricii apreciază că, în linii mari, în timpul guvernului Văitoianu, la nivelul autorităților centrale – în Vechiul Regat și într-o anumită măsură și în Basarabia – PNL a continuat să dețină indirect o putere însemnată,

36 Mihai Octavian Groza, „Mișcarea social-democrată transilvăneană în toamna și iarna anului 1918”, în Gabriela Șerban, Silviu Fericiug (coord.), *Supremum vale Nicolae Bocșan (1947-2016)* (Timișoara: Editura Nepsis, 2017), 44-61.

37 Scurtu, Buzatu, *Istoria românilor*, 118.

38 Ion Sion, „Alegerile generale de la 2-4 noiembrie”, *Calendarul Muncii*, 1920, 57.

39 Conform Statutului din 1919, pentru a candida la alegerile parlamentare era necesar de a fi membru al Partidului de cel puțin doi ani neîntreruși și era interzis de a candida pe alte liste, *Statutul Partidului Socialist din România. Regulament pentru funcționarea secțiunilor* (București: Editura Partidului Socialist, 1919), art. 45-46, 9.

40 N.T. Ionescu, „Statistica electorală. Alegerile parlamentare din Noiembrie 1919. Prima aplicațiune a votului obștesc în România”, în *Buletinul Statistic al României*, seria IV, vol. XV, nr. 3 (1920), tabel nr. 3, 18-19.

41 Membrii guvernului României în momentul alegerilor au fost: generalul Arthur Văitoianu, prim-ministru și ministru de Interne; Nicolae Mișu, ministru de Externe; Ion Angelescu, ministru de Finanțe; generalul Alexandru Lupescu, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice; generalul Ion Rășcanu, ministru de Război; generalul Ștefan Mihail; ministrul Lucrărilor Publice; generalul Ioan Popescu, ministrul Industriei și Comerțului; generalul Ioan Popovici, ministrul Agriculturii și Domeniilor, iar ca miniștri fără portofoliu: Ion Inuleț și Daniel Ciugureanu pentru Basarabia; Ion Nistor pentru Bucovina; Alexandru Vaida-Voevod, Vasile Goldiș și Ștefan Cicio-Pop pentru Transilvania.

42 Argetoianu, *Memorii*, vol. VI, 68.

deși nici I.I.C. Brătianu și nici prințul Barbu Știrbey nu fuseseră cei care îl propuseseră Regelui pe generalul Arthur Văitoianu⁴³. Menținerea în funcție a majorității funcționarilor medii din administrația locală și centrală a ministerelor a contribuit la perpetuarea semnificativă a influenței liberale. Pe de altă parte, chiar dacă în majoritatea județelor din Vechiul Regat (și Basarabia) guvernul Văitoianu a schimbat prefectii, totuși cei numiți în fruntea administrației județene exercitau această demnitate prin delegație și nu erau oameni politici, ci mai ales magistrați sau militari activi. Multe dintre aceste numiri s-au făcut în ziua de 6 octombrie 1919. Numirea de prefecti delegați într-un număr atât de mare era o noutate pentru România, așa cum era de neconceput până atunci ca alegerile parlamentare să se desfășoare sub coordonarea și supravegherea unor prefecti (delegați) apolitici. Până atunci, în mod neoficial, dar cunoscut și acceptat de toți, misiunea principală a prefectului era aceea de a câștiga alegerile în favoarea partidului de la putere, acesta fiind de cele mai multe ori un membru important al clubului local (conservator sau liberal). De asemenea, o altă observație este aceea că prefectii delegați, civili, numiți de guvernul Văitoianu – consilieri la Curțile de Apel, (prim) președinți de Tribunal, procurori, judecători – nu aveau doar o pregătire juridică și experiență în acest domeniu sau o imagine de oameni corecți în societate, ci erau originari și/sau își desfășurau activitatea în județele pe care trebuiau să le administreze⁴⁴. Odată încheiată misiunea lor, își reocupau vechiul post și în caz de ilegalități sau nemulțumiri trebuiau să se aplece de criticile concetățenilor. Credem că numirea în calitate de prefecti delegați a unor magistrați și militari arată încă o dată faptul că generalul Văitoianu nu a dorit să influențeze alegerile parlamentare. Totuși, șeful guvernului și alți miniștri au întreținut relații cordiale cu lideri liberali. Unul dintre aceștia, I.G. Duca aprecia că generalul Văitoianu în „tot timpul cât a stat la guvern nu a ieșit din cuvântul lui Brătianu, așa se și explică de ce doi ani mai târziu, când acesta și-a constituit marele minister, s'a crezut dator să facă apel la dânsul să-i încredințeze un loc de frunte...”⁴⁵

Analizând lista membrilor guvernului Văitoianu observăm că titularii ministerelor erau, cu o singură excepție (Nicolae Mișu la Externe), militari (generalii) și nu și-au depus candidaturile. Pe de altă parte, toți miniștrii fără portofoliu – reprezentanții în guvern ai noilor teritorii românești – și-au depus candidatura într-unul sau mai multe județe. De altfel, la nivel regional, PNR era la putere în Transilvania, PDU în Bucovina, iar PȚ-Bas în stânga Prutului. Chiar dacă limitată, putem vorbi și de o anumită continuitate: unul dintre membrii guvernului Văitoianu avea să devină prim-ministru (Alexandru Vaida-Voevod), iar alți patru au rămas miniștri și în noul guvern (Ion Rășcanu, Ion Inculeț, Ion Nistor, Ștefan Cicio-Pop).

Motivele de nemulțumire față de condițiile în care urmau să se desfășoare alegerile erau diverse, dar cele mai serioase erau menținerea stării de asediu și a cenzurii. Se adăuga o lipsă de încredere justificată prin experiențele anterioare de amestec al autorităților în campania electorală și chiar în stabilirea rezultatului alegerilor, care fusese practica dominantă în Vechiul Regat până în 1918 inclusiv. Un element suplimentar erau relațiile personale reci și lipsa de încredere reciprocă dintre generalii Văitoianu și Averescu⁴⁶. În aceste condiții, mai multe forțe politice au decis să boicoteze alegerile. LPop, PCD și gruparea lui Iancu Flondor din Bucovina au anunțat în comun această decizie, subliniind că noul Parlament va fi ilegal și că alegerile adevărate trebuiau organizate de alt guvern. Sub influența lui Averescu, discuții cu privire la o posibilă boicotare a alegerilor au avut loc și în conducerea

43 Pentru mai multe detalii, vezi: Duca, *Amintiri*, vol. III, 188-189.

44 Prefecții delegați au fost menținuți în funcție până la sfârșitul anului 1919.

45 Duca, *Amintiri*, vol. III, 189-190.

46 Vezi: Duca, *Amintiri*, vol. III, 190; Argetoianu, *Memorii*, vol. VI, 80-81. Mai mult, conform lui C. Argetoianu, generalul Averescu ar fi încercat să provoace demisia guvernului Văitoianu (Argetoianu, *Memorii*, vol. VI, 80).

PNR, dar Iuliu Maniu a respins categoric propunerea lui Octavian Goga ca PNR să boicoteze alegerile⁴⁷. În schimb, așa cum am menționat, socialiștii au decis să nu participe la alegeri și au promovat nu doar ideile de anulare a buletinelor de vot⁴⁸, ci și declanșarea de greve. Acestea au avut loc în timpul alegerilor în marile orașe din Vechiul Regat (București, Ploiești, Iași, Galați etc.).

În noua Românie, minoritățile reprezentau o parte considerabilă a populației și unele dintre ele erau semnificative și din punct de vedere economic sau al puterii politice anterioare. Unele minorități au participat la alegeri, iar PNR și PDU s-au străduit să le ofere posibilitatea de a-și trimite reprezentanții în Parlament. Astfel, germanii au decis să participe în alegeri în Transilvania, în Basarabia regăsim etnici germani pe diverse liste⁴⁹, iar în Bucovina, deși Consiliul Național German a luat decizia neparticipării în alegeri, un etnic german (Norbert Kipper) a candidat ca independent în orașul Cernăuți. Altele, mai ales ucrainenii și maghiarii, nu se împăcaseră cu apartenența la statul român și au boicotat alegerile. Deși există mai mulți parlamentari maghiari în primul legislativ al României Mari, comunitatea maghiară a adoptat în majoritate tactica pasivismului. Istoricul Szilárd Tóth consideră că personalitățile de marcă ale acestei etnii au fost adepții pasivismului, organizându-se politic doar după 1921, în schimb, aleșii din 1919 „n-au reprezentat interesele minorității maghiare, ci au fost simpli aventurieri politici. Cu tot respectul pentru ei, nu îi pot considera reprezentanții minorității maghiare din România”⁵⁰. Credem că această afirmație trebuie nuanțată, putând vorbi mai degrabă de așteptare, având în vedere războiul româno-maghiar din anul 1919 și faptul că unii lideri ai minorității maghiare mai sperau la modificări de graniță în favoarea Ungariei. Sub diferite forme – ca independenți sau pe listele unor partide politice – au mai participat la alegerile parlamentare și reprezentanți ai altor minorități etnice și confesionale: bulgari, polonezi, slovaci, ucraineni, evrei, musulmani etc.

Dincolo de problemele specifice ale minorităților naționale, problema interferenței autorităților în campania electorală și în determinarea rezultatului alegerilor era serioasă. În pofida faptului că administrația din Vechiul Regat a favorizat PNL, cea din Bucovina PDU și cea din Transilvania PNR, deși au existat unele probleme și ilegalități⁵¹, per total alegerile s-au desfășurat relativ liber, iar rezultatele au reflectat voința alegătorilor. Așa cum se poate observa în studiile de caz județene și cum au subliniat unii dintre contemporani⁵², prin comparație cu alegerile desfășurate înainte de 1914 (nu doar în Vechiul Regat, ci și în celelalte provincii) sau cu alegerile ulterioare din perioada interbelică, nu au existat incidente majore.

Mulți oameni politici au înțeles semnificația primelor alegeri parlamentare din România după Marea Unire. Pentru „noii” români, dar și pentru „vechii” români

47 Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. II, prefată, ediție îngrijită, note și comentarii de Alexandru Șerban, (Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1995), 10.

48 A se vedea studiile din volum privind județele Ilfov și Prahova.

49 A se vedea studiul din volum despre județul Cahul.

50 Szilárd Tóth, *Partidul Maghiar și problema minorității maghiare în Parlamentul României în perioada interbelică* (Cluj-Napoca: Argonaut, 2008), 21.

51 Așa cum se obișnuia și anterior în Vechiul Regat, unele dintre disfuncționalitățile și ilegalitățile din timpul alegerilor au fost discutate în ședințele Parlamentului. Astfel, în ședința din 12 decembrie 1919, avocatul țărănist D. Sârbescu a prezentat o serie de acuzații asupra funcționarilor și altor reprezentanți ai Statului din județul Buzău (un judecător – chiar președinte de secție, un preot, un revizor școlar), care ar fi încercat să influențeze votul din noiembrie 1919 (neprecizat, dar în favoarea PNL) prin: furt de buletine de vot; atac „cu pumnalul” împotriva unui candidat, organizarea unor „bande de bătași”. Dezbaterile Adunării Deputaților (în continuare DAD), 11, 14.12.1919, ședința din 12.12.1919, 97.

52 „Alegeri liniștite” (Nicolae Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, ediție îngrijită, note, comentarii de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, studiu introductiv de Valeriu Râpeanu (București: Editura Minerva, 1984), 394.

aceste alegeri trebuiau să arate calea corectă de dezvoltare, atât pentru ei ca indivizi, cât și pentru România. Într-o întâlnire (electorală) cu locuitorii din Alba Iulia, desfășurată în ziua de 10 octombrie 1919, Iuliu Maniu sintetiza aspirațiile unei națiuni:

„...Ziua aceasta este de-o importanță deosebită nu numai pentru că s'a întrunit adunarea electorală, cu scopul de-a hotări să trimită un reprezentant al ei în parlamentul din București; ci și prin faptul că este cel dintâi prilej când voința poporului se poate manifesta liberă și când toate aspirațiile și dorințele și gândurile poporului românesc pot fi tălmăcite cu cea mai deplină sinceritate...

...trebuie să lucrăm din toate puterile noastre ca unitatea națională să fie realizată nu numai în Concepțiunea politică și între hotărârile geografice, dar și cu toate instituțiile de stat. Drept care, năzuința noastră va trebui să fie: Cât mai curând să înlăturăm cu totul particularismul provincial, atât din gândirea noastră cât și din întocmirile de stat, și din instituirile lui, Nu numai către frații noștri Aliați, cărora trebuie să le facem dovada celei mai deosebite recunoștințe și să ne silim a întreține cu ei și mai departe legături de prietenie și să-i facem a înțelege că dorința noastră e de a forma un stat, o cetate puternică, care va avea să fie în viitor depozitara libertății, a spiritului democrației, să-i convingem că nu voim altă orientare în politica externă de cât aceia pe cari o au și ei, deoarece interesele și țințele ei sunt identice. Să le arătăm că este chiar în interesul lor ca prin împlinirea integrală a tuturor operațiunilor noastre și prin păstrarea deplinei suveranități să fim puși în situația de a putea face această politică cu toată puterea pentru garantarea succesului ei.

România mare este întemeiată, de faptul acesta nu se mai poate nimeni îndoii; dar atâta nu este de ajuns. Pentru ca țara aceasta s'o facem fericită și puternică, trebui să lucrăm împreună, cu tot sufletul, fiind pe deplin lămurii asupra problemelor mari pe care trebuie să le deslegăm.

În viața de stat internă a României-Mari avem de rezolvit două probleme: desăvârșirea națională și dreptate socială...

...Statul modern nu este o putere separată suprapusă cetățenilor săi; ci este însuș totalitatea cetățenilor și a voinței colective a acestora...⁵³

În contextul acestor așteptări, dar și al neîncrederii unora dintre actorii politici, guvernul Arthur Văitoianu a decis organizarea alegerilor parlamentare și a stabilit datele pentru acestea: 2-4 noiembrie pentru Adunarea Deputaților și 7-8 noiembrie pentru Senat.

Cadrul legislativ⁵⁴

Alegerile parlamentare din noiembrie 1919 sunt singulare nu doar prin prisma faptului că au fost primele consultări electorale de după momentul Unirii și s-au desfășurat la scara întregii României, ci și pentru că au consfințit aplicarea principiului votului universal masculin, ceea ce, deși excludea femeile, reprezenta

53 „Expozeul domnului Iuliu Maniu la Alba Iulia”, *Patria*, 191, 16.10.1919, 1.

54 Paginile de mai jos sunt extrase din volumul Bogdan Murgescu (coord.), Andrei Florin Sora (coord.) et. al., *România Mare votează: alegerile parlamentare din 1919 la „firul ierbii”* (Iași, Polirom, 2019) și republicate cu acordul Editurii Polirom. Autor: Andrei Florin Sora. Aceste pagini au fost realizate în cadrul proiectului UEFISCDI PN-III-P4-ID-PCE-2016-0390 *Schimbare și continuitate: administrația publică și corpurile funcționarilor publici din Transilvania înainte și după Primul Război Mondial (1910-1925)*.

un progres în comparație cu alegerile anterioare din Vechiul Regat, Basarabia sau Transilvania. O mare parte dintre cetățenii chemați la vot în noiembrie 1919 se aflau pentru prima oară în ipostaza exercitării dreptului de a candida sau chiar de a vota. A rezultat cel mai numeros Parlament din istoria României. Este de remarcat și faptul că primul Parlament al României Mari s-a constituit în urma unei legislații electorale distincte – pentru Transilvania, Bucovina, respectiv Vechiul Regat și Basarabia – care a stat și la baza organizării alegerilor din 1920⁵⁵ și 1922. Deosebirile legale vizau atât procesul electoral, cât și modul de atribuire a mandatelor de deputat și senator. Beneficiem de mai multe studii – redactate de istorici, sociologi, juriști – care prezintă, mai mult sau mai puțin detaliat, complicata legislație electorală în vigoare în 1919, consecințele acesteia în procesul electoral și rezultatele alegerilor⁵⁶.

Am amintit deja importanța acordată în toate statele ieșite din război (învingătoare sau învinse) organizării de alegeri parlamentare, în multe dintre acestea survenind schimbări substanțiale privind lărgirea dreptului de vot (renunțarea la cens drept condiție de a vota și a fi votat, vot universal masculin sau chiar acordarea și femeilor a acestui drept, scăderea pragului de vârstă minim pentru a avea dreptul de a alege sau de a fi ales). Cu excepția Bucovinei, unde votul universal masculin fusese introdus încă din 1907, în celelalte provincii venitul și/sau impozitul constituiau modalitatea principală de a avea dreptul de a vota și a fi ales. Deși limitate, existau anumite categorii profesionale care erau scutite de cens: în Vechiul Regat, profesiile liberale, corpul profesoral, preoții (votau în colegiul III), pensionarii Statului, ofițerii în retragere sau în Transilvania, intelectuali (profesori, învățători, preoți, titularii unei diplome universitare), cât și cei care beneficiau de așa-numitul „drept vechi”, drept de vot nobiliar⁵⁷. Dezideratul sufragiului universal era însă vechi, iar în 1917-1918 părea să nu mai fie atât de îndepărtat, mai ales odată cu modificările aduse Constituției române în iulie 1917, cu Declarația de Unire a Sfatului Țării din 27 martie/9 aprilie 1918 și cu Rezoluția adoptată la Marea Adunare de la Alba-Iulia, de la 18 noiembrie/1 decembrie 1918.

În Vechiul Regat și în Basarabia, noul sistem electoral a fost stabilit prin Decretul lege (DL) 3.402 din 16/29 noiembrie 1918⁵⁸, adoptat în timpul guvernului Coandă, dar pornind de la un proiect al liberalului G.G. Mărzescu⁵⁹, după model belgian⁶⁰. Cu puțin timp înainte, Parlamentul de la Iași, constituit în timpul guvernului Marghiloman, fusese dizolvat, un decret lege decisese ca lucrările celor două Adunări să fie declarate „inexistente și lipsite de orice putere legală”⁶¹, iar un alt decret confirmase această situație și stipulase organizarea de alegeri

55 Legislația electorală din Vechiul Regat și Basarabia a suferit câteva modificări în timpul guvernului Averescu, prin DL 1.460/1920 (MOF, 3, 3.04.1920, 137-138).

56 Matei Dogan, *Analiză statistică a democrației parlamentare din România* (București: Editura Partidului Social Democrat) 1946, 14-20; Marcel Ivan, *Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice, 1919-1932*. Studiu comparativ al rezultatelor oficiale ale alegerilor pentru Camera Deputaților din anii 1919-1932 (Sibiu: Editura și tiparul Krafft & Drotleff, f.a.), 6-8; Sorin Radu, *Modernizarea sistemului electoral din România (1866-1937)*, (Iași: Institutul European, 2005), 153-177; Cornel Micu, „Centru și periferie în procesele electorale românești. Studiu de caz Brăila, 1919-1922”, în Florin Müller (coord.) *Elite parlamentare și dinamică electorală în România 1919-1937*, București: Editura Universității din București, 2009, 33-78; Preda, *Rumânii fericiți*, 134-147; Radu, „Alegerile”, 125-137 etc.

57 Privind acest subiect vezi studiile din volum despre județele Ciuc și Trei Scaune.

58 MOF, 191, 16/29.11.1918, 3.357-3.365.

59 Radu, *Modernizarea*, 154; Radu, „Alegerile”, 125.

60 Radu, „Alegerile”, 125.

61 DL 3.273/1918, MOF, 183, 6/19.11.1918, 3.201-3.202.

în ianuarie 1919⁶². A existat o evidentă grabă în întocmirea DL 3.402/1918⁶³, ceea ce a dus la modificări succesive a unor articole: prin DL 3.675 din 22 decembrie 1918/4 ianuarie 1919 (numărul de deputați și senatori pe județe – art. 2, 4, *incapacități, nedemnități, incompatibilități* – art. 12, 13)⁶⁴, DL 1.040 din 18 martie 1919⁶⁵, DL 2.087 din 3 iunie 1919⁶⁶ și DL 3.600 din 26 august 1919⁶⁷, ultima lege publicată în același număr al *Monitorului Oficial* cu decretele-legi privind organizarea alegerilor în Bucovina (DL 3.620)⁶⁸ și Transilvania (DL 3.621, „alegerile pentru Adunarea deputaților și pentru Senat în Transilvania, Banat, Crișana, Sătmăr și Maramureș”)⁶⁹. DL 3.402/1918 cu modificările sale s-a aplicat doar în Vechiul Regat (inclusiv Cadrilater) și în Basarabia. Alte modificări privind sistemul electoral din Vechiul Regat și Basarabia au fost aduse prin decretele-legi nr. 2.087⁷⁰ și 3.600⁷¹. Instrucțiunile de aplicare a DL 3.402/1918 și a modificărilor sale au fost publicate în *Monitorul Oficial* în ianuarie 1919⁷². Au existat și alte acte (ordine circulare) emise de către autoritățile centrale de la București sau cele regionale, înainte sau după publicarea acestor legi⁷³. Din perspectiva promptitudinii adoptării unei legi electorale pentru Vechiul Regat și Basarabia, precum și a multiplelor modificări ale acesteia, putem aprecia că a existat o presiune socială și politică mai puternică în aceste două provincii decât în Bucovina și Transilvania pentru ca cetățenii – mulți dintre ei participanți la conflagrație – să vadă că promisiunile Regelui și guvernului, deja introduse în Constituția României, erau respectate.

Dacă legea electorală care urma să fie aplicată în Bucovina era în mare parte opera juridică a guvernului I.I.C. Brătianu⁷⁴, nu însă la fel a fost în cazul Transilvaniei. Responsabilitatea întocmirii proiectului de lege electorală pentru Transilvania a revenit lui Ion Suciu, șeful Resortului Organizării și Propagandei din cadrul Consiliului Dirigent. Acest proiect a fost discutat apoi în Marele Sfat Național întrunit la Sibiu în vara anului 1919⁷⁵. Încă de la prima ședință a Marelui Sfat Național în care s-a dezbătut proiectul de lege electorală (din 1 august 1919) au avut loc discuții contradictorii și polemici, care au dus, o zi mai târziu, la retragerea socialiștilor din sală⁷⁶. 20 de reprezentanți ai socialiștilor au părăsit Marele Sfat Național, pentru a-și arăta nemulțumirea și dezacordul nerespectării unora dintre principiile Rezoluției de la Alba Iulia de la 1 Decembrie: dreptul de vot acordat femeilor și principiul proporționalității⁷⁷. Proiectul, în forma dorită de

62 DL 3.272/1918, *MOF*, 183, 6/19.11.1918, 3.201-3.202.

63 Radu, *Modernizarea*, 162.

64 *MOF*, 220, 22.12.1918/4.01.1919, 4.017.

65 *MOF*, 273, 5/18.03.1919, 6.063-6.064.

66 *MOF*, 37, 3.06.1919, 2.033-2.034.

67 *MOF*, 103, 26.08.1919, 5.722-5.724.

68 *MOF*, 103, 26.08.1919, 5.724-5.733.

69 *MOF*, 103, 26.08.1919, 5.734-5.744.

70 DL 2.087/1919, *MOF*, 37, 3.06.1919, 2.033-2.034.

71 DL 3.600/1919, *MOF*, 103, 26.08.1919, 5.722-5.724.

72 „Instrucțiuni pentru aplicarea decretului-legi electorală”, *MOF*, 243, 26.01./8.02.1919, 4.788-4.811.

73 De exemplu, Ordinul circular nr. 11.000 emis de către resortul Afacerilor Interne din cadrul Consiliului Dirigent, „pentru constituirea birourilor electorale și pregătirea alegerilor” (*Gazeta oficială*, în continuare *GOF*, 49, 23.08.1919, 1-4) sau Ordinul circular nr. 2.237 emis de către resortul Justiției privind „rezolvarea reclamațiunilor privitoare la dreptul electoral” (*GOF*, 49, 23.08.1919, 367-369).

74 Radu, *Modernizarea*, 165; Radu, „Alegerile”, 125.

75 Trebuie subliniat că pe lângă discutarea proiectului de reformă electorală, Marele Sfat Național Român, care și-a deschis lucrările la 29 iulie 1919, a dezbătut și proiectul de reformă agrară. (Galea, *Formarea*, 303).

76 Galea, *Formarea*, 304.

77 Simion Cutișteanu, Gheorghe I. Ioniță, *Electoratul din România în anii interbelici (mișcarea*

conducerea PNR, a fost votat de Marele Sfat Național la 6 august 1919 și semnat de regele Ferdinand la 24 august 1919, rezultând „o lege electorală proprie, în multe puncte diferită față de cea din Vechiul Regat”⁷⁸.

Aceste trei decrete-legi au dimensiuni și o structură asemănătoare (același număr de capitole – 8, unele capitole și secțiuni având denumiri identice). În ceea ce privește numărul articolelor DL 3.402/1918 și DL 3.621/1919 conțineau 110 articole, iar DL 3.620/1919 nu mai puțin de 142 de articole. Legislația electorală din Vechiul Regat și Basarabia avea ca model Belgia, care inovase foarte mult în ceea ce este identificat în literatura de specialitate ca sistemul d’Hondt⁷⁹. Cu siguranță, fiind primul, DL 3.402/1918 a fost o sursă a decretelor-legi care au fost aplicate în Bucovina și în Transilvania, mai ales în cazul DL 3.620/1919, dar și aici identificăm unele principii diferite⁸⁰. Pentru aceste două provincii s-a ținut cont și de legislația anterioară. Diferențele față de legislația aplicabilă în Vechiul Regat și în Basarabia sunt observabile mai ales în ceea ce privește modalitatea de alegere. Astfel, observăm mai multe asemănări între legile electorale din august 1919 din Bucovina și Transilvania, datorate faptului că ambele provincii făcuseră parte din Austro-Ungaria (deși în Austria și Ungaria legislația electorală nu fusese identică). DL 3.402/1918 menținea reprezentarea Universităților în Senat, astfel corpul profesoral – profesorii universitari și agregatii titulari (art. 6) – alegea pe unul dintre ai lor ca senator al României: senatorilor universităților din Iași și București li s-au alăturat cei din Cernăuți (DL 3.620/1919, art. 6, 135) și Cluj (DL 3.621/1919, art. 5, 103).

Dacă sistemele electorale din Bucovina și Transilvania erau într-o anumită măsură încă tributare sistemului electoral austriac, respectiv maghiar, sistemul electoral care urma să fie aplicat după Marele Război în Vechiul Regat, extins și asupra Basarabiei, trebuia să țină cont de modificările aduse Constituției, adoptate de către Parlamentul de la Iași în vara anului 1917⁸¹. Revizuirea Constituției, incluzând aici reforma agrară (modificarea articolului 19) și cea electorală, a fost promulgată de către regele Ferdinand la 19 iulie/1 august 1917. Astfel, promisiunile guvernului Brătianu și ale regelui pentru sutele de mii de români care luptau pe front prindeau contur. Prin modificarea articolului 57 al Constituției se introducea pentru Adunarea Deputaților votul universal, egal, direct, obligatoriu și cu scrutin secret, pe baza reprezentării proporționale, iar art. 67 modificat menționa compunerea Senatului din senatori aleși și de drept. Dacă alegerile din mai 1918 fuseseră organizate de guvernul Marghiloman tot în baza legislației de dinainte de 1914 – vot cenșitar pe colegii –, în 1919 această situație nu mai era posibilă și nici dorită de către principalii actori politici. De altfel, reforma electorală era de mai bine de un deceniu o promisiune a lui Ionel I.C. Brătianu și a altor lideri liberali (C. Stere, G. Mărzescu), motiv de dispută, mai ales înainte de 1909, cu bătrânii liberali (în special D.A. Sturdza)⁸².

muncitorească și democratică în viața electorală din România interbelică) (Cluj-Napoca: Dacia, 1981), 15.

78 Sorin Radu, *Electoratul din România în anii democrației parlamentare (1919-1937)* (Iași: Institutul European, 2004), 21.

79 Despre această metodă a se vedea și: McLaren Carstairs, *A short history*, 18-23; Caramani, *Elections*, 36-37.

80 Radu, *Electoratul*, 21.

81 Eleodor Foșeneanu și Sorin Radu atrag pe bună dreptate atenția că revizuirea Constituției din 1917 era incompletă, deoarece articolele 57 și 67 consacrau principiul votului universal, dar acestea coexistau încă cu articolele nerevizuite (58-66, 68-81), care reglementau votul cenșitar (Foșeneanu, *Istoria constituțională*, 53; Radu, *Modernizarea*, 153).

82 Vezi Radu, *Modernizarea*, 55-70.

Trăsăturile fundamentale ale sistemului electoral din 1919, cu efecte pe termen lung, constau în faptul că alegerea viitorilor membri ai primului Parlament al României Mari se realiza prin vot universal („vot obștesc”)⁸³ masculin, egal, direct și secret și pe baza reprezentării proporționale pentru reprezentanții în Adunarea Deputaților din Vechiul Regat și Basarabia și pe baza majorității relative pentru ceilalți aleși. În legislația electorală valabilă în Vechiul Regat, Basarabia și în Bucovina se menționa explicit că votul era obligatoriu (DL 3.402/1918, art. 1; DL 3.620/1919, art. 2). O asemenea prevedere lipsea în Transilvania, ceea ce, printre alte cauze (candidaturile unice, slaba participare a minorităților⁸⁴ etc.), credem că a contribuit la diminuarea participării la vot. Obligatorietatea votului – ca și în Belgia – era privită ca o măsură logică de a diminua absenteismul⁸⁵, dar nu a avut totuși succes.

Cine nu avea drept de vot și cine nu era eligibil de a candida? Cele trei decree de funcționare ale acestui „triptic electoral”⁸⁶ – cadrul legislativ în vigoare în perioada 1919-1926 – defineau nu doar cine avea drept de a exercita dreptul de vot sau de a fi ales, ci și cine era considerat cetățean român, un aspect foarte important având în vedere că mulți dintre ei aparținuseră până de curând altui stat. Pe lângă calitatea de cetățean român, pentru a fi alegător trebuiau îndeplinite și alte condiții: sex masculin (femeile fiind excluse de la dreptul de a vota sau a fi alese), criteriul de vârstă, însă existau și alte incompatibilități care țineau, printre altele, de definiția cetățeniei. În aceste legi electorale erau considerați cetățeni români locuitorii din Vechiul Regat, din Basarabia, Bucovina și Transilvania care aveau domiciliul real în aceste provincii și nu optaseră pentru altă cetățenie. În cazul teritoriului României de dinainte de 1913 („în teritoriul vechiu al țării”) era simplu: erau cetățeni români „locuitorii majori cunoscuți îndeobște a fi români din naștere sau prin naturalizare”, iar în Dobrogea de Sud/Dobrogea Nouă (județele Caliacra și Durostor), „locuitorii majori, cari la 14 August 1916 se găseau recunoscuți ca cetățeni români”. În Basarabia, erau considerați cetățeni români locuitorii majori care la 1 august 1914 aveau domiciliul real aici și „erau recunoscuți îndeobște ca supuși ai Statului rus” (DL 3.402/1918, art. 25). Pentru toate cele trei teritorii mai exista o categorie de persoane definită, fără alte condiții, în categoria cetățenilor români și care primeau drept de vot: „Românii de origină, majori, nerecunoscuți, având domiciliul real în România și cari se vor găsi înscrși la comisiunea înființată de ministerul de interne pentru cercetarea titlurilor de recunoaștere” (DL 3.402/1918, art. 25). În Bucovina, de drepturi electorale beneficia „fiecare cetățean român, care a obținut indigenatul în una din comunele Bucovinei înainte de 1 august 1914, are domiciliul real în una din aceste comune și nu e exclus de la acest drept” (DL 3.620/1919, art. 12). La fel, în Transilvania aveau dreptul de a fi alegători și aleși cei care avuseseră „cetățenia ungară” și nu optaseră încă pentru cetățenia unui stat străin (DL 3.621/1919, art. 1). Chiar dacă mai existau numeroase incongruențe și dificultăți în obținerea tuturor drepturilor⁸⁷, evreii erau și ei recunoscuți ca cetățeni ai României prin adoptarea și publi-

83 Formula „vot obștesc” era des uzitată la început de secol XX, la nord și sud de Carpați. De exemplu, vezi articolul: *Votul obștesc*, în *Tribuna*, Arad, XIII, 23.04./6.05.1909, 1-2.

84 Pe baza unor documente din arhivă, istoricul Sorin Radu a observat faptul că rapoartele unor prefecți din mai multe județe ale Transilvaniei, înaintate Consiliului Dirigent în cursul anului 1919, menționau că în pofida indicațiilor conducătorilor acestor comunități, populația secuiască și maghiară își manifesta interesul de a participa la viața politică a României (Radu, *Electoralul*, 60-61).

85 Preda, *Rumânii fericiți*, 137.

86 Radu, „Alegerile”, 125.

87 Vezi *Evreii din România în secolul XX: 1900-1920: Fast și nefast într-un răstimp istoric*, vol. II (București: Editura Hasefer, 2003), 108-118.

care a mai multor decrete-legi⁸⁸, confirmate ulterior prin ratificarea tratatelor de pace din 1919-1920⁸⁹.

La fel ca în alte țări sau comparativ cu perioada anterioară, legislatorii români operau în continuare o distincție între alegătorii pentru cele două Camere, reflectată într-un prag diferit de vârstă: minimum 21 de ani pentru Adunarea Deputaților, respectiv minimum 40 de ani pentru Senat. Puteau fi aleși doar cei care aveau cel puțin 25 de ani în cazul candidaților pentru un mandat de deputat și minimum 40 de ani pentru cei care concureau pentru demnitatea de senator. Nu existau însă diferențe în exercitarea dreptului de vot sau de a fi ales în funcție de domiciliu (mediu urban/rural) sau de avere. Prin impunerea limitei de vârstă de 40 de ani împliniți pentru Senat, sute de mii de români care luptaseră pe front nu primeau dreptul de a vota pentru această Cameră. Mai mult, în Vechiul Regat criteriul de vârstă pentru a alege membrii Senatului era mult mai ridicat față de situația de dinainte de 1918, când pentru ambele Camere pragul era de minimum 21 de ani împliniți, ce-i drept sub imperiul unui vot cenșitar limitat mai ales pentru Senat. Și totuși, pentru că nu se puteau retrage anumite drepturi deja câștigate, în condițiile în care listele electorale de la care s-a plecat erau cele din 1916, DL 3.402/1918 stipula că în Vechiul Regat își putea exercita dreptul de a vota pentru Senat și acei cetățeni care figurau ca alegători pentru colegiile I și II de Senat în listele electorale definitive de la 1 ianuarie 1916, probabil care aveau în 1919, între 24 și 40 de ani, în această situație bănuim a se fi aflat câteva sute de persoane (art. 24). Prin includerea membrilor de drept, dar și prin faptul că ceilalți nu erau aleși în baza unui vot proporțional, Senatul român rămânea un „corp hibrid”⁹⁰.

În ceea ce privește dreptul de vot pentru femei, neacordat în 1918-1919, amintim faptul că, anterior, în Basarabia ele au fost reprezentate prin Elena Alistar, deputat în Sfatul Țării de la Chișinău, iar punctul III al rezoluției Marii Adunări de la Alba-Iulia proclamase, printre altele:

„Înfăptuirea desăvârșită a unui regim curat democratic pe toate tere-nenele vieții publice. Votul obștesc, direct, egal, secret, pe comune, în mod proporțional, *pentru ambele sexe* [s.n.], în vârstă de 21 de ani, la reprezentarea în comune, județe ori Parlament. (voci: «Trăiască femeile! Trăiască!»; *aclamațiuni pe galerie, damele flutură batistele*).”⁹¹

În vara anului 1919, Iuliu Maniu, președintele Consiliului Dirigent, a declarat în Marele Sfat Național că nu fusese făcut un „angajament politic” și că era necesar ca Statul să fie mai întâi „pe deplin organizat”⁹². În plus, ar fi fost necesar ca acest drept să fie acordat și în celelalte provincii ale României Mari. Într-o scrisoare adresată la 1 septembrie 1919 lui Alexandru Vaida-Voevod, care era mai favorabil extinderii dreptului de vot și pentru femei, Iuliu Maniu argumenta opțiunea sa mai degrabă în termeni de oportunitate politică decât ca principiu:

„Votul femeilor nu l-am putut admite din cauza greutăților tehnice. Închipuie-ți votare secretă cu țedule, cu sutele de mii de analfabeți, cel puțin dublicati prin femeile votante. Apoi mai adaugă că femeile maghiare locuiesc toate în centru, iar cele române resfirate prin munți. Închipuie-ți cu ce ușurință votează femeia maghiară din oraș și greutatea aproape de neînving a femeii române, care trebuie să vină lăsându-și

88 DL 3.902/1918, *MOF*, 223, 30.11./12.12.1918, 4.125-4.126; DL 2.085/1919, *MOF*, 33, 28.05.1919, 1.745-1.746; DL 3.464/1919, *MOF*, 93, 13.08.1919, 5.078.

89 Radu, *Modernizarea*, 165.

90 Preda, *Rumânii fericiți*, 135.

91 *Marea Adunare Națională*, 28.

92 Radu, *Electoratul*, 33-34.

casa din vârful muntelui. În baza unui calcul destul de exact am ajuns la convingerea că, dând vot la femei, numărul de voturi efective maghiare ar fi crescut cel puțin cu 1/3 parte față de voturile române, iar aceasta n-am putut s-o risc cu tot dragul ce-l am de altfel pentru femei și validitatea drepturilor lor.”⁹³

În acest tip de argumentare, Iuliu Maniu era în consens cu liberalii regăteni, Ion I.C. Brătianu susținând și el că dreptul de vot pentru femei „nu este o chestiune de principii, ci de tactică și de oportunitate”⁹⁴. Din cauza opoziției principalilor lideri politici ai vremii, reglementările care au stabilit regulile pentru alegerile parlamentare din 1919 au optat pentru excluderea în continuare a femeilor din procesul electoral și au reprezentat din acest punct de vedere o șansă ratată în sincronizarea României cu principalele state occidentale⁹⁵.

Dacă femeile ar fi primit drept de vot în 1919, s-ar fi alăturat unor țări care deciseseră deja acest lucru: Finlanda în 1906 – parte a Rusiei în acel moment –, Norvegia în 1913, Danemarca și Islanda în 1915, Uruguay în 1917, Marea Britanie, Germania, Austria, Țările de Jos, Polonia în 1918-1919, Suedia în 1919; un an mai târziu, femeile au putut vota și în Cehoslovacia⁹⁶.

Pentru a fi ales în Parlament și chiar pentru a exercita dreptul de vot era necesar de a putea exercita drepturi civile și politice, fiind prevăzute unele restricții de ordin moral⁹⁷, prezente și în legislația anterioară, adică de a nu se afla „în stare de faliment declarați și nereabilitați” (DL 3.402/1918, art. 10; DL 3.621/1919, art. 10), de a nu fi pus sub interdicție sau control judiciar, de a nu fi fost condamnat pentru crime, pentru dezertare, degradare militară⁹⁸ etc., de a nu fi cunoscuți ca proprietari ai unor case de prostituție sau unde se practicau jocurile de noroc, aceste ultime două incompatibilități fiind menționate explicit doar pentru Vechiul Regat, Basarabia și Transilvania (DL 3.402/1918, art. 11, lit. a; DL 3.621/1919, art. 11, pct. 6), nu și pentru Bucovina. În fostele provincii ale Austro-Ungariei, în categoria incompatibililor intrau și alte categorii de persoane, despre care cel mai probabil se considera că puteau fi influențați în exercitarea liberă a dreptului de vot: nu doar cei puși sub interdicție de medici pentru demență constată, curatele – bătrânețe, infirmitate fizică (DL 3.620/1919, art. 11; DL 3.621/1919, art. 10, art. 11), ci și cei „care beneficiază de ajutor filantropic sau au beneficiat și dela ziua beneficierei n’a trecut un an, cu excepția invalizilor de război” (Transilvania: DL 3.621/1919, art. 10, art. 11) sau „cei cari sunt avizați la caritatea publică sau la ajutoare din titlul sărăciei” (Bucovina), însă cu excepții ca ajutoarele pentru caz de boală sau accident, pentru invalizii de război etc. (DL 3.620/1919, art. 11). Mai erau adăugate în mod explicit și alte categorii sociale: „cei puși în arest preventiv prin hotărâre definitivă judecătorească, cei puși în libertate în mod condiționat, în fine cei condamnați cari își împlinesc pedeapsa de închisoare” (Transilvania: DL

93 Apud Radu, *Electoralul*, 33 (nota 1).

94 Apud Luciana Jinga, „Lungul drum al egalității dintre femeie și bărbat. Evoluția drepturilor și reprezentării politice feminine în România (1918-2018)”, în Adrian Cioroianu (editor) *Un centenar și mai multe teme pentru acasă. Ce au învățat și ce nu au învățat românii din ultimul secol de istorie* (Iași: Polirom, 2018), 204.

95 O bună prezentare de ansamblu a obținerii drepturilor politice de către femei în Maria Bucur, *The Century of Women. How Women have Transformed the World since 1900* (Lanham-Boulder-New York-Londra: Rowman&Littlefield, 2018), 15-24.

96 Preda, *Rumânii fericiți*, 139; Radu, *Modernizarea*, 148.

97 Preda, *Rumânii fericiți*, 136.

98 În legea pentru Transilvania se preciza foarte clar: în cazul crimelor de înaltă trădare, crima rebeliunii, „sila în contra autorității”, așa cum erau prevăzute în diversele articole din codul penal ungar (și nominalizate) în loc de „națiunea și Statul ungar” trebuia să se citească/înțeleagă „națiunea și Statul român” (DL 3.621/1919, art. 10).

3.621/1919, art. 10, art. 11) sau aflați „...sub control polițienesc sau sunt deținuți într-un institut corecțional” (DL 3.620/1919, art. 12, alin. 6). În Bucovina nu puteau vota sau să fie aleși nici cei decăzuți din drepturi asupra copiilor lor (DL 3.620/1919, art. 12, alin. 7).

În Bucovina și în Transilvania beneficiau de toate drepturile politice cei care sub regimul austro-ungar suferiseră condamnări pentru delikte cu caracter politic (DL 3.620/1919, art. 3, alin 3; DL 3.621/1919, art. 11, alin 6). Dacă uneltirea împotriva statului român era prevăzută ca incompatibilitate și în legislația electorală a Bucovinei (de a fi „comis acte de dușmănie în contra Statului român sau a națiunii române”, DL 3.620/1919, art. 12, alin. 3) și Transilvaniei, nu avem însă o situație asemănătoare pentru Vechiul Regat în ceea ce îi privește pe civilii acuzați de a fi colaborat, între 1916 și 1918, cu administrația de ocupație a Puterilor Centrale. În Transilvania, legislatorii au avut grijă să precizeze excluderea tuturor acelor care:

„...după 1 Decembrie (18 Noemvrie) 1918 au luptat sau au uneltit în contra puterii armate a Statului român, s’au făcut vinovați de vreo infracțiune în contra Statului român, dacă aceasta s’a constatat printr’o autoritate publică sau judecătorească, în fine toți acei funcționari publici, notari publici, advocați, cari, denegând serviciul, în detrimentul binelui public, au manifestat prin aceasta, în mod evident, voința lor de a turbura ordinea publică sau a servi interesele unui stat străin.” (DL 3.621/1919, art. 11, alin 5)

Aceste culpe erau prevăzute și pentru Bucovina, dar terminologia utilizată era mult mai neutră: „Cei despre cari este evident că au comis acte de dușmănie în contra Statului român sau a națiunii române.” (DL 3.620/1919, art. 12, alin. 4).

Credem că prevederile mai clare și mai coercitive din DL 3.621/1919 se datorau dificultății mai mari a Consiliului Dirigent de a cuceri puterea în unele zone ale Transilvaniei (inclusiv datorită războiului purtat de armata română cu armata Republicii Sovietice Maghiare); ele puteau însă reflecta și o strategie politică pe termen mediu și lung, menită să asigure menținerea vreme îndelungată a autorității regionale a PNR.

Parcursul legislației electorale ne arată o mai mare grijă în a preciza incompatibilitățile mai ales în Transilvania. În Vechiul Regat, ca și în Basarabia și Bucovina, militarii în activitate, funcționarii publici, membrii fondului religios ortodox din Bucovina, angajații instituțiilor al căror buget era votat de Adunarea Deputaților sau chiar angajații numiți prin decret regal ai unor instituții particulare puteau candida pentru Parlament doar dacă își depuneau demisia în termen de „20 de zile libere” de la data publicării decretului din 22 decembrie 1918 (DL 3.675/1918, art. 12 modificat: 4017)⁹⁹ sau respectiv 15 zile libere înaintea alegerilor în Bucovina (DL 3.620/1919, art. 14). Ulterior, având în vedere că alegerile au fost de mai multe ori amânate¹⁰⁰, în Vechiul Regat și în Basarabia termenul de înaintare a demisiei a fost schimbat în „minimum 25 de zile libere înainte de prima zi a alegerii adunării pentru care voește a candida” (DL 3.600/1919, art. 12 modificat). Funcționarii publici, angajații din armată, poliție și jandarmerie din Basarabia și Vechiul Regat puteau exercita fără nici o interdicție dreptul de a vota¹⁰¹. Pe de altă parte, în Bucovina și în Transilvania nu aveau „drept electoral”, deci nici de a vota, membrii armatei și ai jandarmeriei aflați în serviciul activ, membrii polițiilor

99 În DL 3.402/1918, art. 12, termenul de înaintare a demisiei era de 15 zile.

100 Conform informațiilor disponibile, în Vechiul Regat, certificatele de alegător au început să fie distribuite de la sfârșitul anului 1918 în vederea alegerilor programate în ianuarie 1919, Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale (în continuare SANIC), fond Ministerul de Justiție, Direcția Judiciară – Comisia Electorală Centrală (în continuare MJ-CE), dosar 114/1919, f. 9.

101 Explicații suplimentare în Radu, *Modernizarea*, 159.

de stat, județene sau comunale (DL 3.620/1919, art. 13; DL 3.621/1919, art. 4). Alte interdicții se refereau la dreptul de a fi ales, incompatibilități considerate și astăzi juste, dar și aici putem observa unele diferențe de la o provincie la alta. În Transilvania nu puteau candida cei care se aflaseră într-o demnitate publică în circumscripția electorală, în perioada dintre ziua de convocare a alegerilor și prima zi a acestora: judecător, prefect, subprefect, (prim) pretor, primar, prefect de poliție, președintele biroului electoral de votare și locțiitorul lui etc. (DL 3.621/1919, art. 9).

Categoriile de *funcționari ai statului* care erau exceptate de la aceste incompatibilități și primeau dreptul de a candida, păstrându-și funcția pe perioada mandatului, erau doar preoții mireni, profesorii universitari și secundari, instructorii și învățătorii cu titlu definitiv (DL 3.675/1918, art. 13; DL 3.620/1919, art. 16; DL 3.621/1919, art. 12).¹⁰² Cei aflați în fruntea administrației regionale ardelen și bucovinene au avut grijă să menționeze în DL 3.620/1919 și DL 3.621/1919 faptul că nu erau incompatibile, așadar puteau fi cumulate, funcțiile de membru în Consiliul Dirigent, șef de resort, secretar general la resorturile Consiliului Dirigent, secretar șef și secretar general în administrația Bucovinei și de ministru în guvernul regal (DL 3.620/1919, art. 15; DL 3.621/1919, art. 13). De derogări beneficiau și unii dintre (înalții) funcționari regionali din Basarabia: directori, președinții comisiilor interimare, președinții zemstvelor, președintele și membrii „Cassei Noastre” – instituție având ca atribuție principală realizarea reformei agrare –, care puteau candida, dar odată aleși erau considerați demisionați din funcția pe care o ocupau (DL 3.600/1919, art. 12 modificat).

Legislatorii țineau cont de posibilele situații de incompatibilitate ale celor aleși: deputații și senatorii numiți într-o funcție publică alta decât cele exceptate mai sus trebuiau să demisioneze din Parlament. Chiar dacă acest legislativ a funcționat doar câteva luni, această situație a existat: mai mulți deputați și senatori și-au depus demisia, fiind numiți în diverse posturi importante în administrația publică, cum era influența demnitate de prefect¹⁰³ sau alte slujbe¹⁰⁴. De asemenea, deputaților și senatorilor le era interzis să încheie contracte cu statul. Un alt motiv pentru demisie putea fi sănătatea precară. Pe durata acestei scurte legislaturi au fost cereri de demisie pe motive de sănătate, unele provocând discuții aprinse, parlamentarii nefiind de acord cu demisia, ci acordând doar concediu de odihnă¹⁰⁵.

Existau prevederi relativ clare în legătură cu depunerea declarațiilor de candidatură, fiind necesar ca acestea să fie însoțite de o listă de susținere cu cele puțin 50 de alegători din circumscripție pentru Adunarea Deputaților și minimum 25 de alegători pentru Senat și de consimțământul candidaților (DL 3.402/1918,

102 Preoților și corpului profesoral li se adăugau în Transilvania și funcționarii confesiunilor, precizându-se însă că aceștia nu puteau primi de la Stat întregiri și ajutoare „împreunate cu funcțiunile lor” (DL 3.621/1919, art. 12).

103 Unii dintre parlamentarii cărora li s-a propus demnitatea de prefect, în ianuarie 1920, s-au văzut nevoiți să își depună mandatul de deputat: Alexandru Giulea a fost numit prefect al județului Dolj, Marin Ilinca a fost numit prefect al județului Olt, N. Buțureanu, prefect la Dorohoi, iar Vasile Țanțu prefect al județului Hotin. Cu excepția lui Vasile Țanțu (ales deputat la Chișinău) primii trei câștigaseră alegerile în județul în care urmau să fie prefecti. SANIC-Parlament, dosar 1858, vol. II, f. 361-364).

104 De exemplu, dr. Ioan Suciu, care „primind funcțiune salariată de Stat” și-a înaintat demisia din demnitatea de deputat, ales în circumscripția Ineu, județul Arad. (DAD, 9, 12.12.1919, ședința din 10.12.1919, 82.)

105 Vezi cazul deputatului de Teleorman Ion Racotă, care, după ce i-a fost respinsă demisia sa de către colegi, a depus și a doua oară o astfel de cerere. (DAD, 9, 12.12.1919, ședința din 10.12.1919, 82; SANIC-Parlament, 1858, vol. II, f. 340 r.)

art. 30; DL 3.620/1919, art. 51; DL 3.621/1919, art. 38). Doar pentru Bucovina și Transilvania se preciza și că un alegător nu poate semna pentru sprijinul său decât pentru un candidat (DL 3.402/1918, art. 30; DL 3.620/1919, art. 51; DL 3.621/1919, art. 40). Candidatul trebuia să își dea acordul scris pentru ca o listă pe care figura să fie acceptată de către biroul electoral central județean (DL 3.620/1919, art. 52).

Nu cunoaștem cu exactitate dacă neparticiparea cetățenilor înscrși pe liste la alegerile din noiembrie 1919 a antrenat și pedepse pecuniare, însă legislația electorală le prevedea, iar unele Tribunale județene – cel puțin în Vechiul Regat – au adresat întrebări cu privire la acest aspect¹⁰⁶. De altfel, la o lună de la alegeri, infracțiunea de neexercitare a dreptului de vot pentru acest scrutin a fost amnistiată¹⁰⁷. Conform, legislației, alegătorii care nu își exercitaseră dreptul de vot fără un temei legitim (de exemplu exercițiul unui serviciu public) urmau să fie trimiși înaintea judecătoriei de ocol competente și amendați cu o sumă care, în Vechiul Regat și Basarabia, varia între 20 și 400 de lei (DL 3.402/1918, art. 53), iar în Bucovina între 20 și 500 de lei (DL 3.620/1919, art. 91). Și totuși, dincolo de sancțiunile dure, absența la vot a fost ridicată mai ales în Vechiul Regat (cu excepția Cadrilaterului), N.T. Ionescu șeful „Statisticii Demografice”, din cadrul Direcției Generale a Statisticii explicând această situație prin cuvintele următoare:

„Alcătuirea listelor de candidați, pe care figurau multe persoane necunoscute, precum și numeroasele grupe politice create recent și al căror program nu era încă bine fixat, abținerea unora din partidele politice dela alegeri, toate au contribuit să nască confuziune și neîncredere în mintea multor alegători, și astfel mulți au preferat să se abțină dela vot, cu riscul condamnării la amendă.”¹⁰⁸

Alte motive care puteau împiedica pe cei în drept să participe la procesul electoral erau: necunoașterea legislației, pierderea certificatului de alegător, mobilizarea, înscrierea pe liste electorale în altă comună decât cea de care aparțineau, neprimirea certificatului de alegător pentru că se aflau sub arme, departe de casă etc.

În Vechiul Regat au fost județe cu o participare foarte redusă la votul pentru Adunarea Deputaților – de exemplu, Covurlui (57,7%) și Prahova (54,6%) –, dar și județe care au avut un grad de prezență ridicat: Durostor (78,8%), Caliacra (77,5%), Mehedinți (75,8%)¹⁰⁹. Cel mai mare procent de votanți pentru Adunarea Deputaților a fost înregistrat în Bucovina, care avea deja experiență în organizarea și participarea la alegeri pe baza votului universal masculin (Adunarea Deputaților: 86,2% în Storojineț; Senat: 88,1% la Suceava, 88% în Storojineț), însă și aici s-a înregistrat o prezență de doar 57,4% pentru Adunarea Deputaților, respectiv 55,9% pentru Senat în județul Zastavna, unde românii erau minoritari, iar populația ucraineană majoritară¹¹⁰. La Senat, cel mai mare absentism s-a înregistrat în Basarabia și în Bucovina, invers față de trendul de la Adunarea Deputaților, fapt ce poate fi explicat prin necunoașterea îndeajuns a instituției Senatului de către locuitorii acestor provincii.

106 Vezi memoriul prim-președintelui Tribunalului Județului Teleorman adresat Ministrului de Justiție (18 noiembrie 1919), care menționa răspicat că socotea acțiunea de trimitere în judecată a absenților ca „neechitabilă și neoportună”, SANIC-MJ-CE, dosar 4/1920, f. 36 r., v. –37.

107 DL 5.251/1919, MOF, 197, 21.12.1919, 10.830.

108 Ionescu, „Statistica”, 10.

109 Pe provincii istorice, Dobrogea stătea cel mai bine la prezență (73,5%), urmată de Oltenia (70,2%), Moldova (67,3%), Muntenia (64,8%). Vezi: Ionescu, „Statistica”, tabel 1, 8.

110 Ionescu, „Statistica”, tabel 1, 9; tabel 2, 13.

Tabelul nr. 1. Alegători înscriși/votați pentru Adunarea Deputaților în 1919¹¹¹

<i>Provincia</i>	<i>Alegători înscriși</i>	<i>Alegători votați</i>	<i>Votați față de înscriși (%)</i>	<i>Voturi valabile</i>	<i>Voturi valabile față de alegători votați (%)</i>	<i>Nr. voturi neexprimate, nule sau anulate</i>	<i>Voturi nule, neexprimate, anulate în raport cu nr. votați (%)</i>
Basarabia	500.879	361.588	72,2	298.499	82,5	63.089	17,5
Bucovina	115.523	88.661	76,7	81.718	92,2	6.943	7,8
Vechiul Regat*	1.299.823 ¹¹²	874.314	67,3	544.807	62,3	329.507	37,7
Total parțial	1.916.225	1.324.563	69,1	925.024	69,8	399.539	30,2
Transilvania**		155.707 ¹¹³		154.874	99,4	883	0,6

* Inclusiv Cadrilater.

** Inclusiv Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș.

Tabelul nr. 2. Alegători înscriși/votați pentru Senat în 1919¹¹⁴

<i>Provincia</i>	<i>Alegători înscriși</i>	<i>Alegători votați</i>	<i>Votați față de înscriși (%)</i>	<i>Voturi valabile</i>	<i>Voturi valabile față de alegători votați (%)</i>	<i>Nr. voturi neexprimate, nule sau anulate</i>	<i>Voturi nule, neexprimate, anulate în raport cu nr. votați (%)</i>
Basarabia	231.646	159.075	68,7	126.779	79,7	32.296	20,3
Bucovina	61.146	44.557	72,9	41.008	92,0	3.549	8
Vechiul Regat*	668.772	532.462	79,6	399.843	75,1	132.619	24,9
Total parțial	961.564	736.094	77,5	567.630	77,1	168.464	22,9
Transilvania**		21.247 ¹¹⁵		20.114	94,7	1133	5,3

* Inclusiv Cadrilater.

** Inclusiv Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș.

Ca urmare a aplicării sistemului de vot pe liste, legile electorale din Vechiul Regat și Basarabia au prevăzut informații și lămuriri despre semnele electorale ale formațiunilor politice înscrise¹¹⁶, în special pentru a preîntâmpina situația în care pe mai mult de o listă ar fi fost același semn electoral, fapt ce putea genera confuzii și, având în vedere numărul mare de alegători analfabeți ce votau acum pentru prima dată, să influențeze rezultatele alegerilor.

Procentul de voturi neexprimate, nule sau anulate a fost unul semnificativ, mai ales în cazul Vechiului Regat (37,7%), dar mai mic în Basarabia (17,5%) sau Bucovina (7,8%). Deși doar 883 de voturi au fost anulate în Transilvania, trebuie să reținem că s-a votat în foarte puține circumscripții. Chiar dacă rata analfabetismului putea determina un procent mai mare a voturile nule sau anulate, observăm că în Basarabia, unde rata analfabetismului era mai mare decât în județele din Vechiul Regat, procentul acestor voturi a fost mai mic. Explicația poate fi legată de o atenție sporită acordată de autoritățile locale de a educa electoral cetățenii, dar credem

111 Surse: Ionescu, „Statistica”, tabel 1, 8-9; tabel 5, 34-35.

112 În 1911, în Vechiul Regat erau 101.339 votați direcți (Preda, *Rumânii fericiți*, 143).

113 În circumscripțiile electorale în care s-a votat.

114 Surse: Ionescu, „Statistica”, tabel 2, 12-13; tabel 6, 38.

115 În circumscripțiile electorale în care s-a votat.

116 Privind acest subiect, vezi: Sorin Radu, „Semnele electorale ale partidelor politice în perioada interbelică”, *Apulum. Acta Musei Apulensis*, XXXIX (2002), 573-586.

că depinde mai mult de boicotarea alegerilor în Vechiul Regat de către socialiști și LPop, ceea ce ne poate da unele indicii despre popularitatea acestor formațiuni politice. Astfel, pentru alegerile din noiembrie 1919 corelarea absenteismului/voturilor nule și anulate de rata analfabetismului nu este o ipoteză fiabilă. În condițiile în care exista teama de a nu primi amendă pentru absența de la votare, în Vechiul Regat, Basarabia și chiar Bucovina, votul nul sau anulat a constituit și o formă de protest împotriva organizării acestor alegeri sau împotriva unor candidați. Astfel, doar boicotarea alegerilor de către unele formațiuni politice și, poate, într-o anumită măsură, neîncrederea în schimbare pot explica cum doar 52,7% dintre voturile exprimate în Ilfov (și București) pentru Adunarea Deputaților (față de 67,5% la Senat) au fost valabile¹¹⁷. În București, socialiștii au făcut o propagandă intensă pentru boicotarea alegerilor, în această perioadă având loc și câteva greve. Pentru Adunarea Deputaților, procentul cel mai scăzut al voturilor valabil exprimate a fost în Ialomița (22,2%), unde popularitatea generalului Averescu era uriașă, urmat de județul Roman (26,5%)¹¹⁸. La Senat, cei mai puțini alegători din Vechiul Regat care au votat valabil erau din aceleași județe, doar că ordinea codașelor s-a inversat: Roman (39%), urmați de Ialomița (47,1%)¹¹⁹. Cel mai mare procent de alegători care „au votat valabil” s-a înregistrat la Adunarea Deputaților în județele Muscel (94,2%) și Dâmbovița (84,3%) unde țărăniștii au compensat absența LPop¹²⁰, iar la Senat județul Muscel (95,6%) a fost depășit de județele Caliacra (96,5%) și Durostor (97%), care stătuseră relativ bine și în alegerile pentru Adunarea Deputaților¹²¹. În Basarabia cel mai mare procent de voturi nule, anulate sau neexprimate a fost în județul Cetatea Albă (Adunarea Deputaților: 29,5%; Senat: 43,7%), iar cele mai puține în Cahul pentru Adunarea Deputaților (6,1%) și respectiv Ismail pentru Senat (3,9%)¹²². În județul Zastavna (Bucovina) boicotarea alegerilor din noiembrie 1919 nu s-a limitat doar la absența de la urne a unor minorități etnice, ci și prin depunerea unor buletine cu voturi nevalide, acest județ având cel mai mare procent de voturi anulate, neexprimate sau nule din provincie: la Adunarea Deputaților – 28,7% (față de 2,5% la Vâșcăuți și în orașul Cernăuți) –, iar la Senat (19,2%), însă, aici județul Zastavna fiind depășit clar de circumscripția Cernăuți oraș (38,3%)¹²³. Sunt necesare răspunsuri pentru procentul ridicat de voturi nevalide la Senat din cadrul circumscripției Cernăuți oraș, cu mult superior celui pentru Adunarea Deputaților (2,5%)¹²⁴, ceea ce ne arată o evidentă formă de protest împotriva candidaților „oficiali” (PDU), mai ales dacă avem în vedere că aceste alegeri au fost boicotate de către gruparea din jurul lui Iancu Flondor, de către socialiști și de unele minorități. Totuși, așa cum demonstrează Andrei Popescu, cel puțin la Adunarea Deputaților¹²⁵ voturile anulate în circumscripția Cernăuți oraș au fost în număr de 2.337¹²⁶ și nu 231¹²⁷, iar prezența reală la vot ar fi fost mai mică decât cea declarată¹²⁸.

117 Ionescu, „Statistica”, tabel 1, 8, tabel 2, 12.

118 Ionescu, „Statistica”, tabel 1, 8.

119 Ionescu, „Statistica”, tabel 2, 12.

120 Ionescu, „Statistica”, tabel 1, 8.

121 Ionescu, „Statistica”, tabel 2, 12.

122 Ionescu, „Statistica”, tabel 1, 9, tabel 2, 13.

123 Ionescu, „Statistica”, tabel 1, 9, tabel 2, 13.

124 Ionescu, „Statistica”, tabel 1, 9.

125 Vezi studiul despre Cernăuți din volum (Andrei Popescu, „Cernăuți (orașul și județul)”, în Murgescu, Sora, *România Mare votează*, 93-107.

126 SANIC-Parlament, dosar 1858, vol. II, f. 493.

127 Ionescu, „Statistica”, tabel 1, 9.

128 Această inadvertență, și suntem siguri că mai sunt și altele, ne arată că datele statistice despre alegerile din noiembrie 1919, și nu numai, trebuie analizate cu atenție și în paralel cu analiza calitativă aprofundată.

Norma de reprezentare a deputaților și senatorilor era identică în toate provinciile. Astfel, principiul reprezentării proporționale însemna faptul că un deputat urma să fie ales la 30.000 de locuitori¹²⁹. În schimb, un senator reprezenta 70.000 de locuitori. În plus, la fracțiunea suplimentară de 20.000 de alegători pentru Camera Deputaților, respectiv 47.000 de alegători pentru Senat, mai era acordat încă un mandat (pentru toate cele trei sisteme electorale). Menționăm faptul că DL 3.675 din 22 decembrie 1918/4 ianuarie 1919 de modificare a DL 3.402/1918 a mai adăugat câteva mandate de deputați și senatori¹³⁰, considerându-se cel mai probabil că, într-o etapă preliminară, în anumite județe, numărul de locuitori fusese subevaluat.

S-a discutat mult atât în literatura de specialitate, cât și în epocă, despre supradimensionarea Parlamentului din 1919-1920, în raport cu populația din acel moment a României (aproximativ 16-17 milioane de locuitori). Conform lui N.T. Ionescu, primul Parlament era compus din 568 deputați și 236 senatori aleși prin vot universal, în total 804 persoane, la care se adăugau patru senatori aleși de cele patru Universități (din București, din Iași, din Cernăuți și din Cluj) și cei 19 senatori de drept, rezultând un total de 827 de parlamentari¹³¹.

Alegerea membrilor Parlamentului (cu excepția senatorilor de drept) se realiza prin următoarele modalități:

- reprezentare proporțională (circumscripții electorale plurinomiale): pentru Adunarea Deputaților în Vechiul Regat și Basarabia¹³², în Transilvania pentru cele patru orașe municipii (Arad, Cluj, Oradea Mare, Timișoara – doi deputați pentru fiecare) și Cernăuți în Bucovina (trei deputați);
- majoritate relativă (circumscripții electorale plurinomiale) pentru Senat în Vechiul Regat și Basarabia;
- majoritate absolută (circumscripții electorale uninominale): pentru ambele Camere, în Bucovina și Transilvania (exceptând alegerile de deputați pentru orașul Cernăuți și cele patru orașe municipii din Transilvania), și pentru senatorii aleși de cele patru Universități.

O distincție evidentă între cele trei sisteme electorale era legată de definiția diferită a noțiunii de circumscripție electorală. Pe de-o parte, în Vechiul Regat și Basarabia fiecare județ forma o circumscripție electorală în care se alegeau un anumit număr de deputați și senatori. Pe de altă parte, după modelul legislației austriece și maghiare, în Transilvania (inclusiv Banat și Crișana) și Bucovina au fost stabilite – de către Consiliul Dirigent, respectiv ministrul delegat al Bucovinei – circumscripții electorale în funcție de populație, ceea ce ducea ca județele din aceste provincii să fie alcătuite din mai multe „circumscripții electorale”, distincte pentru Adunarea Deputaților și respectiv pentru Senat. Mai mult, legea electorală pentru Transilvania conținea o prevedere foarte interesantă, conform căreia, pentru „motive de utilitate publică”, circumscripția electorală a unui județ putea să includă și localități dintr-un județ învecinat (DL 3.621/1919, art. 18). Această mențiune avea considerente care puteau ține de factori ca izolarea – geografică sau cauzată de căile de comunicație – a unei comune față de municipiul de reședință de județ sau de

129 Liderii PNR, și în special Iuliu Maniu, susținuseră un număr mai mic de parlamentari, astfel un deputat ar fi trebuit să reprezinte 50.000 de locuitori (Radu, *Modernizarea*, 169-170).

130 De exemplu, la Camera Deputaților, circumscripția Ilfov a primit 23 de mandate în loc de 20, iar la Senat 10 în loc de nouă; Durostor a ajuns la cinci mandate de deputați în loc de trei, rămânând cu două de senator.

131 Ionescu, „Statistica”, 39 (unde însă indică în mod eronat 826). Cifre diferite cu privire la numărul total de parlamentari apar și în alte lucrări, posibil prin includerea la aleșii din noiembrie 1919 a parlamentarilor aleși la diverse alegeri parțiale ulterioare (Radu, „Alegerile”, 126).

132 Alexandru Radu îl definește ca: scrutin de tip proporțional, individualizat, considerându-l în „ansamblu o veritabilă revoluție electorală” (Radu, „Alegerile”, 132).

considerente strategice: alipirea unei comune din alt județ unei alte circumscripții pentru a influența rezultatele electorale.

Tabelul nr. 3. Circumscripții, mandate, senatori de drept în România, în 1919¹³³

Provincia	Adunarea Deputaților				Senat				Senatori de drept ¹
	Circ. elect.	Nr. liste	Cand.	Locuri	Circ. elect.	Nr. liste	Cand.	Locuri	
Basarabia	9	24	179	90	9	18	64	37	1
Bucovina ^{II}	12		33	26	11		15	11	1
Vechiul Regat ^{III}	34	201	1141	247	34	135	384	101	9 ¹³⁴
Transilvania ^{IV}	24		283	205	24		103	87 ¹³⁵	8
Reprezentanți ai Universităților ^V	–	–	–	–	4	0	6	4	–
Total	79		1636	568	78		572	240	19

¹ *Senatori de drept*: Moștenitorul Tronului și 18 prelați (Mitropolitul Primat; Mitropolitul Moldovei și Sucevei; Mitropolitul Bucovinei; Mitropolitul Transilvaniei, Banatului și Ținuturilor ungurene locuite de români; Arhiepiscopul Chișinăului și al Hotinului; Episcopii de Râmnic, Roman, Buzău, Huși, Argeș; Episcopul ortodox-român al Aradului, Episcopul ortodox-român al Caransebeșului; Episcopul Dunărei-de-jos; Mitropolitul greco-român al „Albei-Julii și Făgărașului”, Episcopul greco-catolic român al Oradiei-Mari, Episcopul greco-catolic român al Gherlei; Episcopul ¹³⁴¹³⁵ greco-catolic român al Lugojului și „superintendentul bisericei evanghelice-luterane din Sibiu”).¹³⁶

^{II} „Cernăuți oraș” era circumscripție distinctă de „Cernăuți județ”.

^{III} Inclusiv Cadrilater.

^{IV} Inclusiv Banat, Crișana, Sătmăr și Maramureș. S-a luat în calcul numărul de județe (24) și nu numărul de circumscripții: AD – 205 (fiecare din cele patru orașe municipiu apare în publicațiile oficiale ca fiind organizat în două circumscripții); S – 87.

^V București, Iași, Cernăuți, Cluj.

În alegerile din noiembrie 1919, topul județelor care alegeau cei mai mulți membri ai Parlamentului era următorul: 33 mandate (23 deputați și 10 senatori) – Ilfov; 27 mandate (19 deputați și 8 senatori) – Bihor; 24 mandate (17 deputați și 7 senatori) – Caraș-Severin și Timiș-Torontal; 20 mandate (14 deputați și 6 senatori) – Arad, Hunedoara, „Sătmăr cu teritoriile din Ugocia” și Dolj; 18 mandate (13 deputați și 5 senatori) – Prahova; 17 mandate (12 deputați și 5 senatori) – Bălți, Cetatea Albă, Chișinău, Soroca. Cele 33 de mandate ale județului Ilfov, care includea și capitala București, erau cu cinci mai puține decât toate mandatele atribuite Bucovinei. Județele care trimiteau cei mai puțini membri în Parlament erau, de altfel, tot din Bucovina: județului Văscăuți i-a fost atribuit un mandat de deputat, iar la Senat a format o circumscripție cu județul Vijnța, împreună primind un singur mandat de senator. În celelalte provincii istorice cei mai puțini parlamentari erau atribuiți județelor Fălciu – 4 (3 deputați, 1 senator), Ismail – 7 (5 deputați, 2 senatori), respectiv Bichiș – 3 (2 deputați, 1 senator). Bineînțeles, atribuirea de mandate se realizase în marea majoritate a cazurilor în baza unor statistici demografice de dinainte de război, care nu mai erau suficient de fiabile, având în vedere pierderile umane din perioada 1914-1918 și deplasările de populație. În 1919 populația României Mari era apreciată la aproximativ 16-17 milioane de locuitori. Ca date statistice, care nu se bazuau însă pe un recensământ al populației (așa cum

133 Surse: Ionescu, „Statistica”, 5, 8, 9, 18-21, 27-29, 31, 36. Date apropiate, dar nu identice: Ivan, *Evoluția*, 6, tabel 1.

134 Inclusiv moștenitorul Tronului și Mitropolitul Primat.

135 Alexandru Radu: 117 senatori, la care adaugă și pe reprezentantul Universității din Cluj (Radu, „Alegerile”, 134).

136 Ionescu, „Statistica”, 31-32.

avea să fie cel din 1930), ne sunt folositoare informațiile care au servit legislatorilor în 1924 în realizarea proiectului de lege pentru unificarea administrativă. Astfel în 1924 se considera că România avea cel puțin 17 milioane de locuitori, datele fiind întemeiate pe informațiile de dinainte de 1914, cât și pe cifrele adunate de către autorități în 1919-1920¹³⁷. Se aprecia că populația României erau distribuită astfel: 2.800.000 în Basarabia, 820.000 în Bucovina, 5.180.000 în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș și 8.200.000 în Vechiul Regat¹³⁸. Tot, în 1924, suprafața României era de 294.244 km², mult mai mare față de 1913 (137.903 km²).¹³⁹ În ceea ce privește teritoriul pe care în decembrie 1919 s-au desfășurat alegerile parlamentare, suprafeței de 294.244 km² mai trebuie să-i adăugăm câteva mii de km² corespunzând unei părți din comitatele/județele Bichiș și Cenad, care în urma tratatului de la Trianon au revenit Ungariei, și nordului Maramureșului, care a fost integrat noului stat cehoslovac (prin protocolul de la Praga din 4 mai 1921). În 1924 cel mai întins județ era Caraș-Severin (peste 11.000 km²), iar cel mai mic Coțmani (mai puțin de 500 km²), cel mai populat fiind Ilfov (900.000 de locuitori), urmat de Bihor, Caraș-Severin și Timiș-Torontal, fiecare cu aproximativ 500.000 de locuitori, iar cele mai puțin populate – județul Văscăuți cu aproximativ 47.000 de locuitori și județul Zastavna cu aproximativ 50.000 de locuitori¹⁴⁰.

Nu era deloc ușoară, în cazul sistemului proporțional (aplicat în alegerile pentru Adunarea Deputaților în Vechiul Regat, Basarabia și în circumscripțiile: Cernăuți, Arad, Cluj, Oradea, Timișoara), înțelegerea modului în care se realiza repartitia mandatelor. Legislatorii au lucrat cu noțiunea de *massă electorală*, care însemna suma totală a voturilor obținute de candidații unei liste (DL 3.402/1918, art. 72). Astfel, repartitia mandatelor se făcea pe circumscripție electorală (județ) respectând următorul principiu:

„Art. 73 [...] Masa electorală a fiecărei liste se împarte succesiv cu numerele 1, 2, 3, 4... și așa mai departe până la concurența numărului de mandate ce revin circumscripției și câturile obținute sunt înscrise în ordinea importanței lor, până ce se termină, în această ordine, atâtea câturi câte mandate sunt de ales.

Cel mai mic din aceste câturi, corespunzător ultimului mandat, servește de împărțitor comun.

Președintele atribuie fiecărei liste atâtea mandate de câte ori împărțitorul comun intră în masa electorală a listei...” (DL 3.402/1918)¹⁴¹

Clarificări privind diversele aspecte de pregătire a alegerilor și de exercitare a dreptului de vot au fost aduse la 26 ianuarie/8 februarie 1919 („Instrucțiuni pentru aplicațiunea Decretului-Lege Electorală”)¹⁴², în special la masa electorală și împărțirea în divizori (*câturi*), oferind ca exemplu ipotetic depunerea într-un județ a unui număr de șase liste pentru 10 mandate de deputat:

„...Din toate aceste câturi, astfel cum au rezultat la împărțire și indiferent de lista de unde provine, se vor alege pe cele mai mari 10, adică atâtea câturi câte mandate sunt de obținut, și se vor înscrie în ordinea

137 SANIC-Parlament, dosar 2.047, f. 189.

138 SANIC-Parlament, dosar 2.047, f. 189.

139 SANIC-Parlament, dosar 2.047, f. 189.

140 SANIC-Parlament, dosar 2.047, f. 206.

141 Aceleași prevederi se aplicau și pentru circumscripțiile din Bucovina (orașul Cernăuți) și Transilvania în care se vota proporțional (DL 3.620/1919, art. 110, 5.731; DL 3.621/1919, art. 75, 5.742).

142 *MOF*, 243, 26.01./8.02.1919, 4.788-4.811.

descrescândă a însemnătății lor numerice, trecând în dreptul fiecărui cât lista de unde provine...”¹⁴³

DL 3.402/1918 continua:

„Art. 74 În cazul când unul sau mai multe mandate ar rămâne neatribuite, din cauză că resturile împărțirilor sunt inferioare împărțitorului comun, mandatul sau mandatele se vor atribui în ordinea importanței resturilor.

Art. 75 Președintele biuroului electoral central atribue mandatele cunvenite fiecărei liste, candidaților cu cel mai mare număr de voturi și, în caz de egalitate de voturi între doi candidați, procedează prin tragere la sorți.

Când egalitatea există între două sau mai multe liste, mandatele, se atribue candidaților depe ambele liste care au întrunit individual cele mai multe voturi și, în caz de egalitate între doi sau mai mulți candidați, se procedează prin tragere la sorți.

[...]

Art. 77 Candidații nealeși depe fiecare listă se clasifică în ordinea voturilor obținute și se declară în acea ordine deputați supleanți.

La vacanțe prin deces, demisiune sau altă cauză, supleanții sunt chemați, în ordinea clasificării lor, să înlocuească pe titularul acelei liste, dacă în acel moment se mai bucură de plenitudinea drepturilor politice ...”¹⁴⁴

Potrivit lui Alexandru Radu¹⁴⁵, art. 73 descria chiar metoda inventată de belgianul Victor d'Hondt în 1882 și care îi poartă numele, completată de o altă metodă proporțională (metoda Hamilton sau „a celor mai mari resturi”), prezentată în art. 74, care prevedea „utilizarea resturilor electorale inferioare împărțitorului electoral pentru ocuparea mandatelor rămase neatribuite” combinația dintre cele două (metoda Hagenbach-Bischoff) fiind considerată cea mai puțin defavorabilă micilor formațiuni politice. Totuși, această repartizare nu se făcea la nivel național sau regional, ci doar în cadrul circumscripției electorale/județ în Vechiul Regat, în Basarabia, în Cernăuți și în cele patru orașe municipii din Transilvania (DL 3.620/1919, art. 110; DL 3.621/1919, art. 75). În Vechiul Regat și în Basarabia mandatele de senator erau atribuite în baza majorității relative, listelor/candidaților care obțineau cele mai multe voturi (DL 3.402/1918, art. 79).

Se prevedea că un candidat nu se putea înscrie în mai mult de două circumscripții (DL 3.402/1918, art. 32; DL 3.620/1919, art. 54; DL 3.621/1919). Au existat și situații mai rare în care un candidat s-a înscris atât pentru postul de senator, cât și de deputat în același județ¹⁴⁶. Cel ales în două circumscripții trebuia să își facă cunoscută opțiunea Camerei din care făcea parte cel puțin cu zece zile înainte de verificarea titlurilor. Validarea mandatelor urma să se realizeze în prima ședință de constituire a fiecărei Camere, însă dat fiind numărul mare de aleși aceasta s-a realizat mult mai târziu.

Un aspect care a influențat rezultatul alegerilor în Vechiul Regat și Basarabia – și care nu a fost înțeles de către toți actorii politici – era acela că, dacă declarațiile de candidatură se puteau face individual sau pe liste de grupări politice și nu puteau

143 *MOF*, 243, 26.01./8.02.1919, 4.796.

144 DL 3.402/1918, art. 72-73, 3.363. Aceleași prevederi se aplicau și pentru circumscripțiile din Bucovina (orașul Cernăuți) și Transilvania (orașele Arad, Cluj, Oradea și Timișoara) în care se vota proporțional (DL 3.620/1919, art. 110, 5.731; DL 3.621/1919, art. 75, 5.742).

145 Radu, „Alegerile”, 129-130.

146 D. Munteanu-Râmnic și Stan Morărescu aleși în ambele Camere în județul Prahova (pe lista „național democrat și țărănesc”); Vespasian Pella și Constantin C. Brăescu, ambii pe o listă de independenți, candidați și aleși în județul Râmnicu Sărat atât la Adunarea Deputaților, cât și la Senat, *MOF*, 173, 20.11.1919, 9.790, 9.793, 9.814.

fi înscrși pe o listă mai mulți candidați decât mandate, fiecare candidatură individuală constituia o listă aparte (DL 3.402/1918, art. 31).

După modelul alegerilor organizate în timpul administrației maghiare, DL 3.621/1919 prevedea și posibilitatea de a exista un singur candidat în circumscripțiile cu scrutin majoritar; în acest caz nu se mai organiza votul, președintele biroului electoral proclamându-l ales pe candidatul unic (art. 46), care devenea deputat sau senator fără a mai fi confirmat de votul popular¹⁴⁷. În Transilvania în noiembrie 1919 doar în 61 de circumscripții pentru Adunarea Deputaților și în 15 pentru Senat¹⁴⁸ au fost organizate alegeri, în restul fiind candidați unici. În Bucovina scrutinul să desfășura chiar dacă era un singur candidat, iar în situația în care erau mai mulți candidați, scrutinul era unul majoritar în două tururi: dacă nu se obținea inițial majoritatea absolută, era organizat un tur 2 – „alegere restrânsă (balotaj)” cu primii doi mai bine clasați (DL 3.621/1919, art. 74).

Alegerile parțiale atât pentru Adunarea Deputaților, cât și pentru Senat nu erau excluse, însă acestea erau mai puțin probabile pentru Vechiul Regat și Basarabia, deoarece se organizau doar atunci când nu mai existau supleanți sau când era invalidată alegerea într-o circumscripție (DL 3.402/1918, art. 77). Introducerea statutului de deputat supleant presupunea nu doar un singur scrutin, ci și că vacantarea unui astfel de mandat – prin demisie, deces etc. – nu mai însemna și organizarea de alegeri parțiale, ci numirea următorului pe listă, ceea ce ducea uneori și la cereri adresate Adunării Deputaților din postura de deputat supleant¹⁴⁹. Deși pentru mai mulți candidați declarați câștigători s-a pus problema invalidării alegerii acestora (N.D. Cocea, Al. Marghiloman, C. Stere etc.), acțiunea de invalidare a fost una rareori întâlnită în această legislatură¹⁵⁰. Totuși, nici în Vechiul Regat și Basarabia nu era eliminată posibilitatea organizării unor alegeri parțiale pentru obținerea mandatului de deputat atunci când nu mai existau supleanți sau atunci când un ales era invalidat.

În Bucovina și în Transilvania nu exista statutul de supleant și se făceau noi alegeri pentru locurile de deputat sau senator devenite vacante. Exceptând cele cinci orașe – Arad, Cluj, Oradea, Timișoara, Cernăuți – în care se alegeau mai mulți deputați într-o circumscripție, în celelalte era declarat ales deputat/senator cel care obținea majoritate absolută – „cifra mai mare decât majoritatea voturilor valabile” (DL 3.620/1919, art. 109; DL 3.621/1919, art. 74). Între candidați cu voturi egale „decidea soarta” (DL 3.621/1919, art. 74, 75; DL 3.620/1919, art. 110), mai precis, prin tragere la sorți. În cazul în care, în primul tur, niciunul dintre candidați nu reușea să câștige cu majoritate absolută, se organiza un „balotaj” – „alegere restrânsă” între primii doi candidați care obținuseră cele mai multe voturi. În legea privind Transilvania, cât și în cea privind Bucovina era reglementat și posibilitatea/conceptul de alegere „zădărnicită”:

„Dacă candidatul care, după rezultatul constatat, a obținut majoritatea absolută a voturilor sau majoritatea relativă, pentru a fi admis la alegerea restrânsă, a decedat, în decursul procedurii electorale, alegerea se va considera zădărnicită și se va face alegere nouă.” (*text identic în ambele legi*: DL 3.620/1919, art. 109; DL 3.621/1919, art. 75)

147 Radu, „Alegerile”, 135.

148 Ionescu, „Statistică”, 36, 37; Ivan, *Evoluția*, tabelul I.

149 De exemplu, Iser Herdan, deputat supleant al județului Chișinău, cerere de demisie prezentată în Adunarea Deputaților în ședința din 10 decembrie 1919 (DAD, 9, 12.12.1919, ședința din 10.12.1919, 82).

150 A se vedea cazul invalidării lui Constantin Misici, proclamat deputat în circumscripția Lipova, în studiul din acest volum dedicat județului Timiș-Torontal.

DL 3.621/1919 pentru Transilvania mai prevede și o altă situație:

„Dacă nu s'a făcut prezentare de candidatură sau înainte de începerea operațiunilor electorale s'au retras sau au decedat toți candidații, alegerea e zădărnicită; prin urmare nu se poate ține...” (art. 56)

Însă termenul de „zădărnicit” era folosit în această perioadă și pentru a defini alegerile care, din diverse motive, nu s-au desfășurat/au fost împiedicate. Acest termen apare în noiembrie 1919 în cazul mai multor circumscripții din Transilvania. În majoritatea cazurilor credem că era valabilă o altă definiție a termenului zădărnicit, menționată în legea electorală pentru Transilvania („Dacă votarea nu s'a putut începe nici după 12 ore, se consideră zădărnicită”, DL 3620/1919, art. 56), dar și pentru Bucovina (DL 3621/1919, art. 111 – cu sensul de împiedicare a desfășurării alegerilor, fără însă a fi menționat altceva). În DL 3.621/1919 întâlnim și termenul de „dezădărnicit”, situație valabilă doar pentru turul 2:

„Dacă unul dintre candidații admiși la alegerea restrânsă a decedat sau s'a retras înainte de ziua fixată pentru alege, alegerea se consideră dezădărnicită și se va face alegere nouă. În caz de paritate de voturi decide soarta.” (art. 78)

Cu toate că a fost o legislatură scurtă, alegerile parțiale nu au lipsit atât pentru Senat, cât și pentru mandatele de deputat în Transilvania. Printre candidații la aceste alegeri parțiale observăm și nume grele ale politicii românești din acea epocă. Au fost aleși deputați, printre alții, la 24 februarie 1920, generalul Averescu, în județul Hunedoara (Orăștie) și Take Ionescu în județul Maramureș (Sighet), fiind candidați unici, validați în ședința Camerei din 12 martie 1920¹⁵¹.

În ceea ce privește instituțiile abilitate să organizeze alegerile, nu exista un organism central, la nivelul întregii României. Au fost înființate birouri electorale centrale județene, iar în Bucovina exista un astfel de organism și la nivel regional, prezidat de un comisar electoral numit de către ministrul delegat al Bucovinei (DL 3.620/1919, art. 19). Birourile electorale centrale județene din Vechiul Regat și Basarabia funcționau pe lângă Tribunalele județene și erau conduse de către un magistrat, de regulă (prim)președintele Tribunalului (DL 3.402/1918, art. 16), cele din Bucovina pe lângă Prefectură (DL 3.620/1919, art. 22), iar în Transilvania nu se preciza pe lângă ce instituție funcționau, însă se menționa că sunt permanente (DL 3.621/1919, art. 19). Birourile electorale județene din Bucovina erau prezidate de către prefect sau „loctiitorul său numit de administrația Bucovinei” (DL 3.620/1919, art. 19), iar în Transilvania de către subprefect sau „loctiitorul său legal” (DL 3.621/1919, art. 22). În Bucovina funcționau și comisii electorale de circumscripție¹⁵² prezidate de un comisar numit de președintele biroului electoral județean (DL 3.620/1919, art. 24). Pentru Transilvania se prevedea în mod explicit faptul că circumscripțiile electorale se împărțeau în secții de votare (DL 3.621/1919, art. 19), care trebuiau să aibă maximum 1.000 de alegători¹⁵³. Numărul total al circumscripțiilor electorale din această provincie a fost de 205 pentru Adunarea Deputaților (orașele municipii aveau două circumscripții), respectiv 87 pentru Senat.

Circumscripțiile electorale din Vechiul Regat și Basarabia erau împărțite în secțiuni sau subsecțiuni, prezidate tot de către magistrați (judecători). Cu 15 zile libere înainte de prima zi a alegerilor în Vechiul Regat și Basarabia (DL 3.402/1918, art. 21) și chiar 30 de zile în Transilvania (DL 3.621/1919, art. 27) sau cu peste 50 de

151 SANIC-Parlament, dosar 1858, vol. II, f. 386 r., v., 389.

152 Orașul Cernăuți constituia o circumscripție separată în care funcționa un birou electoral central cu atribuții de birou județean și de circumscripție (DL 3.620/1919, art. 26, 5.726).

153 Galea, *Formarea*, 324.

zile înainte în Bucovina (DL 3.620/1919, art. 30: „Până în cel târziu 15 zile după publicarea decretului de față...”), votanții urmau să afle în ce secțiune și subsecțiune urmau să își exercite acest drept, însă doar în baza certificatului de alegător¹⁵⁴, care după vot rămânea la secție¹⁵⁵. Dacă alegătorul pierdea certificatul de alegător, putea cere un duplicat¹⁵⁶. Cei omiși din listele electorale aveau dreptul ca în termen de opt zile (Bucovina: DL 3.620/1919, art. 36), zece zile libere (Transilvania: DL 3.621/1919, art. 27, Vechiul Regat și Basarabia: DL 3.600/1919, art. 23 modificat) de la data afișării listelor să ceară primăriei sau judecătoriei (în funcție de provincie) repararea acestei greșeli. În Transilvania, lipsa certificatului de alegător (pierderea lui) nu împiedica votarea: aceasta era posibilă după constatarea identității alegătorului cu martori sau cu „o altă dovadă” (DL 3.621/1919, art. 55, 63).

Existau prevederi și despre buletinele de vot – cine le putea imprima, forma lor¹⁵⁷ etc. – sau operațiunile de votare: alegerea spațiului pentru secții (în judecătorii, primării, școli etc.), tragerea la sorți a asistenților, posturile de pază, camere de votare („odae separată”, DL 3.621/1919, art. 61) sau *gherete* care trebuiau să fie cât mai multe¹⁵⁸, ca să se voteze într-un timp cât mai scurt (DL 3.402/1918, art. 47-48). Având în vedere numărul mare de alegători și complexitatea modalității de vot, alegerile pentru Adunarea Deputaților urmau să se desfășoare pe durata a trei zile, iar cele pentru Senat pe durata a două zile. Alegătorii unei comune puteau vota numai într-o anumită zi, desemnată anterior (DL 3.402/1918, art. 56-57). Votarea nu trebuia să înceapă mai târziu de ora 8 dimineața și să se încheie până în ora 8 seara (prin hotărârea președintelui secției maximum 10 seara), iar în ultima zi de alegere până la 6 seara. Totuși, dacă încă mai erau alegători prezenți, președintele secției putea decide prelungirea votării până la ora 10 seara (DL 3.402/1918, art. 57). Un program mai strâns era în cazul alegerilor din Universități: de la ora 9 dimineața la ora 5 seara, însă, în aceste cazuri, numărul alegătorilor era unul foarte scăzut. Decretul privind Bucovina stipula că, dacă erau alegători, mai întâi votau membrii comisiunii electorale (DL 3.620/1919, art. 89). Alegătorii erau introduși în sala de vot în serii, ținând cont de numărul de cabine de vot dintr-o secție (DL 3.600/1919, art. 60 modificat). Exercițarea votului se făcea în „ghereta închisă” (DL 3.600/1919, art. 61 modificat), votantul care nu înapoia președintelui de secție buletinul și ștampila urma a fi pus „sub strictă supraveghere pentru a nu comunica cu nimeni până la terminarea alegerii” (DL 3.600/1919, art. 64 modificat). Deoarece votul se desfășura de-a lungul a două-trei zile, existau mențiuni pentru sigilarea unei pe parcursul nopții și adăpostirea ei într-o cameră de siguranță, sigilată și păzită (DL 3.402/1918, art. 58). Membrii secției/biroului de votare absenți puteau fi înlocuiți de către președintele acesteia.

154 În ceea ce privește modelul certificatului de alegător, vezi: *Instrucțiuni pentru aplicatiunea decretului-lege electorală* (MOF, 243, 26.01./8.02.1919, 4.797-4.798). Autoritățile guvernamentale au fost prevăzătoare și în cazul în care existau erori în certificatele de alegător (greșeală de nume), alegătorul putea vota dacă aducea acte doveditoare privind persoana sa. (SANIC-MJ-CE, dosar 114/1919, f. 136 r., v.-137 r.)

155 DL 3.600/1919, MOF, 103, 26.08.1919, art. 60 modificat, 5.724.

156 SANIC-MJ-CE, dosar 4/1920, f. 36 r., v.

157 Pentru Bucovina și Transilvania, acestea aveau mărimea „6 x 10» cm (1/16 a coalei normale de cancelarie), va fi tipărit cu litere cicero...” Buletinele fiecărui candidat/liste ar fi trebuit tipărite pe hârtii de altă culoare, în lipsa lor, hârtie albă (DL 3.620/1919, art. 95, 5.730; DL 3.621/1919, art. 59, 5.740-5.741).

158 *Gheretele* se construiau la cererea Biroului Electoral Central, de către comunele reședințe de judecătorii, pe cheltuiala Ministerului de Justiție (DL 3.600/1919, art. 40 modificat). Autoritățile au oferit încă de la începutul anului indicații pentru cum ar fi trebuit să arate *gheretele* (inclusiv materialele folosite în construirea lor) și urnele de lemn (*Instrucțiuni pentru aplicatiunea decretului-lege electorală*, MOF, 243, 26.01./8.02.1919, 4.799-4.800).

Modalitatea de vot era mult mai simplă în Bucovina și în Transilvania: se vota cu buletin de vot, pentru fiecare candidat/ fiecărei liste (în cazul alegerilor de deputați cu vot proporțional) pus în plic închis, fiind de dorit, în limita posibilităților, ca în fiecare secție să existe cu 15% mai multe exemplare decât numărul alegătorilor înscrși (DL 3.620/1919, art. 95; DL 3.621/1919, art. 58).

Legislația electorală din Vechiul Regat și Basarabia a introdus un sistem mai democratic de vot, însă mult mai dificil de înțeles, nu doar pentru alegători – indiferent dacă erau analfabeți sau cu studii –, dar și pentru autorități. Prin acest sistem de vot, denumit și vot cu *panașaj* (*panachage*)¹⁵⁹, cei chemați la urne puteau alege între modalitatea simplă – să pună ștampila pe o listă (votul de listă – plurinominal) – sau una mai complicată: votul preferențial. Această modalitate presupunea ca alegătorul să șteargă din buletin, cu creionul, cu linii orizontale, listele sau candidații pe care nu doreau să îi voteze, lăsând neatinsă lista sau numele candidaților pe care voia să îi voteze (DL 3.402/1918, art. 6). Astfel, alegătorul avea posibilitatea „de a-și alcătui propria listă de candidați prin combinarea unor candidaturi diferite politic”¹⁶⁰. Inițial, în noiembrie 1918, nu s-a prevăzut și utilizarea ștampilei, ci doar a ștergerii cu ajutorul creionului a listelor sau candidaților nedorți de către alegător. Inițiativa introducerii posibilității de a vota cu ștampila fără a mai utiliza creionul a aparținut ministrului de Interne G.G. Mârzescu, în mai 1919¹⁶¹. Această posibilitate era rezervată doar pentru alegătorii care votau o listă în integralitatea ei (DL 2.087/1919, art. 61 modificat) și era menită teoretic să simplifice procedura de vot; totuși, conform lui Alexandru Radu, tocmai introducerea ștampilei ar fi ridicat în realitate gradul de complexitate al votului¹⁶².

Sistemul de vot cu *panașaj* oferea posibilitatea alegătorului de a putea opta nu doar pentru un partid, ci și pentru unul sau mai mulți candidați pe care îi prefera. Astfel, ipotetic, putea opta fie pentru a vota o singură listă – toți candidații – sau dimpotrivă să aleagă un candidat din diversele liste depuse în circumscripția sa. Deși acest sistem a generat și voturi anulate, parcurgerea rezultatelor din noiembrie 1919 ne arată că au existat și diferențe (totuși nu foarte mari) între poziționarea unui candidat pe lista unui partid și preferințele alegătorilor.

La începutul lunii iunie 1919, un nou decret-lege (nr. 2.087) venea cu modificări și completări (art. 61) privind modalitatea de votare (în Vechiul Regat și în Basarabia), inclusiv precizarea că votul este secret și ca în fiecare gheretă să se găsească ștampile (cu mențiunea „Votat”) și creioane. De asemenea, se exemplifica mai clar cum locuitorii din Vechiul Regat și Basarabia puteau desemna candidatul dorit:

„Art. 61 Votul este secret.

Alegătorul votează în gheretă închisă într'unul din modurile aici arătate:

a) Alegătorul, care voește să voteze o listă întreagă, va aplica înlăuntrul pătratului, care cuprinde lista ce voește a vota, o ștampilă care va purta mențiunea «Votat».

b) Alegătorul, care voește să voteze numai în parte o listă, pe unii din candidații de pe o listă și pe alții de pe alta, va șterge mai întâi listele întregi din cari nu voește a vota nici un candidat, iar apoi, înlăuntrul listelor ce cuprind numele candidaților ce voește a vota, va șterge, prin linii orizontale, numele candidaților ce nu voește a vota.

159 Votul prin *panașaj* a fost introdus în 1919 și în Italia, Elveția și Luxemburg, existând în acel moment și în alte țări ca, de exemplu, Finlanda (Caramani, *Elections*, 60).

160 Radu, „Alegerile”, 128.

161 Radu, *Modernizarea*, 159.

162 Radu, „Alegerile”, 129.

Numărul candidaților votați, sub sancțiunea anulării buletinului, nu poate depăși numărul deputaților sau senatorilor de ales.

Se poate vota însă un număr mai mic.

Votarea în modul arătat sub litera *b* se poate face cu creion de orice culoare [...]

...Buletinul, în care toate listele sunt șterse, se va anula. De asemenea, se vor anula buletinele în cari se vor găsi șampilate două sau mai multe liste, precum și în cazul când ștampila ar fi aplicată pe linia sau spațiul de despărțire dintre liste sau într'alt mod care n'ar permite să se recunoască lista votată.

Se va considera valabil buletinul în care o listă ar fi rămas neatinsă, iar celelalte s'ar găsi integral șterse.

Se va considera ca votată lista rămasă neatinsă..." (DL 2.087/1919, art. 61 modificat)

O nouă modificare a legislației electorale pentru Vechiul Regat și Basarabia (DL 3.600/26 august 1919) aducea alte noi clarificări și completări¹⁶³. În continuarea modificărilor la art. 61 se aduceau schimbări art. 62, care conținea lămuriri în legătură cu ce trebuia să facă alegătorul cu buletinul de vot după ce votase, adică îndoirea acestuia astfel ca „pagina albă șampilată să rămână în afară”, cât și precizarea că ștampila se restituia odată cu buletinul (art. 64 modificat). De exemplu, dacă decretul-lege din noiembrie 1918 cerea ca alegătorul să prezinte președintelui de secție buletinul încredințat, decretul-lege din august 1919 adăuga la cerințe și înapoierea ștampei, altfel alegătorul urma să fie pus sub supraveghere până la terminarea alegerilor, „pentru a nu comunica cu nimeni” (DL 3.402/1918, art. 64, modificat prin DL 3.600/1919).

Motivele anulării unui buletin de vot erau multiple: depășirea numărului de candidați votați, nedistingerea numărului de candidați (dacă par mai mulți) în cazul unor ștersături, neîndoirea buletinului „în patru astfel ca pagina albă șampilată să rămână în afară, ca să se poată controla ușor ștampila” (DL 3.402/1918, art. 62, modificat prin DL 3.600/1919, art. 62), buletinul în care toate listele sau toate numele sunt șterse, buletinele pe care sunt aplicate ștampele pe două sau mai multe liste (DL 2.087/1919, art. 61 modificat).

Aceste legi nu omiteau nici stipularea unor penalități (un capitol în fiecare decret lege) pentru toți cei investiți cu atribuțiile puterii publice, care și-ar fi neglijat îndatoririle de serviciu cu privire la desfășurarea alegerilor, dar și pentru cetățenii care comiteau o infracțiune sau delict („violarea scrutinului”). Erau pedepsiți inclusiv – cu închisoare de la 15 zile la 3 luni și cu amendă – primarii în Vechiul Regat și, respectiv, președinții de voloste în Basarabia care ar fi eliberat certificate de alegător „cu rea credință” cetățenilor care nu îndeplineau condițiile cerute de lege (DL 3.402/1918, art. 84). De asemenea, se prevedeau amenzi și privarea dreptului de a vota și pentru membrii birourilor electorale care „cu rea credință” nu permiteau alegătorilor să voteze. Erau menționate pedepse și pentru cetățenii alegători care comiteau delict, cum ar fi fost, de exemplu, votarea în două sau mai multe circumscripții sau votarea cu certificatul altei persoane, fapte pedepsite tot cu închisoare de la 15 zile la 3 luni și cu amendă (DL 3.402/1918, art. 86).

Repartizarea mandatelor în baza principiului majorității relative este apreciată de unii istorici, în mod greșit, ca un sistem „mai simplu și mai democratic”¹⁶⁴. Dacă

¹⁶³ Prin DL 3.600/1919 au fost modificate articolele: 12, 20, 23, 25, 27, 29, 38, 40, 47, 49, 60, 62, 64.

¹⁶⁴ Vasile Budrigă, *Sistemul electoral din România în anii 1918-1940* (București: Editura „Planeta”, 1997), 7.

în Bucovina, unde nu se vota pe liste – deoarece o „circumscripție electorală”¹⁶⁵ alegea un singur parlamentar –, acest sistem poate fi considerat unul care să reflecte într-o mai mare măsură opțiunile electorilor, nu același lucru se poate spune despre alegerile pentru Senat în Basarabia și în Vechiul Regat sau în cele din Transilvania. Analizând cu atenție rezultatele, observăm că la alegerea pentru Senat în Vechiul Regat și Basarabia, aplicarea principiului majorității relative la votul pe liste (sistemul electoral pluralitar) însemna că cei mai avantajați erau cei de pe lista declarată câștigătoare, care puteau lua cu mai multă ușurință maximum de mandate, cu toate că, procentual, învinșii realizaseră rezultate bune¹⁶⁶. În Transilvania, prevederea, preluată din legislația maghiară, să nu se mai voteze în circumscripțiile în care exista doar un singur candidat, a dus la prevalarea situațiilor în care a existat un candidat unic, ceea ce evident a diminuat interesul alegătorilor pentru procesul electoral în genere.

Putem considera că alegerea deputaților din România se realiza prin scrutin de tip mixt, care poate fi încadrat în categoria scrutinelor mixte-geografic sau a celor combinat-independente¹⁶⁷. Pe de altă parte, la baza alegerii senatorilor se afla principiul alegerii majoritare, cu o diferențiere regională (majoritate relativă în Vechiul Regat și Basarabia și majoritate absolută în Transilvania și Bucovina), ce ar putea fi definit ca scrutin majoritar complex¹⁶⁸. Următoarea observație, pe care o considerăm justă, aparține lui Cristian Preda și sintetizează sistemul electoral românesc aplicat la alegerile din 1919, 1920, 1922: „Caracterul mixt nu rezultă din voința deliberată de a crea o reprezentare echitabilă, ci din incapacitatea de a propune un sistem unic și din dorința de a privilegia regionalismul”¹⁶⁹.

Votul universal masculin a însemnat un mare pas înainte, în special pentru Vechiul Regat și Basarabia. În schimb, deși în Basarabia și Transilvania se prevăzuse acordarea dreptului de vot și femeilor, idee care se bucura de sprijin din partea unei părți a populației și a mediului politic, acest lucru nu s-a mai întâmplat, legislația electorală nementionând nimic în acest sens. În acest „triptic electoral” nu existau nici mențiuni clare privind respectarea principiului reprezentării minorităților¹⁷⁰. Unii dintre reprezentanții minorităților etnice au înțeles importanța alegerilor și a necesității cunoașterii și înțelegerii legilor electorale de către membrii acestor comunități, cerând traducerea din limba română în limba lor¹⁷¹.

Participarea la votul în care pentru prima oară se aplica sufragiul universal masculin în întreaga Românie a fost mai scăzută decât ne-am fi așteptat. Este complicat de determinat în ce măsură neexercitarea dreptului de vot reflecta dezinteresul respectivilor alegători sau a fost cauzată de apelurile la boicotarea alegerilor lansate de unele partide politice. La fel, dacă unii comentatori au considerat că numărul relativ mare de voturi anulate, mai ales în Vechiul Regat, reflecta preferința alegătorilor respectivi pentru partidele care boicotau alegerile, îndeosebi pentru LPop, nu trebuie să subestimăm dificultatea multor votanți de a înțelege cum trebuie să voteze, în condițiile în care factorii administrativi nu aveau suficientă experiență și nici cunoștințele pentru a putea să explice și să simplifice procesul

165 Privind utilizarea acestui termen vezi: Micu, „Centru și periferie”, 36.

166 De exemplu, în județul Dolj au fost depuse cinci liste pentru Senat, cu 30 de candidați. Cele șase mandate au fost câștigate de lista nr. 5 (PNL), care a totalizat 55.873 de voturi exprimate valabil. Nu au primit niciun mandat – deși scorul era unul bun – candidații național-liberali disidenți (42.189), naționaliști (32.494) etc. (*MOF*, 173, 20.11.1919, 9.809.)

167 Radu, „Alegerile”, 136.

168 Radu, „Alegerile”, 136.

169 Preda, *Rumânii fericiți*, 143.

170 Vezi Anibal Teodorescu, „Problema represintării minorităților”, *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială*, I, 1 (aprilie 1919), 156-169.

171 Radu, *Modernizarea*, 164.

de vot. Dar lipsa de experiență în exercitarea dreptului de vot a fost contrabalansată, cel puțin parțial, de entuziasmul alegătorilor. Cel mai probabil, amânarea de mai multe ori a alegerilor a făcut ca cel puțin o parte a erorilor legate de întocmirea listelor electorale¹⁷² să fie depășită, iar votanții să știe ce au de făcut. De altfel, în martie 1919, o modificare a decretului-lege inițial obliga autoritățile locale din Vechiul Regat și Basarabia să afișeze listele electorale cu cel puțin 40 de zile înainte de alegeri, în așa fel încât cetățenii omiși să poată cere includerea pe liste (la judecătoriile locale)¹⁷³. Pe de altă parte, aceste amânări succesive au avut ca rezultat organizarea celei mai lungi campanii electorale din istoria României.¹⁷⁴

Alegerile au fost anunțate printr-un decret regal din data de 2 octombrie 1919, desfășurându-se în zilele de 2, 3, 4 noiembrie pentru Adunarea Deputaților, 7 și 8 noiembrie pentru Senat și respectiv 9 noiembrie în cele patru colegii universitare. Aproape 1,5 milioane români au votat în mod direct pentru prima oară în viața lor.

[...]

Concluzii¹⁷⁵

Alegerile parlamentare din noiembrie 1919 au reprezentat o noutate majoră în istoria României moderne. Mai multe elemente le-au deosebit de precedentele exerciții electorale. Era prima dată când votau pentru același parlament românii din diversele provincii care s-au reunit în 1918 formând ceea ce a fost cunoscut ulterior sub denumirea România Mare. Totodată, exceptând Bucovina, era prima dată când în locul votului cenșitar era statuat votul universal masculin, egal pentru toți cei îndreptățiți să voteze indiferent de mărimea averii de care dispuneau. Și a mai fost o noutate. Comparativ cu alegerile anterioare, care avuseseră un număr mic de partide aflate în competiție și rezultate predictibile, în noiembrie 1919 au participat și au câștigat mandate un mare număr de forțe politice. În consecință, pentru prima dată de la instaurarea Regatului, niciun partid nu a dobândit singur majoritatea în Parlament, ceea ce a condus la formarea unei coaliții cu mai mulți parteneri, Blocul Parlamentar, și la un guvern bazat pe această coaliție.

Fragmentarea scenei politice și menținerea organizării distincte a provinciilor istorice au condus la o situație în care partidele au concurat doar la nivelul unor părți ale României Mari. Totuși, au fost și unele teme care au polarizat câmpul politic la nivel național. Cea mai importantă a fost aceea a opoziției dintre vechi și nou în alcătuirea politică a României de după războiul mondial. Țărăniștii au pus cel mai apăsător accentul pe ruptura în raport cu vechile partide politice. Astfel, Declarația de principii adoptată de Comitetul Central al PȚ în octombrie 1919 statua:

„Partidul Țărănesc și Muncitor se ridică împotriva tuturor partidelor vechi, întocmite de cei puțini și bogați, ca să stăpânească pe cei mulți.

[...]

172 Totuși acuzațiile privind erori voite nu au lipsit. În articolul intitulat *Supușii alegători ai M.S. Regelui*, se menționa includerea pe listele de alegători a unor persoane decedate, care ar fi votat (*Adevărul*, XXXII, 10.945, 3.11.1919, 1).

173 DL 1.040/1919, art. 23 modificat, 6.063; articol modificat din nou prin DL 3.600/1919, în sensul că aceste contestații urmau să fie judecate foarte repede (*MOF*, 103, 26.08.1919, 5.722).

174 Micu, „Centru și periferie”, 38.

175 Paginile de mai jos sunt extrase din volumul Bogdan Murgescu (coord.), Andrei Florin Sora (coord.) et. al., *România Mare votează: alegerile parlamentare din 1919 la „firul ierbii”* (Iași, Polirom, 2019) și republicate cu acordul Editurii Polirom. Autor: Bogdan Murgescu.

Partidul Țărănesc și Muncitor nu se va întovărăși decât cu oamenii noi, care au dovedit că voiesc cinsti binele poporului.

Împotrivindu-se voinței vechilor partide, de a urma cu stăpânirea și exploatarea mulțimii muncitoare, Partidul Țărănesc și Muncitor pregătește desăvârșirea unirii cu frații din Ardeal, Banat, Basarabia și Bucovina, care într-un glas au hotărât să nu se amestece cu nici unul din partidele clasei stăpânitoare din vechiul regat.”¹⁷⁶

Această dihotomie vechi-nou nu a fost afirmată doar de țărâniști. Mulți dintre fruntașii românilor din Basarabia, Bucovina și Transilvania erau extrem de critici față de moravurile politice din Vechiul Regat și erau neîncredători în dorința de schimbare a exponenților vechilor partide politice¹⁷⁷. Șocul contactului direct al noilor deputați cu elitele bucureștene a amplificat faliile deja existente¹⁷⁸, astfel încât I.G. Duca constată cu obidă:

„Până și vocabularul electoral al țărănismului nou născut deveni vocabularul obișnuit și oficial al guvernului așa-zisei federații. Nu se mai vorbea decât de oligarhia liberală, de lumea veche pe care o reprezenta Brătianu și de lumea nouă pe care, firește, o reprezenta coaliția național-țărănistă.”¹⁷⁹

Lucid, Brătianu explica post-factum înfrângerea PNL în alegeri prin faptul că electoratul „a vrut cu orice chip ceva nou”¹⁸⁰. Pentru exponenții partidelor care au câștigat alegerile și au format Blocul Parlamentar acest „ceva nou” avea însă caracteristici concrete, care însemnau schimbarea în raport cu modul în care funcționase Vechiul Regat:

„Cei aleși în Ardeal, Banat, Bucovina și Basarabia sosiserăm la deschiderea Camerelor cu iluzia de a participa la crearea noii și democratice constitutii. Aveam un întreg plan de înfăptuiri legislative, generoase, progresiste. Acestea erau menite să ne ridice neamul la înălțimea țărilor căroră, datorită instituțiilor, le era asigurat progresul spre civilizație, prin administrație, justiție [și] cultură, întemeiate pe control constituțional, garantat de Camere liber alese.”¹⁸¹

Ajunși în acest punct, se cuvine să atragem atenția asupra riscurilor unei lecturi excesiv actualizante a evenimentelor prezentate în acest volum. Sub impresia puternică a pasiunilor prezentului, suntem expuși tentației de a amesteca planurile, de a suprapune sensibilitățile noastre de azi peste realitățile de acum un secol. Și atunci am putea, foarte ușor, să etichetăm disputa politică din anul 1919 cu termeni specifici civilizației informatizate, de exemplu ca lupta dintre „Vechiul Regat 2.0” și „#România.Altfel”¹⁸². Deși această metaforă sintetizează destul de bine liniile în care s-a structurat câmpul politic din România anilor 1918-1920 și chiar dacă unele forțe politice au același nume după un secol, analogia se cuvine să se oprească aici. Istoria nu se repetă niciodată identic, iar deosebirile dintre România anului 1919 și România anului 2019 sunt considerabile, imposibil de neglijat în orice analiză serioasă.

176 *Doctrina țărănistă*, 87-88.

177 Bogdan Murgescu, „Istoricii și Marea Unire din 1918. Complexitate, valori, sens”, *Studii și articole de istorie*, LXXXV (2018), 11-14.

178 A se vedea mai ales Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. II, 15-19.

179 Duca, *Amintiri*, vol. III, 197.

180 Duca, *Amintiri*, vol. III, 192.

181 Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. II, 15.

182 Am folosit chiar eu cu succes retoric această metaforă într-o conferință susținută la Facultatea de Chimie a Universității din București, la 22 noiembrie 2018. De remarcat că formula „Vechiul Regat 2.0” încorporează constatarea că o bună parte din elitele regățene acceptaseră că va fi nevoie de unele reforme și că nu este realistă o păstrare neștirbită a societății de dinainte de război (ceea ce ar fi fost „Vechiul Regat 1.0”).

Și atunci, conștienți de limitele oricărei analogii peste timp, ce se cuvine să reținem din experiența alegerilor parlamentare din noiembrie 1919?

Mai întâi, două elemente negative.

Primul privește participarea la vot. S-a observat faptul că numărul cetățenilor care au votat în noiembrie 1919 a fost sensibil mai mic decât cel îngăduit de lege și decât cel al alegătorilor de la scrutinele ulterioare¹⁸³. O parte din această situație s-a datorat numărului mare de circumscriptii din Transilvania unde a fost un singur candidat și unde alegătorii nu au mai votat. Dar și în Vechiul Regat, Basarabia și Bucovina au fost mulți alegători care fie nu au votat, fie și-au anulat intenționat votul, urmând astfel sfaturile unor partide și formațiuni politice care au optat pentru boicotarea alegerilor. Trebuie spus că opțiunea pentru boicot a fost determinată de motive diverse, mergând de la refuzul unora dintre minoritățile naționale de a accepta apartenența la România a teritoriilor în care locuiau, până la protestul față de menținerea stării de asediu și a cenzurii. În toate cazurile, chiar și atunci când motivele afirmate public ascundeau de fapt nemulțumirea că propriul partid nu putea determina el rezultatul alegerilor (LPop, PCD), boicotul avea la bază un deficit de încredere, bazat pe experiențe anterioare, în caracterul liber și echitabil al alegerilor ce urmau să aibă loc. Or, dincolo de unele neregularități relativ izolate, per total alegerile parlamentare din noiembrie 1919 s-au desfășurat fără abuzuri majore, și mai ales fără vreo viciere semnificativă la nivel național a felului în care rezultatele au reflectat voința politică a alegătorilor. Din acest punct de vedere, alegerile parlamentare din noiembrie 1919 contrastează și cu alegerile anterioare din Vechiul Regat, și cu cele ulterioare din România Mare (pentru a nu duce mai departe comparația cu alegerile de tristă amintire din timpul regimului comunist). În consecință, refuzul de a participa la alegerile din noiembrie 1919 a fost nu doar inoportun din perspectiva unor partide precum LPop, PCD, Partidul Socialist, și gruparea lui Iancu Flondor din Bucovina, care au lăsat câmp liber de afirmare rivalilor lor politici¹⁸⁴, ci și nejustificat în raport cu motivele invocate pentru legitimarea boicotului.

Al doilea element care merită să fie remarcat este că, deși România abia ieșise din război și-și realizase unitatea națională, exacerbaria naționalismului nu a fost o carte politică de succes în primele alegeri parlamentare de după 1918. Mai concret, încercarea PNL de a obține capital politic din respingerea Tratatului Minorităților și a ingerințelor marilor puteri occidentale în favoarea evreilor a eșuat complet. I.G. Duca recunoaște că „lozinca noastră era refuzul de a primi știrbirea suveranității noastre naționale pe care tratatul minorităților voia să ni-l impună”, dar că această temă a fost „cam subțire” pentru un electorat care avea cu totul alte preocupări¹⁸⁵.

Eșecul mesajului naționalist nu înseamnă că temele naționale au lipsit în 1919. Reforma agrară, înfrânarea abuzurilor jandarmilor și celorlalte structuri militarizate, asigurarea aprovizionării la orașe, contracararea efectelor inflației, adoptarea de măsuri în favoarea veteranilor, văduvelor și orfanilor de război, ca și împotriva profitorilor care se îmbogățiseră pe nedrept, au fost teme care au contat la nivel național. Pe de altă parte, modul de desfășurare a alegerilor și rezultatele acestora au diferit destul de mult de la un județ la altul, și chiar de la o localitate la alta. Desigur, în multe locuri nu au fost alegeri competitive. Deși această constatare pare a confirma teza lui Adrian Miroiu cu privire la tradiția românească a fugii de competiție¹⁸⁶, se cuvine să observăm că alegerile din noiembrie 1919 au fost mai competitive în Vechiul Regat decât în provinciile care s-au unit cu statul român în

183 Preda, *Rumânii fericiți*, 143-145.

184 A se vedea mai ales Argetoianu, *Memorii*, vol. VI, 63-89.

185 Duca, *Amintiri*, vol. III, 190.

186 Teză formulată sintetic astfel: „istoria societății românești este și istoria unei succesiuni de instituții care au păstrat însă, într-o mare măsură nealterată, o componentă pe care am desemnat-o ca fiind a fugii de competiție” (Miroiu, 2016, 306).

1918. Totodată, ceea ce a contat în aceste alegeri, mai ales acolo unde ele au fost disputate între mai multe forțe politice, a fost legătura dintre alegători și intelectuali. Pamfil Șeicaru consideră că elementul fondator al acestei comuniuni sufletești a fost experiența traumatică a retragerii din 1916. Atunci, intelectualii:

„Ascultaseră bătăile inimii nației și au înțeles-o. Mășăluiseră sute de kilometri în acea sfâșietoare retragere, rămăseseră în urma lor sate tăcute [...]. Lângă intelectualii care făcuseră în imensa lor majoritate războiul ca ofițeri de rezervă, pășiseră tăcuți, adânciți în imensa lor durere, soldații, toți țărani în uniformă. În acest calvar al retragerii, în lunile de existență monotonă și tristă a tranșeelor, s-a realizat cea mai intimă legătură, am putea spune o contopire sufletească a intelectualilor cu masa țărănească.”¹⁸⁷

Desigur, explicația lui Pamfil Șeicaru se referă cu precădere la Vechiul Regat și la rețelele de solidaritate care au stat la baza PȚ. Totuși, legături similare s-au țesut și în Basarabia, Bucovina și Transilvania, unde experiența diverselor fronturi a fost potențată de lupta comună pentru drepturi naționale.

În primele alegeri parlamentare de după Marea Unire din 1918, și singurele în care rezultatele au reflectat voința alegătorilor fără ingerințe deformatoare semnificative din partea guvernului, românii au optat în majoritate pentru schimbare și pentru structurarea democratică a României întregite. Politica de reforme a fost blocată prin intervenția șefului statului de atunci, regele Ferdinand I, care a forțat demisia guvernului rezultat din alegeri și a dizolvat Parlamentul după doar 4 luni de mandat. În consecință, în 1920 voința politică a majorității alegătorilor români a fost anihilată de rezistența vechilor elite regățene, care apoi s-au angajat pe calea administrării autoritare a alegerilor, astfel încât să evite surprizele la urne. Experiența istorică a anilor 1919-1920 evidențiază posibilitatea reculului în evoluția istorică, faptul că mecanismele democratice sunt fragile atunci când nu au fost consolidate în timp, iar convingerile democratice nu au apucat să prevaleze în raport cu tentațiile autoritariste la nivelul tuturor grupurilor sociale semnificative.

În aceste condiții, opțiunile politice ale alegătorilor din noiembrie 1919 au avut un impact limitat, iar sistemul politic al României interbelice a fost modelat decisiv de forțele politice care fuseseră respinse de electorat în primul scrutin de după Marea Unire. Totuși, credem că aceste alegeri au reprezentat o „fereastră” de deschidere spre dezvoltare democratică¹⁸⁸, ce-și va găsi locul cuvenit în memoria istorică a României secolului XXI. Foarte concret, în singurele alegeri rezonabile de libere și echitabile din perioada interbelică¹⁸⁹, românii au optat în majoritatea lor pentru schimbare, pentru reforme și înnoire democratică, pentru reconcilierea diplomatică cu aliații și în general pentru adoptarea de valori și instituții care apropiu România de Occident.

187 Șeicaru, *Istoria partidelor*, 208-209.

188 Expresie folosită de Oliver Jens Schmitt, este adevărat în legătură cu un alt moment istoric, guvernarea național-țărănistă din anii 1928-1931 (*România în 100 de ani. Bilanțul unui veac de istorie. Urmărit de un dialog cu Marian Voicu*, traduceri din germană de Wilhelm Tauwinkl (București: Humanitas, 2018), 25). Cu atât mai surprinzătoare este afirmația aceluiași autor că „nu știm aproape nimic despre eventualele încercări de democratizare, între 1918 și 1938, în zonele rurale” (Schmitt, *România*, 28-29).

189 Doar alegerile parlamentare din decembrie 1928 mai pot rivaliza din acest punct de vedere cu cele din 1919, dar atunci alegerile au fost câștigate categoric de partidul care se afla la guvernare (Partidul Național Țărănesc, care la acea dată, potrivit majorității mărturiilor de epocă, se bucura de o popularitate reală și ar fi câștigat oricum alegerile, deși poate nu cu peste 77% din voturi).

Un sistem electoral de factură particulară

■ ALEXANDRU RADU

[The National University of Political Studies and Public Administration (SNSPA)]

Abstract

The parliamentary elections of November 2-9, 1919, were the first collective experience of democracy in the Romanian political space. It was based, after more than five decades of census electoral practice, on the mechanism of universal (male) voting, enshrined in the Constitution in 1917. The use of proportional representation for the election of 60% of deputies was a real electoral revolution. In November 1919, the first election in the history of the country was organized, attended by the inhabitants of all Romanian provinces. The texts below analyze the electoral mechanisms and procedures used, as well as their political effects.

Keywords

The 1919 parliamentary elections; universal suffrage; proportional representation

Pe 2 octombrie 1919, regele Ferdinand a semnat decretul de convocare a alegerilor pentru Adunarea deputaților și Senatului la care erau chemați să participe, pentru prima oară laolaltă, locuitorii Vechiului Regat al României, ai Basarabiei, ai Transilvaniei și ai Bucovinei¹. Misiunea lor era aceea de a alege parlamentul Marii Uniri și, prin aceasta, de a pune bazele politice ale noii organizări statale. Alegerile din noiembrie 1919 au avut, așadar, statutul de alegeri fondatoare ale statului român național unitar.

Dincolo de semnificația lui națională excepțională, scrutinul din 1919 s-a distins prin caracterul special dat de realitatea unui proces electoral legiferat și organizat distinct în cele trei regiuni ale statului, având însă ca finalitate constituirea unei adunări parlamentare naționale unice.

De ce această situație? Simplu spus, pentru că pregătirea alegerilor fondatoare a precedat consacrarea politico-juridică a Marii Uniri, în acord de altfel nu doar cu logica constituțională firească, dar și cu dinamica procesului unificării teritoriilor românești². Concret, în

1 Textul a fost publicat în volumul Alexandru Radu, Camelia Runceanu (coord), 1919. Primele alegeri parlamentare din România Mare (București: Monitorul Oficial, 2019).

2 Pe 27 martie 1918, Sfatul Țării, întrunit la Chișinău, a adoptat Declarația de unire a Basarabiei cu România. Șapte luni mai târziu, pe 18 noiembrie/ 1 decembrie 1918,

noiembrie 1918, la câteva luni după modificarea Constituției în sensul introducerii votului universal, a fost adoptată legea care a reglementat alegerile din Vechiul Regat și din Basarabia, teritoriu care inițiasse deja procedura unificării, iar nouă luni mai târziu, în august 1919, au fost promulgate legile electorale pentru Bucovina și pentru Transilvania, cu origini ideatice și instituționale diferite. A rezultat astfel un triptic electoral, ale cărui părți erau unite prin legiferarea alegerii prin vot universal a parlamentului național și, în același timp, separate prin prevederile specifice teritoriilor în care se aplicau. Practic, cele trei legi au instituit formule electorale distincte atât regional cât și tipologic, care au produs efecte politice pe măsură. De aici și principala dificultate a unei analize unitare a alegerilor fondatoare, cel mai adesea fragmentată fortuit ca urmare a existenței celor trei norme electorale regionale.

Dificultatea poate fi totuși depășită dacă ne raportăm la o realitate electorală contemporană nouă, similară sub aspect tehnic celei românești din 1919: alegerile europarlamentare sau, mai exact, alegerile pentru desemnarea membrilor Parlamentului European, proces inițiat în 1979 și la care România participă începând cu 2007. Aceste alegeri au ca scop constituirea unui corp reprezentativ unic al Uniunii Europene, ai cărui membri provin din „regiunile” Uniunii în care se aplică norme electorale distincte. Deși în limbajul curent europarlamentarii sunt identificați după țara de origine, folosindu-se expresii precum „europarlamentarii germani” sau „europarlamentarii români”, *de jure* aceștia nu sunt parlamentari regionali reușiți a posteriori într-un corp deliberativ comun, ci sunt reprezentanții parlamentari ai cetățenilor Uniunii Europene aleși în țările ei membre, așa cum, de altfel corect, îi definește și legislația românească specifică³. Mai mult, criteriul regional nu este regăsit nici în structura parlamentului european, membrii săi grupându-se, ca în orice adunare reprezentativă, după criteriile politico-ideologice. O astfel de abordare ne permite să privim alegerile fondatoare românești din perspectiva integratoare a finalității lor, și, totodată, să analizăm distinct mecanismele și procedurile care au guvernat alegerile în cele trei regiuni ale statului, punându-le în evidență elementele specifice. Vorbim, așadar, despre un proces electoral unitar, având ca finalitate constituirea parlamentului național, ai cărui membri au fost aleși în condiții regionale specifice.

Tehnic, urmând modelul analitic utilizat de Pippa Norris pentru clasificarea sistemelor electorale⁴, vom debuta cu o succintă prezentare a cadrului legislativ al alegerilor, urmată de detalierea mecanismelor și procedurilor electorale, cu accent pe modurile de scrutin practicate, insistând asupra celui mai complex, din Vechiul Regat și Basarabia, pentru a încheia cu o analiză a rezultatelor alegerilor.

Legislația electorală

Sub aspect formal, alegerile parlamentare din 1919 au avut la bază *Decretul nr. 3.402 cu privire la desfășurarea alegerilor pentru Adunarea deputaților și Senat* din 14 noiembrie 1918, publicat în *Monitorul Oficial* nr. 191 din 16/29 noiembrie 1918, *Decretul nr. 3.620 cu privire la alegerile pentru Adunarea deputaților și Senat din Bucovina* din 24 august 1919 și *Decretul nr. 3.621 cu privire la desfășurarea*

Marea Adunare Națională de la Alba Iulia a decretat unirea tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească cu cei din România, iar pe 28 noiembrie 1918, Congresul general al Bucovinei a decis unirea provinciei cu România. Legile de ratificare a actelor Unirii vor fi adoptate de Parlamentul ales în noiembrie 1919 pe 31 decembrie în același an. Vezi pe larg Bogdan Murgescu, *Istoria României în texte* (București: Corint, 2001).

3 „Prezenta lege stabilește cadrul juridic general pentru organizarea și desfășurarea alegerii membrilor din România în Parlamentul European” – art. 1, Legea nr. 33 din 16 ianuarie 2007.

4 Pippa Norris, *Electoral Engineering. Voting Rules and Political Behavior* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 11-12.

alegerilor din Transilvania, Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș din 24 august 1919, ambele publicate în *Monitorul Oficial* nr. 103 din 26 august 1919.

Operă juridică a guvernului condus de Constantin Coandă⁵, inspirată de legea belgiană din 1893, norma electorală pentru Vechiul Regat și Basarabia a reunit 110 articole repartizate în 8 capitole (plus două anexe – modelul certificat de alegător și modelul buletinul de vot), după cum urmează:

Cap. I. *Compunerea Adunărilor*, cu 2 paragrafe (§1. – *Electoratul, mandatele* și §2. *Eligibilitatea*) și 9 articole (art. 1-9);

– Cap. II. *Incapacități. Nedemnități. Incompatibilități*, cu un singur paragraf conținând 6 articole (art. 10-15);

– Cap. III. *Birourile („Biurourile”) electorale centrale*, având un singur paragraf cu 3 articole (art. 16-18);

– Cap. IV. *Secțiunile și subsecțiunile de votare*, cu un singur paragraf conținând 3 articole (art. 19-21);

– Cap. V. *Exercițiul dreptului de vot. Certificatele de alegător*, cu un singur paragraf și 7 articole (art. 22-28);

– Cap. VI. *Operațiunile electorale*, cu 5 paragrafe (§1. – *Declarațiunile de candidatură*, §2. – *Buletinele de vot*, §3. – *Pregătirea operațiunilor de votare și măsuri de poliție*, §4. – *Votul și procedura votării*, §5. – *Centralizarea rezultatelor. Calculele pentru repartitia și atribuirea mandatelor. Reprezentarea proporțională*) și 55 articole (art. 29-83);

– Cap. VII. *Penalități*, având un singur paragraf cu 19 articole (art. 84-102);

– Cap. VIII. *Dispozițiuni finale*, cu un singur paragraf și 7 articole (art. 103-110).

Decretul nr. 3.402 din 1918 a fost amendat ulterior în patru rânduri, sub auspiciile politice ale guvernului condus de Ion I. C. Brătianu⁶, prin *Decretul nr. 3.675* din 13 decembrie 1918, *Decretul nr. 1.040* din 4 martie 1919, *Decretul nr. 2.087* din 2 iunie 1919 și *Decretul nr. 3.600* din 21 august 1919⁷. Aceste modificări, care au afectat circa 20% din articolele normei inițiale, nu au operat schimbări structurale, ci mai degrabă au adus precizări suplimentare sau corecturi care au vizat îmbunătățirea cadrului legislativ electoral al momentului.

Tot 110 articole a avut și norma electorală pentru Transilvania, elaborată de Consiliul Dirigent din Transilvania, repartizate în următoarele capitole:

Cap. I. *Electoratul. Mandatele*, cu 2 paragrafe (§1. – *Compunerea Adunării*, §2. – *Eligibilitatea*) și 9 articole (art. 1-9);

– Cap. II. *Incapacități. Nedemnități. Incompatibilitate*, având un singur paragraf cu 6 articole (art. 10-15);

– Cap. III. *Circumscripțiile electorale și secțiile de votare*, cu un singur paragraf și 5 articole (16-20);

– Cap. IV. *Birourile („Biurourile”) electorale centrale*, cu un singur paragraf conținând 5 articole (art. 21-25);

– Cap. V. *Conscrierea alegătorilor și certificatele de alegători*, cu un singur paragraf și 6 articole (art. 26-31);

– Cap. VI. *Operațiunile electorale*, cu 5 paragrafe (§1. *Pregătirea alegerilor*, §2. *Declarațiunile de candidatură*, §3. *Pregătirea operațiunilor de votare*, §4. *Votul și procedura votării*, §5. *Centralizarea rezultatelor, calculele pentru repartitia și atribuirea mandatelor, reprezentarea proporțională*) și 52 articole (art. 32-83);

– Cap. VII. *Penalități*, având un singur paragraf și 19 articole (art. 84-102);

– Cap. VIII. *Dispozițiuni finale*, cu un singur paragraf și 8 articole (art. 103-110).

⁵ Cabinetul Coandă a funcționat în perioada 24 octombrie-28 noiembrie 1918. A avut forma unui guvern de uniune națională.

⁶ Al cincilea guvern Brătianu a condus România între 29 noiembrie 1918 și 26 septembrie 1919.

⁷ Vezi *Monitorul Oficial* nr. 220 din 22 decembrie 1918, nr. 273 din 4 martie 1919, nr. 37 din 3 iunie 1919 și nr. 103 din 26 august 1919.

Decretul a suferit o singură modificare, de natură strict tehnică, prin intermediul Decretului 3.593 din 20 august 1919⁸.

În fine, norma electorală pentru Bucovina, inițiată de guvernul Brătianu, a fost cea mai stufoasă, cuprinzând 142 de articole repartizate după cum urmează:

- Cap. I. *Compunerea Adunărilor*, cu 2 paragrafe (§1. – *Mandatele, electoratul*, §2. – *Eligibilitatea*) și 10 articole (art. 1-10)
- Cap. II. *Incapacități, nedemnități, incompatibilități*, având un singur paragraf cu 8 articole (art. 11-18)
- Cap. III. *Biroul („Biroul”) electoral central și birourile („boiourile”) electorale județene*, cu un singur paragraf și 8 articole (art. 19-26);
- Cap. IV. *Secțiunile de votare*, cu un singur 1 paragraf și 3 articole (art. 27-29);
- Cap. V. *Înscrierea alegătorilor*, cu 3 paragrafe (§1. – *Listele de alegători*, §2. – *Reclamațiuni*, §3. – *CertIFICATELE de alegători*) și 20 articole (art. 30-49);
- Cap. VI. *Operațiunile electorale*, cu 5 paragrafe (§1. – *Declarațiunile de candidatură*, §2. *Comisiunile electorale*, §3. – *Pregătirea operațiunilor de votare și măsuri de poliție*, §4. *Votul și procedura votării*, §5. – *Centralizarea rezultatelor. Calculele pentru repartitia și atribuirea mandatelor. Reprezentarea proporțională*) și 68 articole (art. 50-117);
- Cap. VII. *Penalități*, având un singur paragraf cu 17 articole (art. 118-134);
- Cap. VIII. *Dispozițiuni finale*, cu un singur paragraf și 8 articole (art. 135-142).

Ulterior, Decretul nr. 1.234 din 6 octombrie 1919⁹ a adus câteva precizări articolului 14 al Decretului nr. 3.620 cu privire la materia incompatibilităților.

Să remarcăm că cel mai consistent capitol al celor trei legi electorale l-a reprezentat cel dedicat operațiunilor electorale, care a inclus de fiecare dată reglementările privind pregătirea votării, înscrierea candidaților, procedura votării, ca și modul de repartizare a mandatelor. Totodată, deși cu origini politice și instituționale diferite, legile electorale din cele trei provincii românești au fost structurate unitar, semn al unei viziuni juridice comune. Viziune comună susținută și de principalele prevederi ale legislației electorale, după cum vom vedea în continuare.

Adăugăm că alegerile au fost organizate de guvernul de uniune națională condus de generalul Artur Văitoianu¹⁰, care a deținut și portofoliul Internelor, direct responsabil de buna desfășurare a scrutinului, alături de acei membri ai cabinetului, delegați pentru Basarabia – Ion Inuleț și Daniel Ciugureanu –, pentru Bucovina – Ion Nistor – și pentru Transilvania – Alexandru Vaida-Voievod, Vasile Goldiș și Ștefan Ciceo Pop. În acest sens amintim că prima măsură luată de guvernul Văitoianu a fost cea de a pune în concordanță starea de asediu, consecință a Primului Război Mondial, cu nevoile campaniei electorale, fiind ridicată cenzura preventivă pentru presa cotidiană și periodică și permise întrunirile publice electorale¹¹.

Mecanisme și proceduri electorale

Alegători și aleși

Alegerile parlamentare din 1919 sunt primele din istoria României bazate pe principiul votului universal, după mai bine de cinci decenii de practică electorală cenșitară. Principiul a fost consacrat prin revizuirea articolelor 57 și 67 ale Constituției din 1866 în vara anului 1919¹², dând materialitate programului reforma-

8 Monitorul Oficial nr. 107 din 31 august 1919.

9 Monitorul Oficial nr. 139 din 9 octombrie 1919.

10 Guvernul Văitoianu a condus România între 27 septembrie și 30 noiembrie 1919.

11 Cf. Decretului nr. 4.229 din 2 octombrie 1919 (Monitorul Oficial nr. 134 din 3 octombrie 1919).

12 Votată de Parlament pe 14 iunie 1919, respectiv pe 20 iunie 1919, revizuirea constituțională

tor inițiat de liberali încă înaintea declanșării Primului Război Mondial¹³. România se alătura astfel țărilor europene, deloc numeroase, care făceau acest pas legislativ definitiv pentru progresul democrației reprezentative. Forma revizuită a articolul 57 prevedea că Adunarea deputaților se compune din deputați aleși prin vot universal, egal, direct, obligatoriu și secret, în timp ce noua reglementare a articolului 67 stipula că Senatul se compune din senatori aleși și senatori de drept. Cum însă articolele constituționale 58-66 și 68-81 continuau să reglementeze votul cenșitar, exista „o contradicție între textele noi și cele vechi ale Constituției, care practic se rezolva prin prioritatea principiilor asupra soluțiilor”¹⁴. Cu toate acestea, soluțiile legislative subsecvente au confirmat doar parțial principiul votului universal, în sensul legiferării votului universal bărbătesc¹⁵. Să remarcăm însă că votul era definit ca egal, direct și secret¹⁶, semn al modernității politice ce marca ruptura cu trecutul așa-numitului sufragiu universal limitat¹⁷, în fond, un vot cenșitar, practicat până în 1919. În plus, normele electorale prevedeau obligativitatea votului, intenția legiuitorului fiind de a limita fenomenul absenteismului.

Generic, legislația electorală definea corpul electoral prin sintagma „cetățeni români”. Dar să vedem cine erau cetățenii români, având în vedere că alegerile urmau să aibă loc în teritorii provenite din entități statale diferite aflate în plin proces de unificare.

Astfel, articolul 25 al Decretului nr. 3.402/1918, modificat de Decretul nr. 3.600/1919, preciza:

Se vor considera cetățeni români:

- a) *În teritoriul vechi al țării locuitorii majori cunoscuți îndeobște a fi români din naștere sau prin naturalizare;*
- b) *În Basarabia locuitorii majori cari la 1 August 1914, având domiciliul real în această țară, erau cunoscuți îndeobște ca supuși ai Statului rus;*
- c) *În județele Călărași și Durstol locuitorii majori care la 14 August 1916 se regăseau recunoscuți ca cetățeni români.*

Decretul nr. 3.620/1919, la articolul 8, arăta:

Dreptul de alegere va avea fiecare cetățean român, care a obținut îndigenatul în una din comunele Bucovinei înainte de 1 August 1914, are domiciliul real în una din aceste comune și nu e exclus de la acest drept.

În fine, conform articolului 1 al Decretului nr. 3.621/1919, componența transilvană a corpului electoral îi includea pe cei „cari au avut cetățenia ungară” și „nu optează pentru cetățenia unui Stat străin”, ca și pe cei care:

a fost promulgată de regele Ferdinand pe 19 iulie 1919 (Vezi Monitorul Oficial nr. 98 din 20 iulie/2 august 1919).

13 În contextul participării României la prima conflagrație mondială, obiectivul votului universal, alături de cel al reformei agrare, a căpătat o semnificație strategică, fiind tratat ca atare de însuși regele Ferdinand care, în aprilie 1917, s-a adresat țăranilor-soldați promițându-le pământ și „o largă participare la treburile statului”.

14 Eleodor Foșăneanu, *Istoria constituțională a României 1859-1991* ediția a II-a revăzută (București: Humanitas, 1998), 55.

15 Inclusiv în Transilvania, unde sincronizarea cu regimurile politico-electorale din țările europene care legiferaseră deja votul universal era afirmată în Rezoluția Marii Adunări de la Alba Iulia: „Vot obștesc, direct, egal, secret pe comune, în mod proporțional pentru ambele sexe în vârstă de 21 de ani, la reprezentarea în comune, județe ori parlament.” (cf. C. Preda, *Românii fericiți. Vot și putere de la 1831 până în prezent*, Iași, Polirom, 2011, p. 139).

16 Cf. art. 1, Decret nr. 3.402/1918, art. 2, Decret nr. 3.620/1919 și art. 1, Decret nr. 3.621/1919.

17 Gheorghe Tătărăscu, *Regimul electoral și parlamentar în România*, trad. de Delia Rozdălescu (București: Editura Fundației Pro, 2004).

- a) *Sunt născuți în teritoriile alipite în mod definitiv la România, sau*
- b) *La 1 ianuarie 1914 au avut apartinerea (competența) câștigată cu forme legale în una din comunele acestor teritorii, sau*
- c) *La 1 ianuarie 1914 au avut domiciliul real în una din comunele acestor teritorii și până la fixarea listelor electorale au optat pentru cetățenia română, sau*
- d) *Sunt români născuți în alte teritorii și optează pentru cetățenia română și apartinerea în una din comunele acestor teritorii.*

În același timp, legile electorale stabileau condițiile exercitării dreptului de vot pentru cetățenii români, începând cu fixarea limitelor de vârstă, distincte pentru cele două Camere, dar comune celor trei regiuni. Deputații erau aleși de cetățenii majori în vârstă de 21 de ani, iar senatorii de cetățenii cu vârsta de 40 de ani. Legislația electorală opera astfel cu un soi de cens de vârstă care avea ca rezultat o limitare importantă a caracterului universal al votului pentru cea de a doua cameră și, ca atare, o restrângere a caracterului reprezentativ al acesteia. Apoi, din corpul electoral erau excluși cetățenii din două categorii explicit menționate de legile electorale. Prima – cea a cetățenilor incapabili de a fi alegători – îi cuprindea pe cei puși sub interdicțiune (curatelă) sau consiliu judiciar, precum și cei în stare de faliment, declarați și nereabilitați, dar și anumiți beneficiari de ajutoare sociale, ca și cei care suferă de demență constatată de medici oficiali (numai în Transilvania)¹⁸. În cea de a doua categorie – a celor nedemni de a fi alegători – intrau, în principal, condamnații pentru crime și alte delikte prevăzute de codul penal, cei aflați în custodia poliției, militarii condamnați pentru dezertare sau degradați, cei condamnați la pierderea drepturilor politice (numai în Transilvania), dar și „cei despre cari este evident că au comis acte de dușmănie în contra Statului român sau a națiunii române”¹⁹ și „cei cari, după 1 Decembrie (18 noiembrie) 1918, au luptat sau au unelțit în contra puterii armate a Statului român, s-au făcut vinovați de vreo infracțiune în contra Statului român”²⁰, precum și persoanele îndeobște cunoscute că țin case de prostituție sau jocuri de noroc²¹. Să remarcăm utilizarea unor criterii economice, dar și morale, dincolo de cele juridice, pentru dimensionarea celor două categorii de cetățeni fără drept de vot.

Cetățenii români majori cu drept de vot erau cuprinși în listele electorale și își exercitau acest drept pe baza certificatelor de alegători. Condițiile pentru evidența alegătorilor erau rigurose reglementate, inclusiv în ceea ce privește contestațiile, astfel încât să se asigure acuratețea înregistrării votanților, o provocare specifică și României contemporane. Listele electorale, întocmite pe comune și secții de vot, separat pentru Adunare și Senat, trebuiau afișate în locurile publice prevăzute de lege. Responsabilitatea întocmirii lor revenea primarilor. Cei din Vechiul Regat și Basarabia, ca și din Transilvania aveau și responsabilitatea eliberării certificatelor de alegători, atribuție care revenea în Bucovina birourilor electorale. Adăugăm că tipărirea certificatelor de alegător, după modelele stabilite de fiecare lege electorală, urma o procedură la fel de strictă precum cea specifică tipării buletinelor de vot.

În ansamblu, regula votului universal bărbătesc, limitele de vârstă și celelalte restricții mai sus amintite au făcut ca dimensiunile corpului electoral din 1919 să nu înregistreze o creștere spectaculoasă prin raportare la populația României Mari, ajunsă la circa 16 milioane²². Deși nu există date electorale complete, lipsind

18 Cf. art. 10, Decretul nr. 3.402/1918; art. 11, alin. 1-3, Decretul nr. 3.620/1919, art. 10, alin. 1-4; Decretul nr. 3.621/1919.

19 Art. 12, alin. 3, Decretul nr. 3.620/1919.

20 Art. 11, alin. 5, Decretul nr. 3.621/1919.

21 Cf. art. 11, lit. a), paragraf 3, Decretul nr. 3.402/1918; art. 11, alin. 6, Decretul nr. 3.621/1919.

22 Primul recensământ al populației a fost făcut în 1930, fiind de altfel singurul din perioada

cele pentru Transilvania, cifrele furnizate de excelenta lucrare a lui Marcel Ivan sunt grăitoare în acest sens. Listele electorale pentru alegerea Adunării deputaților au cuprins 1.916.225 alegători cu drept de vot din Vechiul Regat și Basarabia plus Bucovina²³, reprezentând circa 13% din populație. Totuși, numărul cetățenilor cu drept de vot aproape s-a dublat față de alegerile parlamentare anterioare. Spre comparație, listele electorale pentru alegerile parlamentare din 1911 din Vechiul Regat cuprindeau 1.077.977 de votanți²⁴. Dacă însă ținem cont de faptul că în 1911, în acord cu normele electorale în vigoare la acel moment în Vechiul Regat, alegătorii direcți erau în număr de numai 101.339, atunci contribuția votului universal (masculin) la creșterea dimensiunilor corpului electoral apare cu adevărat importantă.

Pe de altă parte, dreptul de a candida pentru un mandat de parlamentar era acordat cetățenilor români care aveau exercițiul drepturilor civile și politice, cu domiciliul în una din comunele țării, având vârsta de 25 de ani împliniți pentru a fi ales în Adunarea deputaților, respectiv 40 de ani împliniți pentru Senat²⁵. În plus, prevederi electorale exprese reglementau exercitarea acestui drept pentru militarii în activitate, pentru angajații în instituții publice ale căror bugete erau aprobate de Adunarea deputaților și cei din instituții private numiți prin decret regal²⁶. În mod particular, legea electorală pentru Bucovina interzicea militarilor și jandarmilor aflați în serviciu activ să candideze, dar și să aleagă²⁷, iar cea din Transilvania îi excludea din categoria celor cu drept de a fi aleși pe funcționarii direct implicați în desfășurarea procesului electoral (precum magistrații de la tribunal sau judecătoria de ocol, prefectii, subprefecții, căpitani de poliție etc.). Aceștia puteau candida dacă demisionau din funcțiile deținute.²⁸

Cei îndreptățiți să candideze trebuiau să-și depună candidaturile în scris la biroul electoral central din Bucovina sau la birourile electorale centrale (județene) din Vechiul Regat și Basarabia cu cel mult 15 zile înainte de alegeri, respectiv la birourile de circumscripție în Transilvania, aici cu cel mult 8 zile înainte de desfășurarea scrutinului, însoțite de un număr de semnături de susținere – 50 pentru Adunarea deputaților și 25 pentru Senat²⁹ –, ca și de consimțământul candidatului, scris „în formă autentică” (olograf), care, în Transilvania, atesta calitatea de cetățean român³⁰. Adăugăm că aceste candidaturi din Transilvania puteau fi depuse atât sub forma listelor de candidați (până la concurența numărului de mandate din fiecare circumscripție plurinominală), cât și individual, atât în circumscripțiile uninominale cât și în cele plurinominal. Totuși, ambele tipuri de candidaturi erau considerate liste electorale, identificate prin numerele primite la momentul înregistrării, iar în Vechiul Regat și Basarabia, prin câte un semn distinctiv reprezentat de o „figură

interbelică, în conformitate cu care România avea o populație de 18.052.896 de persoane. Se estimează că, la sfârșitul Primului Război Mondial, România avea o populație mai mică cu circa 2-2,5 milioane de locuitori.

23 Marcel Ivan, *Evoluția partidelor noastre politice 1919 – 1932* (Sibiu: Editura și tiparul Krafft & Drotleff s.a., fără an), Tabelul I.

24 Lucia Colescu, *Statistica electorală. Alegerile generale pentru Corpurile legiuitoare în 1907 și 1911* (București: Stabiliment Grafic Albert Baer, 1913) p. 12, cf. Preda, *Rumâni*, 143-144.

25 Cf. art. 8 și 9, Decretul nr. 3.402/1918, art. 9 și 10, Decretul nr. 3.620/1919 și art. 7 și 8, Decretul nr. 3.621/1919.

26 Vezi Sorin Radu, *Modernizarea sistemului electoral din România (1866-1937)* (Iași: Institutul European, 2005) p. 159.

27 Cf. art. 13, Decretul nr. 3.620/1919.

28 Cf. art. 9, Decretul nr. 3.621/1919.

29 Normele electorale din Bucovina și Transilvania interziceau în mod expres susținerea mai multor candidaturi din partea unuia și aceluiași alegător (vezi art. 51, para. 3, decretul nr. 3.620/1919 și art. 40, para. 4, Decretul nr. 3.621/1919).

30 Cf. art. 29 și 30, Decretul nr. 3.402/1918; art. 50-52, Decretul nr. 3.620; art. 38-40, Decretul nr. 3.621/1919.

geometrică” – semn electoral, am zice astăzi –, dar nu și de sigla grupării politice din partea căreia se candida. Să remarcăm aici un fapt mai puțin obișnuit, cel puțin prin comparație cu practica electorală contemporană, respectiv accentuarea caracterului personal al candidaturii în dauna celui politic, partizan. Tot așa, în secțiile de votare regăsim „delegați” sau „bărbați de încredere” ai candidaților, recrutați de candidați, respectiv de susținătorii listelor, dintre alegătorii majori, știutori de carte, din circumscripțiile electorale respective³¹.

Inedit este și faptul că normele electorale reglementau candidaturile multiple în sensul că „nimeni nu poate candida în mai mult de două circumscripții electorale.”³² În practică, această reglementare a permis unor grupări politice să multiplice efectul de „locomotivă electorală” al candidaților cu notorietate, dar, în același timp, a complicat procesul de validare a candidaților aleși și a condus la unele discrepanțe între rezultatul popular și rezultatul politic al votului. Aceasta, pentru că titularii candidaturilor duble odată aleși erau nevoiți să opteze pentru una dintre circumscripțiile în care au candidat, mandatul rămas liber în cealaltă circumscripție câștigată fiind ocupat de un supleant (în cazul alegerilor pentru deputați din Vechiul Regat și Basarabia) sau în urma unor noi rânduri de alegeri (în celelalte cazuri)³³. Totuși, efectele acestei prevederi nu au fost majore, având în vedere că situațiile de candidaturi duale nu au reprezentat mai mult de 4% din totalul candidaturilor.

În fine, candidaturile valide rămăneau definitive după termenul de depunere a candidaturilor, nefiind permisă nicio modificare a acestora. Totuși, în Transilvania, alegerile erau declarate „zădărnice”, adică amânate, dacă „nu s-a făcut prezență de candidatură, sau înaintea de începerea operațiunilor electorale s-au retras, sau au decedat toți candidații”.³⁴ Dacă însă se înregistra o singură candidatură, alegerile erau considerate valide, iar candidatul unic, declarat ales³⁵.

În ansamblu, putem vorbi despre o reglementare cvasi-unitară a corpului electoral, deopotrivă sub aspectul dreptului de a alege și al celui de a fi ales, elementele particulare, adică/altfel spus diferențele regionale, în special în ceea ce privește regimul candidaturilor, fiind consecințele mecanismelor electorale implicate.

Instituțiile electorale

Operațiunile electorale din cele trei provincii românești au fost conduse de birourile electorale centrale, instituții similare ca titulatură, dar diferite sub aspect organizatoric.

Fără se existe un unic birou electoral central la nivel național, cum, spre exemplu, se întâmplă în România contemporană, un birou electoral central a funcționat la nivel regional numai în Bucovina. Acesta s-a constituit „pe lângă administrația Bucovinei”, fiind „prezidat de un comisar electoral numit de ministrul delegat al Bucovinei”, care „va fi ajutat de funcționarii ce-i va pune la dispoziție administrația Bucovinei”³⁶. Conform articolului 20 al Decretului 3.620/1919, „atribuțiile acestui bi-

31 Cf. art. 35, Decretul nr. 3.402/1918; art. 60, Decretul nr. 3.620/1919; art. 44, Decretul nr. 3.621/1919.

32 Art. 32, Decretul nr. 3.402/1918 și art. 54, Decretul nr. 3.620/1919.

33 Bunăoară, Ion I. C. Brătianu a candidat în circumscripțiile electorale Brăila și Vaslui, câștigând câte un mandat în fiecare. A optat pentru mandatul senatorial de la Vaslui, în locul său fiind ales, pe 7-8 februarie 1920, Alexiu Constantin, din partea aceluiași Partid Național Liberal. Tot așa, basarabeanul Ion Inuleț a deschis listele electorale ale Partidului Țărănesc din Cahul și din Cetatea Albă, rămânând titular al mandatului de deputat din Cetatea Albă, cel vacant revenindu-i lui Ștefan Holban, supleant pe lista Partidul Țărănesc.

34 Art. 42, Decretul nr. 3.621/1919.

35 Dacă situațiile de „alegeri zădărnice” au fost puțin numeroase (spre exemplu, pentru Adunarea deputaților au reprezentat mai puțin de 2%), în schimb candidaturile unice au reprezentat regula în Transilvania, ca și în Basarabia.

36 Art. 19, Decretul nr. 3.620/1919.

uorou vor fi de a îngriji de înscrierea la timp a alegătorilor (cap. V) și de a pregăti și conduce operațiunile din întreaga țară”. În coordonarea biroului electoral central al Bucovinei s-au aflat birourile electorale județene, organizate „pe lângă prefectura” și „prezidate de prefectul județului sau de locțiitorul său numit de administrația Bucovinei”³⁷, având misiunea de a supraveghea și controla procesul electoral din județul respectiv, cu precizarea că biroul electoral central a îndeplinit rolul biroului electoral județean pentru orașul Cernăuți, singura circumscripție electorală plurinomială a regiunii. În fine, „în ajunul alegerii fiecare birou electoral județean se va împărți în atâtea birouri electorale de circumscripție prezidate de un comisar numit de președintele biroului electoral județean, câte circumscripții electorale cuprinde județul.”³⁸ Legea le conferea acestor birouri responsabilitatea de a stabili rezultatele alegerilor, respectiv de a asigura repartizarea și atribuirea mandatelor în circumscripțiile respective³⁹.

Birouri electorale centrale, funcționând ca birouri electorale județene, s-au constituit atât în Vechiul Regat și Basarabia, cât și în Transilvania, dar în forme organizatorice diferite. Conform prevederilor Decretului nr. 3.402/1918 pentru Vechiul Regat și Basarabia, „în fiecare circumscripție electorală se înființează pe lângă tribunalul județului un birou electoral central”, organisme prezidate „de primii-președinți ai tribunalelor cu mai multe secțiuni, de președinte la celelalte tribunale, iar, în lipsa președinților, de magistrați cari îi înlocuiesc”⁴⁰, componența lor fiind completată cu un grefier și „funcționarii tribunalului ce-și va alege”⁴¹ președintele.

În Transilvania, birourile electorale centrale aveau în componență un președinte, care era „subprefectul sau locțiitorul său legal” și „membrii ai congregației județene”, acompaniați de un grefier desemnat de președinte dintre notarii județului, dar fără calitatea de membru al biroului⁴². Membrii birourilor electorale centrale erau „aleși de fiecare circumscripție electorală din județ câte 3”, doi dintre acești fiind aleși „după putință, dintre alegătorii respectivei circumscripții”⁴³. Adăugăm că toți cei implicați în compunerea birourilor electorale, inclusiv grefierii, trebuiau să depună următorul jurământ: „Jur că în toate lucrările cu cari legea investește pe biroul electoral central, voi proceda cu conștiinciozitate, fără părtinire, având înaintea ochilor binele Statului și al cetățenilor. Așa să-mi ajute Dumnezeu”, dat în fața prefectului⁴⁴. Legea preciza și condițiile de lucru ale birourilor electorale centrale, precum procedura convocării sau cea a luării deciziilor⁴⁵, aspecte tehnice care lipseau din celelalte două norme electorale.

În ce privește atribuțiile acestor birouri, cele comune celor două regiuni se refereau la imprimarea și distribuirea certificatelor de alegător, dimensionarea secțiilor de votare, ca și la pregătirea și conducerea operațiunilor electorale. În mod specific, norma electorală din Vechiul Regat și Basarabia a inclus și atribuțiile cu privire la primirea declarațiilor de candidatură, la tipărirea și distribuirea buletinelor de vot, dar și atribuția de a centraliza rezultatele scrutinului și de a asigura repartizarea și atribuirea mandatelor⁴⁶. Această din urmă atribuție aparținea, în

37 Art. 22, Decretul nr. 3.620/1919.

38 Art. 24, Decretul nr. 3.620/1919.

39 Cf. art. 24, Decretul nr. 3.620/1919.

40 Art. 16, Decretul nr. 3.402/1918.

41 Art. 18, Decretul nr. 3.402/1918.

42 Cf. Art. 22, Decretul nr. 3.621/1919.

43 Art. 23, Decretul nr. 3.621/1919.

44 Cf. art. 24, Decretul nr. 3.621/1919.

45 „Hotărârile se duc cu majoritate de voturi. În caz de paritate, votul președintelui dirimă” – art. 25, para. 5, Decretul nr. 3.621/1919.

46 Vezi Art. 17, Decret nr. 3.402/1918.

Transilvania, birourilor electorale de circumscripție, constituite în fiecare județ în subordinea biroului electoral central.

Să remarcăm că, dincolo de formulele lor organizatorice diferite, birourile electorale centrale din cele trei regiuni se separau și sub aspectul, încă mai important, al managementului electoral. Având în vedere că în practica democrațiilor contemporane regăsim trei tipuri generice de management electoral în funcție de natura instituțiilor implicate – guvernamental, independent și mixt –, vom aprecia că Vechiul Regat și Basarabia se situează în zona managementului electoral independent, în vreme ce Bucovina și Transilvania vor fi integrate managementului electoral guvernamental, cu precizarea că ceea ce putem numi componenta civilă a birourilor electorale centrale din Transilvania apropie această regiune de modelul managementului electoral mixt.

În fine, pentru desfășurarea operațiunilor de votare au fost constituite birouri electorale locale, în acord cu divizarea circumscripțiilor electorale pentru alegerea deputaților, respectiv cele pentru alegerea senatorilor din cele trei provincii românești în secțiuni (secții) de votare, atribuțiile privind delimitarea acestora revenind birourilor electorale centrale. În Vechiul Regat și Basarabia secțiunile de votare au fost organizate pe lângă judecătoriile de ocoale, existând posibilitatea organizării unor subdiviziuni, numite subsecțiuni de votare, acolo unde situația din teritoriu o impunea. În celelalte două regiuni regula generală a divizării circumscripțiilor electorale în secții de vot după criteriul administrativ-teritorial a îmbrăcat expresii mai precise, cantitative. Astfel, nicio secțiune de votare din Bucovina „nu va putea număra mai mult decât 5.000 de locuitori”⁴⁷, cu precizarea expresă că orașul Cernăuți va avea 18 secțiuni de votare, în timp ce limita numerică superioară pentru constituirea secțiilor de votare din Transilvania a fost de 1.000 de alegători.⁴⁸ În conformitate cu prevederile normei electorale pentru Vechiul Regat și Basarabia, birourile secțiilor de vot, prezidate, de regulă de judecătorii de ocoale⁴⁹, se constituiau în ziua votării, după următoarea procedură: „președintele secțiunii sau subsecțiunii (de vot – n.n.), asistat de un grefier și de magistratul-asistent, unde există, va completa biuroul trăgând sa sorți din lista alegătorilor asistenți, dintre cei care ar fi prezenți, numărul pe care îl crede necesar pentru asigurarea mersului operațiunilor.”⁵⁰ În Bucovina, conducerea operațiunilor de votare a revenit comisiilor electorale locale, compuse din 5-7 membri supervizați de un comisar electoral numit de biroul electoral județean, respectiv de biroul electoral central în cazul orașului Cernăuți. Membrii comisiei erau selectați „dintre alegătorii știutori de carte ai comunei, avându-se în vedere, după putință, toate grupările politice”⁵¹, 2-3 fiind numiți de autoritatea comunală a secției de vot, 2-3 numiți de comisarul electoral, iar ultimul tras la sorți dintre alegători. Președinția comisiei îi revenea celui ales cu majoritatea relativă a voturilor exprimate de membrii acesteia.⁵² În ce privește Transilvania, norma electorală a prevăzut constituirea câte unui birou de votare în fiecare comună a unei circumscripții electorale, cu excepția celei de reședință a circumscripției unde funcționa biroul electoral, toate având în componență un președinte și un grefier, fiecare cu câte un locțiitor, „numai bărbați, cari au drept de alegător în una din circumscripțiile din județ”⁵³, aleși de biroul electoral central. Aceștia nu puteau refuza desemnarea și depuneau același jurământ ca membrii birourilor electorale centrale. Menționăm și faptul că cele trei norme electorale au

47 Art. 28, Decretul nr. 3.620/1919.

48 Art.19, Decretul nr. 3.621/1919.

49 Cf. Art. 19 și 20, Decretul nr. 3.402/1918.

50 Art. 46, Decretul nr. 3.402/1918.

51 Art. 63, Decretul nr. 3.620/1919.

52 Cf. art. 62-65, Decretul nr. 3.620/1919.

53 Art. 35, para. 2, Decretul nr. 3.621/1919.

detaliat procedurile specifice pe care trebuiau să le îndeplinească membrii birourilor sau ai comisiilor secțiilor de vot, ca și atribuțiile acestora.

În rezumat, organizarea instituțională a alegerilor este redată în tabelul de mai jos.

<i>Vechiul Regat și Basarabia</i>	<i>Bucovina</i>	<i>Transilvania</i>
–	Biroul electoral central	–
Birouri electorale centrale (județene) – 43	Birouri electorale județene – 11	Birouri electorale centrale (județene) – 24
–	Birouri electorale de circumscripție	Birouri electorale de circumscripție
Birourile secțiunilor (subsecțiunilor) de votare	Comisiile electorale locale	Birouri de votare (comunale)

Desfășurarea procesului electoral. Operațiunile electorale

Întinderea procesului electoral pe mai multe zile – trei pentru Adunarea deputaților și două pentru Senat – a impus reglementarea riguroasă a desfășurării votării. Astfel, la suspendarea peste noapte a votării „urna se va sigila și depune de președinte în fața celor prezenți într-una din camerele de siguranță a localului, care se va închide, luându-se cheia de președinte. Ușa se va sigila.”⁵⁴ După cum, „la reluarea votării se va examina sigiliul și se va deschide camera în fața celor prezenți. Constatându-se camera deschisă sau sigiliile urnei sustras, se va încheia proces verbal și, de îndată ce se va termina votarea, președintele comisiei și grefierul se vor trimite în judecată, și dovedindu-se vinovăția lor se vor pedepsi cu închisoare dela 1 – 5 ani.”⁵⁵

Totodată, o atenție deosebită a fost acordată reglementării modalității de exprimare a votului, începând cu asigurarea secretului votului prin dotarea secțiilor de vot cu „gherete închise” sau „locuri de izolare (camere de votare) pentru alegători”⁵⁶. O prevedere expresă, prezentă în toate cele trei legi electorale, preciza: „Nimeni nu are dreptul a descoperi sau a căuta să descopere secretul votului, chiar într-o instrucțiune sau contestație juridică, ori într-o anchetă parlamentară sau de altă natură”⁵⁷. Pe de altă parte, pentru a preveni vicierea rezultatului votării, legislația stabilea cu claritate că alegătorul „care nu va prezenta președintelui buletinul încredințat pentru a vota, se va pune sub strictă supraveghere spre a nu comunica nimeni cu el până la terminarea alegerii”⁵⁸. În același timp, președintele biroului de votare „are dreptul de a face să înceteze staționarea anormal prelungită a unui alegător în ghereta de vot”⁵⁹. Adăugăm că, în practică, asigurarea secretului votului a rămas, în multe cazuri, o măsură cu caracter strict formal, așa cum rezultă din numeroasele contestații având acest obiect, ca și din dezbaterile parlamentare consacrate validării candidaților aleși.

Cât privește desfășurarea propriu-zisă a votării, iată principalele reguli impuse de legislația electorală. Introduși în localul de vot în serii corespunzătoare „gheretelor de vot”, alegătorii, identificați de președintele biroului electoral cu certificatul de alegător, primeau de la acesta buletinele de vot. În Vechiul Regat și Basarabia,

54 Art. 58, para. 1 și 2, Decretul nr. 3.402/1918.

55 Art. 88, para. 3, Decretul nr. 4.620/1919.

56 Cf. art. 79, art. , Decretul nr. 3.620/1991 și art. 61, Decretul nr. 3.621/1919.

57 Art. 66, Decretul nr. 3.402/1918; vezi și art. 93, Decretul nr. 3.620/1919; art. 67, Decretul nr. 3.621/1919.

58 Art. 64, Decretul nr. 3.402/1918; art. 100, Decretul nr. 3.620/1919 și art. 65, Decretul nr. 3.621/1919.

59 Art. 65, Decretul nr. 3.402/1918 și art. 101, Decretul nr. 3.620/1919; vezi și art. 66, Decretul nr. 3.621/1919.

buletinele de vot au avut „forma unei coli de hârtie de scrisori în patru pagini”, dimensiunile fiind stabilite de președintele biroului electoral central (județean) ținând cont de numărul listelor depuse. Legea cerea ca hârtia să fie albă, „aceeași pentru toate buletinele, și se va împărți în paginile 1, 2 și 3 în despărțituri egale (pătrate), bine trase, în număr suficient pentru a cuprinde toate listele de candidați”, pagina a patra rămânând rezervată ștampilei de control. Tipărirea buletinelor de vot trebuia astfel realizată încât fiecare pătrat să aibă un număr de ordine, „începând cu numerotarea dela No. 1, dela primul pătrat dela pagina 1, și continuând dela stânga la dreapta”, și să cuprindă lista cu candidați, cu semnul ei distinctiv, „purtând numărul de ordine corespunzător numărului de ordine al pătratului”, ordinea candidaților fiind cea din declarațiile de candidatură. În fine, costurile „hârtiei și în genere toate cheltuielile de imprimat impuse prin decretul de față, privesc pe ministrul justiției”, iar numărul total al buletinelor de vot îl depășea cu 15% pe cel al alegătorilor din circumscripția electorală respectivă⁶⁰. După exprimarea opțiunii electorale, alegătorii înmânau președintelui buletinele de vot împăturite în patru, astfel încât pagina albă ștampilată să rămână în afară, ca să se poată controla ușor ștampila. După verificarea acesteia, președintele introducea în urmă fiecare buletin „având grijă să nu se deschidă”, în caz contrar votul fiind anulat. Totuși, dacă un buletin se desecretiza din vina președintelui, alegătorul respectiv primea un buletin nou pentru a repeta votarea.⁶¹

În Bucovina și Transilvania, unde se vota cu buletinul de vot în plic închis, alegătorii primeau odată cu buletinele de vot și plicurile respective. Aici normele electorale au impus un buletin de vot de mărimea 6x10 cm. („1/16 a coalei normale de cancelarie”), tipărit cu litere cicero, cuprinzând numai numele de familie și de botez al candidatului⁶². Totodată, buletinul fiecărui candidat (listă) trebuia să fie tipărit pe hârtie de altă culoare, stabilită de președintele biroului electoral central în Bucovina, respectiv al biroului electoral de circumscripție în Transilvania, în ziua declarării candidaturii. Ca soluție alternativă, legislația a prevăzut tipărirea pe hârtie albă cu un cod de bare astfel încât „înaintea numelui fiecărui candidat (fiecarei liste) se va tipări un număr de linii verticale, la întâilea o linie, la al doilea 2 linii, la al treilea 3 linii și așa mai departe.”⁶³ Ca și în Vechiul Regat, numărul buletinelor tipărite îl depășea pe cel al alegătorilor din circumscripție cu 15%, în plus fiind confecționate un număr egal de plicuri având dimensiuni egale pentru fiecare circumscripție electorală. Retras în „locul de izolare”, votantul „alege din buletine pe cel al candidatului pentru care votează; pe acesta îl pune în plic și lipește plicul. Buletinele candidaților pentru cari nu votează le trece într-o casetă ce se află spre acest scop în locul de izolare. Cu plicul închis se întoarce în sala de votare și îl predă președintelui, care îl pune în urma de votare.”⁶⁴

Nu în ultimul rând, legile electorale precizau procedurile specifice constatării rezultatelor electorale la nivelul secțiilor de votare. Astfel, conform Decretului pentru Vechiul Regat și Basarabia, „îndată după încheierea scrutinului, președintele procedează la despoierea lui”, în prezența asistenței compusă din „candidații, delegații și asistenții prezenți”. Apoi, „el citește cu glas tare, la deschiderea fiecărui buletin, numărul listei sau numele candidaților votați individual”, rezultatele fiind consemnate în două liste, una ținută de grefier și o alta de unul dintre asistenții desemnat de președinte, fiecare listă cuprinzând numărul total al voturilor, numărul total al voturilor neexprimate, nule sau anulate, listele de candidați în ordinea înscrisă în buletin și numărul voturilor întrunite de fiecare candidat, iar pentru Adunarea deputaților și de fiecare listă în parte. Totodată președintele anulează buletinele

60 Toate citatele din acest paragraf provin din art. 41-45, Decretul nr. 3.402/1918.

61 Cf. art. art. 61, Decretul nr. 3.402/1918.

62 Cf. art. 95, Decretul nr. 3.620/1919 și art. 59, Decretul nr. 3.621/1919.

63 Art. 96, Decretul nr. 3.620/1919; vezi și art. 59, Decretul nr. 3.621/1919.

64 Art. 62, para. 3 și 4, Decretul nr. 3.621/1919

desecretizate ca și pe cele care „ar cuprinde cuvinte sau fraze scrise, sau orice alte semne vădit convenționale”⁶⁵.

Similar s-au petrecut lucrurile și în celelalte două regiuni, desigur, cu specificul dat de modul de exercitare a votului. Astfel, după închiderea votării, președintele, în prezența membrilor biroului (comisiei) de votare, a „bărbaților de încredere” și a celorlalți asistenți prezenți, scoate plicurile din urnă și le numără nedesfăcute pentru a constata dacă numărul acestora este egal cu cel al votanților. În caz de inegalitate, „incidentul va fi trecut în proces-verbal împreună cu eventualele amănunte lămuritoare”. După aceea, un membru al biroului (comisiei) de votare „desface pe rând plicurile, scoate buletinele de votare, și văzându-le, le dă președintelui, care citește numele cu glas tare și le arată bărbaților de încredere și celorlalți asistenți.” Apoi, pentru consemnarea rezultatelor „se deschide câte o listă pentru fiecare candidat, în care se va trece fiecare vot dat pentru el și anume cel dintâi la cifra 1, la al doilea 2, la al treilea 3 și așa mai departe”⁶⁶.

Rezultatele electorale din fiecare secție de votare erau totalizate într-un proces verbal, încheiat de președinte în dublu exemplar, cu consemnarea numărului de voturi întrunite de fiecare candidat în parte, respectiv pentru fiecare listă în parte (pentru alegerea deputaților în Vechiul Regat și Basarabia), acestea fiind contra-semnate de grefier (notar) și de membri ai biroului electoral⁶⁷. Rezultatele consemnate în procesele-verbale astfel întocmite puteau fi contestate de cei îndreptățiți – candidați, delegați ai acestora („bărbați de încredere” în Bucovina și Transilvania) sau alegători – prin înscrisuri adresate președintelui secției de votare care le înregistrează „fără a statua asupra lor”.⁶⁸ Procesele-verbale împreună cu contestațiile și buletinele anulate (dar nu și cele despoiate și cele rămase neutilizate, care se ardeau) constituiau piesele dosarului ce trebuia înaintat în termen de 24 de ore, după caz, birourilor electorale centrale din Vechiul Regat și Basarabia, biroului electoral central din Bucovina sau birourilor electorale de circumscripție din Transilvania⁶⁹. Aceste organisme erau cele îndreptățite de lege să repartizeze mandate, după mecanismele și procedurile pe care le vom detalia mai jos.

Modurile de scrutin

Alegerea parlamentarilor în Vechiul Regat și Basarabia

Reglementările exprese ale capitolului întâi – *Compunerea Adunărilor* – și ale capitolului al VI-lea – *Operațiunile electorale*, paragraful 5, *Centralizarea rezultatelor* – din Decretul nr. 3.402/1918 au statuat modalități distincte pentru alegerea deputaților și a senatorilor, neafectate de modificările ulterioare ale normei electorale.

Așa cum precizează articolul întâi al actului amintit, alegerea membrilor Adunării deputaților avea la bază principiul reprezentării proporționale, o noutate absolută pentru practica electorală românească. Astfel:

Toți cetățenii români majori vor alege prin vot obștesc (universal – n.n.) obligator, egal, direct și secret și pe baza reprezentării proporționale, un număr de deputați proporțional cu populația.

65 Cf. art. 67-69, Decretul nr. 3.402/1918.

66 Cf. art. 103, Decretul nr. 3.620/1919 și art. 68, decretul nr. 3.621/1919.

67 Cf. art. 69, Decretul nr. 3.6402/1918; art. 105, Decretul nr. 3.620/1919; art. 70, Decretul nr. 3.621/1919.

68 Cf. art. 71, decretul nr. 3.402/1918; art. 107, decretul nr. 3.620/1919, art. 72, Decretul nr. 3.621/1919.

69 În Vechiul Regat și Basarabia dosarul alegerii cu prindea și certificatele de alegători ale celor care s-au prezentat la vot.

Chiar dacă explicabilă prin originea belgiană a legii românești, introducerea reprezentării proporționale (RP) în 1919, astăzi foarte răspândită în rândul democrațiilor funcționale⁷⁰, a situat România printre pionierele utilizării scrutinelor de acest tip pentru alegerea parlamentarilor naționali. Dacă Belgia a fost prima țară europeană care și-a ales deputații printr-un scrutin RP la sfârșitul secolului al XIX-lea, mai exact în 1898, alte cinci state europene i-au urmat exemplul până la sfârșitul primului război mondial: Finlanda (1906), Suedia (1907), Danemarca (1915), Rusia și Olanda (1917). În 1919, României i s-au alăturat Norvegia, Germania, Italia, Elveția, Austria, Luxemburg și Cehoslovacia. Adăugăm că în deceniile următoare, formulele electorale proporționale au fost introduse în tot mai multe state, în mod deosebit acelea care și-au reformat sistemele politice, acest proces fiind dovada că „adoptarea RP a făcut parte dintr-un ansamblu de măsuri de democratizare a vieții politice”⁷¹.

În Vechiul Regat și Basarabia alegerea proporțională a deputaților s-a desfășurat în circumscripții de tip plurinominal, constituite pe structura administrativ-teritorială a județelor. Numărul mandatelor din fiecare circumscripție, respectiv magnitudinea fiecăreia, ca și numărul total al mandatelor au rezultat din aplicarea normei de reprezentare menționate de articolul 2 al Decretului nr. 3.402/1918: un deputat la fiecare număr de 30.000 de locuitori și la fracțiunea suplimentară superioară numărului 20.000 de locuitori. Circumscripția electorală cu magnitudinea cea mai mare era Ilfov (care cuprindea și Capitala) cu 23 de mandate, la polul opus situându-se Fălci (Fălciu), cu 3 mandate. Totuși, circumscripția electorală Ilfov reprezenta o excepție, celelalte având între 3 și 14 mandate, dar numai zece între 10 și 14 mandate⁷². În total, mandatele regionale din Adunarea deputaților erau în număr de 337 distribuite în 43 de circumscripții electorale, astfel încât magnitudinea medie a acestora era de 7,84 mandate⁷³.

Trebuie făcută o scurtă mențiune cu privire la raportul dintre dimensiunile circumscripțiilor electorale din Vechiul Regat și Basarabia. Împărțită în 9 circumscripții electorale, reprezentând o cincime din numărul lor total, Basarabia a furnizat 90 de mandate de deputați, adică o pătrime din cele 337 ale regiunii, acest raport fiind semnificativ, după cum vom vedea, din perspectiva rezultatului alegerilor, în condițiile unui proces electoral cvasi-monopolist în această regiune.

Exprimarea votului s-a realizat printr-o formulă inedită, denumită în termeni tehnici vot cu panașaj. În principiu, în cadrul alegerilor proporționale, electorii au la dispoziție votul personalizat (uninominal) sau votul de listă (plurinominal). Acesta din urmă poate fi un vot blocat, ce presupune alegerea întregii liste politice, sau un vot deschis, alegătorul având în acest caz posibilitatea să modifice ordinea candidaților din lista preferată. În acest ultim caz, vorbim despre un vot preferențial. O formulă extinsă a votului deschis o reprezintă posibilitatea votantului de a-și alcătui propria listă de candidați prin combinarea unor candidaturi diferite politic. Acesta este votul cu panașaj. În cazul alegerilor din 1919, legea prevedea că alegătorul își exprimă opțiunea ștergând din buletinul de vot candidații sau listele cu candidații indezirabili și păstrând lista de candidați dorită sau numele candidaților pe care îi preferă, atâta timp cât având în vedere că numărul candidaților votați nu

70 De exemplu, în Uniunea Europeană, numai Marea Britanie și Franța nu utilizează formule electorale de tip proporțional pentru alegerea parlamentarilor naționali.

71 Pierre Martin, *Sistemele electorale și modurile de scrutin*, trad. de M.N. Singer (București: Monitorul Oficial, 1999), 65.

72 Vezi Anexa nr. 2.

73 Din această perspectivă, situația din 1919 era similară celei din perioada actuală, în 2016 Camera Deputaților fiind compusă din 312 parlamentari provenind din 43 de circumscripții electorale, cu o magnitudine medie de 7,26 mandate. Totuși, să nu uităm că vorbim doar de o fracțiune a parlamentului ales în 1991, respectiv cea corespunzătoare Vechiului Regat și Basarabiei.

putea depăși, sub sancțiunea anulării buletinului, numărul deputaților sau senatorilor aleși, dar putea fi mai mic. Concret:

Când alegătorul voește a vota o listă întreagă, va șterge dintr'o singură trăsătură, înlăuntrul fiecărui pătrat al buletinului, listele ce nu voește a vota.

În cazul în care alegătorul voește să voteze numai pe unii dintre candidați de pe o listă și pe alții de pe alta, va șterge mai întâi listele întregi din cari nu voește a vota nici un candidat; iar apoi, înlăuntrul listelor ce cuprind numele candidaților ce voește a vota, va șterge, prin linii orizontale, numele candidaților ce nu voește a vota.

Ștergerea se poate face cu creion de orice culoare.⁷⁴

Ulterior, prin Decretul nr. 2.087/1919 s-a modificat redactarea acestui articol, dar nu și formula ca atare a votului cu panașaj. Astfel, opțiunea electorului se exprima în două moduri:

- a) Alegătorul care voește să voteze o listă întreagă, va aplica înlăuntrul patruleterului, care cuprinde lista ce voește a vota, o ștampilă cu mențiunea „Votat”.*
- b) Alegătorul care voește să voteze numai în parte o listă, pe unii din candidații de pe o listă și pe alții de pe alta, va șterge mai întâi listele întregi din cari nu voește a vota nici un candidat; iar apoi, înlăuntrul listelor ce cuprind numele candidaților ce voește a vota, va șterge, prin linii orizontale, numele candidaților ce nu voește a vota.*

În noua sa redactare, articolul 61 părea poate mai explicit, dar, în fapt, a complicat procedura votării. Căci, chiar dacă în viziunea inițiatorului modificării, liberalul G. Mârzescu, titular al portofoliului de Interne, ștampila trebuia folosită doar de alegătorii care optau pentru o listă întreagă, fiind de ajutor în special celor neștiutori de carte, utilizarea celor două instrumente de vot va genera disfuncții, reflectate, în principal, în ponderea mare a voturilor declarate nule. Aceasta în ciuda instrucțiunilor pe care le-a trimis ministerul Justiției tribunalelor din Vechiul Regat și Basarabia chiar în zilele votării. Astfel, „lista pe care alegătorul a aplicat ștampila și a șters și unele nume se consideră valabil votată în ceea ce privește candidații neșterși cu creionul. De asemenea, este valabil votul și în cazul când ștampila a fost aplicată pe două sau mai multe liste din cari alegătorul a șters unele nume, dacă totalul numelor rămase neșterse din toate aceste liste nu depășește numărul candidaților de ales”⁷⁵.

În ce privește metoda specifică de transformare proporțională a voturilor în mandate pentru care a optat legiuitorul, aceasta era detaliată de articolele 72, 73 și 74 ale Decretului nr. 3.402/1918, pe care le redăm în întregime:

Art. 72. – În alegerile pentru Adunarea deputaților, după primirea rezultatelor dela toate secțiile de votare, președintele biuroului electoral central (al circumscripției electorale – n.a.) – ajutat de grefierul biuroului și la nevoie de unul dintre judecătorii de tribunal ce-și va alege – procede la totalizarea rezultatelor pentru fiecare candidat și apoi pentru fiecare listă în parte.

Rezultatele se clasifică, în ordinea importanței lor, în două liste: una cuprinzând suma totală a voturilor obținute de toți candidații care formează o listă; a doua cuprinzând suma totală a voturilor obținute de fiecare candidat în parte.

Suma totală a voturilor obținute de candidații unei liste se numește masa electorală.

⁷⁴ Art. 61, Decretul nr. 3.402/1918.

⁷⁵ Cf. Radu, *Modernizarea*, 160.

Art. 73. – Repartiția mandatelor, la care are drept circumscripția pentru Adunarea deputaților, se face proporțional cu masa electorală a fiecărei liste după calculele următoare:

Massa electorală a fiecărei liste se împarte succesiv cu numerele 1, 2, 3, 4 și așa mai departe până la concurența numărului de mandate ce revin circumscripției și câturile obținute sunt înscrise în ordinea importanței lor, până ce se termină, în această ordine, atâtea câturi câte mandate sunt.

Cel mai mic dintre aceste câturi, corespunzător ultimului mandat, servește de împărțitor comun.

Președintele atribuie fiecărei liste atâtea mandate de câte ori împărțitorul comun intră în masa electorală a listei.

Art. 74. – În cazul în care unul sau mai multe mandate ar rămâne neatribuite, din cauză că resturile împărțirilor sunt inferioare împărțitorului comun, mandatul sau mandatele se vor atribui în ordinea importanței resturilor.

Să remarcăm, mai întâi, că articolul 73 descrie în fapt metoda d'Hondt, chiar dacă nu este numită ca atare. Metoda, inventată de belgianul Victor d'Hondt (1882), face parte din categoria metodelor cu divizori al căror principiu general „constă în a diviza succesiv numărul de voturi obținute de fiecare listă din circumscripție printr-o serie de numere, denumite divizori. Locurile sunt atribuite listelor în ordinea numerelor celor mai mari obținute după această operație”⁷⁶. În cazul metodei d'Hondt, divizorii sunt numerele naturale: 1, 2, 3, 4 etc⁷⁷. Trebuie spus că metoda d'Hondt este preferată în general pentru efectul ei de reducere a fragmentării politice a adunării alese, ca urmare a faptului că favorizează partidele politice mari. Efectul este potențat în condițiile utilizării unui prag electoral minim de acces în adunare, dar o astfel de măsură nu a fost proprie alegerilor românești din 1919.

Metoda d'Hondt era completată cu o altă metodă proporțională, respectiv cu metoda celor mai mari resturi (MMR sau metoda Hamilton – 1792⁷⁸), care, așa cum prevedea art. 74 mai sus citat, utilizează resturile electorale inferioare împărțitorului electoral pentru ocuparea mandatelor rămase neatribuite. Adăugăm că, de principiu, o astfel de metodă este cel mai puțin defavorabilă grupărilor politice minore. Tehnic, combinația dintre metoda d'Hondt și MMR este cunoscută sub numele de metoda Hagenbach-Bischoff, după numele promotorului ei elvețian.

Mecanismul de atribuire a mandatelor astfel reglementat, compus din două metode proporționale, diferite din perspectiva efectelor politice produse, ar conduce către ideea că scrutinul practicat în 1919 pentru alegerea deputaților din Vechiul Regat și Basarabia trebuie introdus în categoria scrutinelor proporționale complexe. Totuși, spre deosebire de forma cea mai comună a acestui tip de reprezentare proporțională – scrutinul proporțional cu mai multe niveluri geografice de atribuire a locurilor, practicat în România postcomunistă –, în 1919 repartizarea mandatelor se făcea exclusiv la nivelul circumscripției electorale, lipsind, deci, un nivel geografic superior, regional sau național, care, în esență, permite creșterea proporționalității sistemului. Mai important însă, complementaritatea celor două metode era doar aparentă, reglementarea din articolul 74 fiind una cu caracter ipotetic, o măsură de precauție luată de legiuitor pentru cazurile în care aplicarea metodei d'Hondt nu ar epuiza repartizarea mandatelor. O precauție poate lăudabilă de principiu, dar care, trebuie spus, denotă incertitudinile legiuitorului în legătură cu acțiunea și efectele metodelor proporționale⁷⁹, dată fiind lipsa de experiență în administrarea

⁷⁶ Martin, *Sistemele*, 80-81.

⁷⁷ O altă metodă cu divizori relativ răspândită, metoda Saint-Laguë, utilizează seria divizorilor reprezentați de numerele impare (1, 3, 5, 7 etc.), fiind favorabilă partidelor mici.

⁷⁸ Martin, *Sistemele*, 77.

⁷⁹ În epocă, o critică în acest sens a fost făcută de Mihail Manoilescu în lucrarea sa, *Represintarea proporțională după noul Decret-lege. Observații critice, explicarea calculelor electorale și simplificarea lor* (București: Tipografia Stroilă, 1919). Vezi și Radu, *Modernizarea*, 162-163.

scrutinelor de acest tip.⁸⁰ Așadar, deși reglementat *de jure* în forma unui complex, mecanismul de repartizare a mandatelor s-a bazat *de facto* pe metoda d'Hondt.

Dar pentru a înțelege mai bine funcționarea mecanismului, vom lua trei exemple, corespunzătoare circumscripției electorale cu magnitudinea cea mai mică – Fălci, celei cu magnitudinea cea mai mare – Ilfov, și uneia dintre cele cu magnitudine medie – Bacău.⁸¹

În circumscripția electorală Fălci, cu trei locuri, au candidat opt liste (grupări) politice ale căror scoruri electorale („masa electorală”), în ordinea lor descrescătoare, au fost: Partidul Independent Popular (lista 8) – 8.276 voturi, Partidul Național Liberal (lista 3) – 7.035 voturi, Liga Poporului (lista 4) – 5.967 voturi, Partidul Naționalist (lista 7) – 5.662 voturi, Partidul Conservator Progresist (lista 6) – 2.067 voturi, Partidul Liberal Independent (lista 5) – 2.033 voturi (lista 5), Partidul Conservator Naționalist (lista 1) – 1.158 voturi și Independenții (lista 2) – 149 voturi. Prima etapă a calculelor presupune aplicarea metodei d'Hondt, respectiv divizarea fiecărei mase electorale în mod succesiv cu 1, 2 și 3, iar apoi stabilirea împărțitorului (cel mai mic cât până la concurența numărului de mandate). Se observă din tabelul de mai jos că, în fapt, nu este nevoie să se treacă de primul divizor pentru a stabili împărțitorul, care este 5.967. Urmează divizarea fiecărei mase electorale cu împărțitorul, reținându-se primele trei câturi. Acestea aparțin PIP, PNL și LP, fiecare primind câte un mandat. Au fost repartizate toate cele trei mandate ale circumscripției, astfel că nu a mai fost necesară aplicarea MMR.

Lista	Masa electorală	Divizori			Nr. mandate
		1	2	3	
PIP	8.276	8.276	4.138	2.758,67	1
PNL	7.035	7.035	3.517,5	2.345	1
LP	5.967	5.967	2.983,5	1.989	1
PN	5.662	5.662	2.381	1.887,33	0
PCP	2.067	2.067	1.033,5	689	0
PLI	2.033	2.033	1.016,5	677,67	0
PCN	1.158	1.158	579	386	0
Indep.	149	149	74,5	49,67	0

În circumscripția electorală Ilfov, cu 23 locuri, au candidat 16 liste politice ale căror scoruri electorale au fost: Partidul Național Liberal (lista 5) – 365.571 voturi, Partidul Independent Popular (lista 12) – 167.034 voturi, Partidul Socialist (lista 1) – 118.881 voturi, Uniunea Democrației Naționale (lista 3) – 86.468 voturi, Independenți – 72.889 voturi (lista 16), Partidul Conservator Progresist – 58.352 voturi (lista 9), Independenți (lista 13) – 7.031 voturi, Independent (lista 11) – 5.840 voturi, Partidul Țărănesc și Armoniei Sociale (lista 4) – 5.333 voturi, Independent (lista 2) – 2.959 voturi, Independent (lista 7) – 2.361 voturi, Independent (lista 14) – 1.757 voturi, Independent (lista 8) – 1.550 voturi, Independent (lista 6) – 1.354 voturi, Independent (lista 15) – 1.258 voturi și Independent (lista 10) – 1.243 voturi. ne arată că cele 23 de mandate au fost distribuite astfel: PNL – 10, PIP – 5, PS – 3, UDN – 2, Independenți (lista 16) – 2, iar PCP 1 mandat. Din nou, metoda auxiliară nu a fost necesară. Să remarcăm însă că circumscripția Ilfov este un foarte bun exemplu de repartizare proporțională, explicabilă prin magnitudinea ei foarte ridicată.

80 Practica proporțională contemporană pune în evidență faptul că resturile electorale sunt produsul nu al metodelor cu divizori, ci al celor cu coeficient, acestea fiind însoțite, de regulă, de metode complementare, precum metoda celor mai mari resturi sau metoda celor mai mari medii.

81 Datele sunt preluate din Monitorul Oficial nr. 163 din 7 noiembrie 1919 și nr. 165 din 11 noiembrie 1919.

	Masa elect.	Divizori										Nr. mandate
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
PNL	365.571	365.571	182.785,5	121.857	91.392,75	73.114,2	60.928,5	52.224,43	45.696,69	40.619	36.557,1	10
PIP	176.034	176.034	88.017	58.678	44.142,75	35.206,8	29.339					5
PS	118.881	118.881	59.440,5	39.627	29.720,25							3
UDN	86.468	86.468	43.234	28.822,67								2
Ind.	72.889	72.889	36.444,5	24.295,33								2
PCP	58.352	58.352	29.176									1
Ind.	7.031	7.031										0
Ind.	5.840	5.840										0
PŞAS	5.333	5.333										0
Ind.	2.959	2.959										0
Ind.	2.361	2.361										0
Ind.	1.757	1.757										0
Ind.	1.550	1.550										0
Ind.	1.354	1.354										0
Ind.	1.258	1.258										0
Ind.	1.243	1.243										0

În circumscripția electorală Bacău, cu opt locuri, au candidat cinci liste politice ale căror scoruri electorale, în ordinea lor descrescătoare, au fost: Partidul Țărănesc (lista 5) – 59.967 voturi, Partidul Național Liberal (lista 1) – 58.848 voturi, Partidul Conservator Progresist (lista 2) – 36.024 voturi, Partidul Socialist (lista 3) – 4.178 voturi și Independenții (lista 4) – 438 voturi. Procedând ca în cazurile anterioare, obținem următorul rezultat: Partidul Țărănesc și Partidul Național Liberal, câte 3 mandate, iar Partidul Conservator Progresist, 2 mandate. Și în acest caz, magnitudinea ridicată a circumscripției electorale a asigurat o bună repartizare proporțională a mandatelor.

Lista	Masa electorală	Divizori				Nr. mandate
		1	2	3	4	
PT	59.967	59.967	29.983,5	19.989	11.993,4	3
PNL	58.848	58.848	29.424	19.616	14.712	3
PCP	36.024	36.024	18.012	12.008		2
PS	4.178	4.178				0
Indep.	438	438				0

Cât privește atribuirea mandatelor, respectiv nominalizarea acelor candidați din fiecare listă câștigătoare care au ocupat locurile repartizate, procedura era cea prevăzută de art. 75 al Decretului nr. 3.402/1918, și anume:

Președintele biuroului electoral central atribuie mandatele cuvenite fiecărei liste, candidaților cu cel mai mare număr de voturi (cf. art. 72, paragraf 2 – n.n.) și, în caz de egalitate de voturi între 2 candidați, procedează prin tragere la sorți.

Să exemplificăm procedura prin intermediul cazului mai sus prezentat al circumscripției Bacău. Aici lista Partidului Țărănesc a fost compusă din opt candidați votați de electori după cum urmează:

1. Gh. T. Goandă – 7.480 voturi,
2. Ion Borcea – 7.541 voturi,
3. Ing. Titus Enacovici – 7.492 voturi,
4. Const. Nădejde – 7.508 voturi,
5. Preot Ion Cojan – 7.489 voturi,
6. Ion Chiriac – 7.502 voturi,
7. Ghiță Radu – 7.457 voturi
8. Dumitru N. Buca – 7.498 voturi.⁸²

Din aceștia, cei care au ocupat cele trei locuri cuvenite Partidului Țărănesc au fost, în ordinea voturilor primite: Ion Borcea (al doilea din listă), Constantin Nădejde (al patrulea din listă) și Ion Chiriac (al șaselea din listă).

Din acest exemplu reiese cu claritate principala calitate a votului cu panajaj, respectiv capacitatea de a combina votul politic cu cel personalizat, altfel, spus, posibilitatea alegătorului de a exprima o dublă preferință, atât pentru persoane, cât și pentru formațiuni politice. Astfel, formula electorală românească din 1919 dovedește că „reprezentarea proporțională e perfect compatibilă cu alegerea personală a alesului de către alegător”⁸³. Lucru pe care decidenții români de peste 9 decenii nu au reușit să-l realizeze, chiar dacă legea pentru alegerea parlamentului

⁸² Cf. Monitorul Oficial nr. 163 din 7 noiembrie 1919.

⁸³ Martin, *Sistemele*, 18.

adoptată în 2008, așa-numita lege a votului uninominal, și-a propus tocmai personalizarea votului în cadrul unui scrutin de tip RP⁸⁴.

În rezumat, pentru alegerea deputaților din Vechiul Regat și Basarabia, legiuitorul a statuat un scrutin de tip proporțional (RP), individualizat prin votul cu panșaj, cu utilizarea metodei d'Hondt pentru repartizarea mandatelor în cele 43 de circumscripții electorale plurinomiale, scrutin care, în ansamblu, poate fi considerat ca reprezentând o veritabilă revoluție electorală.

Însă revoluția nu a fost continuată în cazul Senatului, opțiunea legiuitorului în acest caz putând fi apreciată ca fiind mai degrabă conservatoare. Articolul 79 al Decretului nr. 3.402/1918 o explicitează:

Reprezentarea proporțională nu se aplică în alegerile pentru Senat.

Birourile electorale centrale, de îndată ce se găsesc în posesiunea rezultatelor dela toate secțiunile și subsecțiunile de votare, procedează la totalizarea voturilor obținute de fiecare candidat în parte și atribuie mandatele de senatori, pe baza majorității relative (subl. n.), candidaților cari au obținut cele mai multe voturi.

Vacanțele se completează prin alegeri parțiale.

Așadar, scrutinul practicat pentru alegerea senatorilor face parte din familia scrutinelor majoritare, respectiv din categoria celor majoritare relative sau plurilitare, recunoscute în general pentru simplitatea lor, mod de scrutin care continua experiența electorală românească anterioară anului 1919. Cu specificul important că votul era organizat în circumscripții plurinomiale, așa cum statua articolul 4 al amintitului decret, corectat prin Decretul nr. 3.675/1919, ale căror dimensiuni rezultau din aplicarea următoarei norme de reprezentare: câte un senator la fiecare 70.000 de locuitori și la fracțiunea suplimentară superioară numărului de 47.000 de locuitori. Astfel, exceptând circumscripția Fălci, cu un singur senator, circumscripțiile electorale plurinomiale aveau între doi și zece aleși. Totuși, zece senatori alegea numai circumscripția Ilfov, a doua cea mai „populată” fiind circumscripția Dolj, cu șase senatori, astfel că, practic, numărul senatorilor aleși varia între doi și cinci. Valoarea magnitudinii medii era de 3,12 senatori, jumătate din cea proprie Adunării deputaților.

Totodată, logica sistemului majoritar plurinomial impunea ca fiecare alegător să poată exprima un număr de opțiuni cel mult egal cu numărul mandatelor senatoriale din circumscripția electorală respectivă, în conformitate cu procedura votării reglementată de articolul 61 mai sus citat.

Să exemplificăm mecanismul alegerii senatorilor prin aceleași trei cazuri invocate mai sus pentru Adunarea deputaților.⁸⁵

În circumscripția senatorială Fălci, singura cu un mandat, au candidat șapte politicieni din partea a tot atâtea grupări politice, pentru care au votat 8.415 cetățeni. Cele 7.764 voturi valabil exprimate s-au distribuit după cum urmează:

Gruparea politică	Candidați	Nr. voturi	Nr. mandate
P. Conservator Democrat	Gh. Ghibănescu	295	0
P. Național Liberal	Emanoil Porumbaru	1.569	0
P. Liberal Dizident	N. M. Cișman	1.023	0

⁸⁴ De altfel, legea a fost abrogată șapte ani mai târziu, după ce, în 2012, a generat o creștere a numărului parlamentarilor cu 25%, România întorcându-se la formula electorală parlamentară practică anterior anului 2008, adică scrutinul proporțional cu vot pe liste blocate.

⁸⁵ Datele sunt preluate din Monitorul Oficial nr. 165 din 11 noiembrie 1919.

<i>Gruparea politică</i>	<i>Candidați</i>	<i>Nr. voturi</i>	<i>Nr. mandate</i>
P. Conservator Progresist	Anibal Teleman	1.102	0
P. Naționalist	Ioan V. Adrian	1.291	0
P. Liberal Independent	Dumitru I. Harnagea	349	0
P. Țărănesc Muncitor	Petrache I. Ploaie	2.135	1
Total		7.764	1

În mod firesc, mandatul i-a revenit lui Petrache I. Ploaie, candidatului cu cel mai mare număr de voturi, ai cărui electori au reprezentat cea mai mare minoritate.

În circumscripția Bacău, cu trei mandate senatoriale, s-au prezentat la urne 17.656 de alegători care au avut de ales între candidații propuși de cele trei partide care au depus liste – Partidul Național Liberal, Partidul Conservator Progresist și Partidul Țărănesc. Rezultatele sunt redată în tabelul de mai jos.

<i>Gruparea politică</i>	<i>Candidați</i>	<i>Nr. voturi</i>	<i>Nr. mandate</i>
P. Național Liberal (21.839 v.)	Alex. Constantinescu	7.375	1
	Nicolae Botez	7.262	1
	Leon Sachelarie	7.202	1
P. Conservator Progresist (8.926 v.)	Capit. Nic. Krupenschi	2.962	0
	Căpit. Ercol Rosetti	2.977	0
	Dionisie Ionescu	2.987	0
P. Țărănesc (15.167 v.)	Nicolae Matei	5.065	0
	Preot Ioan Nalboc	5.055	0
	Ghiță D. Stan	5.047	0
Total		45.932	3

Au fost declarați aleși cei trei candidați ai PNL, aceștia având primele trei scoruri electorale, fiecare reprezentând o pluralitate (majoritate relativă) din voturile exprimate.

Pentru cele 10 mandate senatoriale ale circumscripției Ilfov au depus candidaturi un independent și 5 grupări politice. Rezultatul votului celor 40.218 de alegători prezenți la urne este redat în tabelul de mai jos.

	<i>Candidați</i>	<i>Nr. voturi</i>	<i>Nr. mandate</i>
Indep. (2.449 v.)	Alexandru Davidescu	2.449	
P. Naționalist (38.692 v.)	Nicolae Iorga	5.369	
	Vasile M. Kogălniceanu	4.774	
	Preot econom Al. Popescu	4.169	
	Gen. P. Frunză	4.191	
	Ioan Antonescu	4.116	
	Savu Tatu	3.988	
	Eftimie Dinu	3.981	
	Mihail Ianculescu	4.045	
	I. Hera	4.059	
P. Țărănesc și al Armoniei Sociale (2.969 v.)	Lt.-col. A. Vasilescu-Lazăr	1.574	
	Ștefan Dumitrescu	1.395	

	<i>Candidați</i>	<i>Nr. voturi</i>	<i>Nr. mandate</i>
P. Național Liberal (131.177 v.)	Pherekyde Mihail (2)	13.420	1
	Nacu Constantin (3)	13.324	1
	Dumitrescu-Procopie Ion (4)	13.269	1
	Petrescu C. Emil (7)	13.084	1
	Culoglu Emanuel (6)	13.132	1
	Gen. Lambru D. (1)	13.446	1
	Filiti Nicolae (8)	13.036	1
	Preot Dumitrescu C. (9)	12.976	1
	Jianu Marin (10)	12.912	1
	Dr. Bogdan Ștefan (5)	13.178	1
Independenți Progresiști (25.665 v.)	Barbu Catargiu	2.745	
	Marin Teodorian-Carada	2.477	
	D. Dobrescu	2.736	
	G. Goleșteanu	2.438	
	Col. D. Haralambie	2.532	
	Col. A. Magheru	2.453	
	I. M. Mitilineu	2.735	
	Gen. C. Herjeu	2.669	
	Al. Penescu	2.371	
	Dr. Athanasiu Vergu	2.509	
Independenți Populari (69.833 v.)	C. G. Costaforu	7.706	
	David Emmanoil	7.263	
	Ion Teodorescu	7.075	
	Col. A. Sadoveanu	6.934	
	Mihail Timuș	6.866	
	Vasile Păunescu	6.836	
	Ioniță I. Alecu	6.798	
	Dumitru Șt. Rotaru	6.791	
	Vasile C. Morărescu	6.793	
	Vasile Cercel	6.771	
Total 268.336		268.336	10

Scorurile electorale cele mai mari au fost obținute de cei 10 candidați ai Partidului Național Liberal, dar nu în ordinea înscrierii lor pe buletinul de vot, ci în cea dată de preferințele alegătorilor (indicate mai sus între paranteze). Astfel, cel mai votat candidat liberal a fost generalul Lambru D., al șaselea în lista candidaților liberali.

Acest ultim exemplu pune în evidență cu claritate specificul mecanismului electoral, respectiv combinarea scrutinului majoritar relativ (pluralitar) cu votul exprimat în circumscripții plurinomiale. Astfel, mandatele au revenit unei singure grupări politice, PNL, care și-a adjudecat majoritatea voturilor exprimate, dar ordinea în care candidații liberali și-au câștigat mandatele a fost stabilită de alegători, efectul fiind practic similar celui al unui vot de listă preferențial.

Pe de altă parte, cum probabil un observator atent a sesizat deja, numărul total al voturilor primite de candidați este mai mare decât totalul voturilor valabil exprimate, ordinul de multiplicare fiind egal cu numărul mandatelor din circumscripția respectivă. Nu vorbim însă de o eroare, ci de consecința faptului că fiecare alegător are la dispoziție atâtea voturi câte mandate sunt puse în joc,

zece în acest caz, în acord, cum am menționat deja, cu logica scrutinului majoritar plurinominal.

În fine, alte trei circumscripții electorale speciale, de tip uninominal, s-au adăugat celor constituite în baza normei de reprezentare, în care profesorii universitari și agregatii titulari ai universităților din București, Iași și Cernăuți au ales, din rândul lor, câte un senator, prin vot majoritar relativ, după modelul circumscripției Fălci, mai sus exemplificat.

Totodată, Senatul continua să aibă în compoziția sa parlamentari de drept, din două categorii: pe de o parte, moștenitorul Tronului la vârsta de 18 ani împliniți, dar cu drept de vot deliberativ de la vârsta de 25 de ani, și, pe de altă, mitropoliții și episcopii eparhioți⁸⁶.

Așadar, pentru alegerea senatorilor din Vechiul Regat și Basarabia legiuitorul a reglementat un sistem electoral de tip pluralitar (cu majoritate relativă), dar desfășurat în circumscripții plurinominale, o formulă electorală practică astăzi⁸⁷, dar cu avantajul pe care l-am menționat deja. În plus, sub aspect tipologic, combinația pluralitar-plurinominal este dovada că sistemele electorale de tip majoritar nu sunt în mod necesar uninominale.

Alegerea parlamentarilor în Bucovina

Pentru această regiune, legiuitorul a avut în vedere o modalitate unică de alegere a membrilor celor două Camere, opțiune care a condus la simplificarea procedurilor electorale. Astfel, „alegerea se va face prin vot universal, egal, direct, obligatoriu și secret pe circumscripții electorale și cu votarea pe comune”⁸⁸, iar „fiecare circumscripție pentru Adunarea deputaților va alege câte un deputat, fiecare circumscripție pentru Senat câte un senator”⁸⁹. Există totuși o excepție de la regula uninominală în cazul circumscripției electorale pentru Adunarea deputaților a orașului Cernăuți, de unde proveneau trei deputați.⁹⁰

Numărul parlamentarilor ce urmau a fi aleși era consemnat de articolul 1 al Decretului nr. 3.620/1919 – 26 deputați și 12 senatori aleși⁹¹ –, repartizarea lor teritorială fiind stabilită de articolul 4. Tot acesta preciza și regula delimitării circumscripțiilor electorale uninominale în interiorul unităților teritorial-administrative, astfel că pentru „fiecare circumscripție electorală se va repartiza un număr de comune, a căror populație să dea aproximativ cifra de 30.000 resp. 70.000 după cum va fi vorba, de alegerile pentru Adunarea Deputaților sau pentru Senat”. În plus, mitropolitul Bucovinei ocupa un mandat de drept în Senat.

Toți cei 12 senatori și 23 din cei 26 de deputați, proveniți din tot atâtea circumscripții uninominale, au fost aleși în baza scrutinului de tip majoritar (cu două tururi), în conformitate cu prevederile articolului 109 al decretului amintit. Acesta stipula:

În circumscripțiile cari aleg câte un singur deputat, precum și în circumscripțiile pentru alegerea senatorilor, va fi declarat deputat sau senator candidatul care a obținut majoritatea absolută a voturilor. Majoritatea absolută e cifra mai mare decât jumătatea voturilor valabil exprimate.

⁸⁶ Cf. art. 6 și art. 7, Decretul nr. 3.402/1918.

⁸⁷ În fapt, acest tip de scrutin nu mai este practicat pentru alegerea parlamentarilor în nicio democrație reprezentativă, Anglia renunțând la el încă din secolul al XIX-lea, iar Grecia și Turcia, la mijlocul secolului trecut (cf. Martin, *Sistemele*, 54-55).

⁸⁸ Art. 2, Decretul nr. 3.620/1919.

⁸⁹ Art. 5, paragraf 1, Decretul nr. 3.620/1919.

⁹⁰ Cf. art. 5, paragraf 2, Decretul nr. 3.620/1919.

⁹¹ Inclusiv senatorul ales în colegiul universitar Cernăuți.

Dacă nici unul dintre candidați nu a obținut majoritatea absolută a voturilor, se va face alegerea restrânsă (balotaj) între cei doi candidați, cari au obținut mai multe voturi.

Între candidații cu voturi egale se va proceda prin tragere la sorți.⁹²

Iată, spre exemplu, cum s-a aplicat scrutinul majoritar, recunoscut pentru simplitatea lui, în circumscripția uninominală Sirete din județul cu același nume. Pentru Adunarea deputaților, din cei 4.941 de votanți înregistrați s-au prezentat la vot 4.115, având de ales între Aurelian Moldovan, din partea Partidului Democrat al Unirii (PDU), și independentul Teofil Constantinovici. Candidatul PDU a obținut 2.747 din cele 3.937 de voturi valabil exprimate, adică 69,77%, iar cel independent 1.190, adică 33,23%. În conformitate cu prevederea primului paragraf al articolului menționat, Aurelian Moldovan a fost declarat ales. Pentru mandatul senatorial au concurat Alexandru Hurmuzachi (PDU) și Vasile Popovici (independent), cel din urmă obținând majoritatea absolută a voturilor exprimate – 3.391 de voturi din cele 3.453 valabil exprimate, reprezentând 98,20% – și devenind titularul mandatului.⁹³

Pentru singura circumscripție plurinominală a regiunii, legea a prevăzut utilizarea scrutinului proporțional, respectiv metoda Hondt, sub reglementarea art. 110:

În circumscripția orașului Cernăuți (Art. 5) președintele biuroului electoral central va totaliza rezultatele pentru fiecare candidat și apoi pentru fiecare listă în parte.

Rezultatele se clasifică în ordinea importanței lor în două liste: una cuprinzând suma totală a voturilor obținute de toți candidații cari formează o listă, a doua cuprinzând suma totală a voturilor obținute de fiecare candidat în parte.

Suma totală a voturilor obținute de candidații unei liste se numește masa electorală.

Repartiția mandatelor, la care are dreptul această circumscripție, se face proporțional cu masa electorală a fiecărei liste după calculele următoare:

Massa electorală a fiecărei liste se împarte succesiv la 1, 2 și 3, adică până la concurența numărului de 3 mandate ce revin circumscripției și câturile astfel obținute se înscriu în ordinea importanței lor. Cel mai mic din aceste câaturi corespunzător mandatului al treilea servește de împărțitor comun.

Președintele biuroului electoral central atribuie fiecărei liste atâtea mandate de câte ori împărțitorul comun intră în masa electorală a listei.

În cazul în care unul sau mai multe mandate ar rămâne neatribuite din cauză că resturile împărțirilor sunt inferioare împărțitorului comun, mandatul sau mandatele se vor atribui în ordinea importanței resturilor.

Președintele biuroului electoral atribuie mandatele cuvenite fiecărei liste candidaților cu cel mai mare număr de voturi, și în caz de egalitate de voturi între doi candidați procedează prin tragere la sorți.

Astfel, pentru ocuparea celor trei locuri ale circumscripției electorale a orașului Cernăuți s-au înscris în competiție doi independenți (lista 1 și lista 3) și o listă cu doi candidați independenți (lista 2), scorurile obținute fiind următoarele: Lista 1 (Teofil Simionovici) – 2.692 voturi, Lista 2 (dr. Vasile Marcu și Norbert Kipper) – 4.212 voturi și Lista 3 (Zaharia Veronca) – 2.080 voturi. Procedura presupune împărțirea succesivă

⁹² Art. 109, para. 1, 2 și 3.

⁹³ Cf. Monitorul Oficial, nr. 167 din 13 noiembrie 1919, „TABLOU de rezultatul alegerilor generale efectuate în zilele de 2, 3 și 4 Noemvrie 1919 pentru Adunarea deputaților în Bucovina” și „TABLOU de rezultatul alegerilor generale efectuate în zilele de 7 și 8 Noemvrie 1919 pentru Senat în Bucovina”.

a fiecărei mase electorale la 1, 2 și 3, stabilirea împărțitorului comun și divizarea fiecărei mase electorale cu acesta.

Lista	Masa electorală	Divizori			Nr. mandate
		1	2	3	
Lista 1	2.692	2.692	1.346	897,33	1
Lista 2	4.212	4.212	2.106	1.404	2
Lista 3	2.080	2.080	1.040	693,33	0

Așa cum rezultă din tabel, Lista 1 a primit un mandat, Lista 2, două mandate, iar lista 3, niciunul. Concret, cele trei mandate au fost ocupate de Teofil Simionovici, Vasile Marcu și Norbert Kipper.

Subliniind că numai 7,89% din mandatele parlamentare ale regiunii, respectiv cele trei mandate de deputați ale orașului Cernăuți, au fost acordate în baza procedurii proporționale prevăzute de articolul mai sus citat, vom concluziona că regula electorală care s-a aplicat în Bucovina a fost cea specifică modului de scrutin majoritar (cu majoritate absolută) uninominal, regulă comună pentru alegerea Adunării deputaților și Senatului.

Alegerea parlamentarilor în Transilvania

Legea electorală pentru Transilvania, Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș⁹⁴ a statuat un mod de scrutin bazat pe același principiu al alegerii majoritare.

Conform articolului 16 al Decretului nr. 3.621 din 24 august 1919, deputații și senatorii din Transilvania au fost aleși în circumscripții electorale uninominale, fiecare județ având „atâtea circumscripții electorale în cât să fie ales un deputat la fiecare număr de 30.000 locuitori și la fracțiunea suplimentară superioară numărului de 20.000 locuitori”⁹⁵, respectiv „câte un senator la fiecare număr de 70.000 locuitori și la fracțiunea suplimentară superioară numărului de 47.000 locuitori.”⁹⁶ Totuși, în cazul „orașelor municipale” – Arad, Oradea, Cluj și Timișoara – s-au constituit circumscripții plurinominale, cu câte doi deputați.

Din aplicarea normei de reprezentare a rezultat un total de 203 deputați și 87 senatori, inclusiv mandatul senatorial ocupat de reprezentantul Universității din Cluj⁹⁷.

Pentru 195 din cei 203 deputați, ca și pentru toți cei 87 senatori s-a aplicat procedura alegerii cu majoritate absolută, după cum urmează:

În circumscripțiile cari aleg câte un singur deputat, cum și în circumscripțiile pentru alegerea de senatori, va fi declarat de deputat sau senator candidatul care a obținut majoritatea absolută a voturilor. Majoritatea absolută e cifra mai mare decât jumătatea voturilor valabile.

Dacă nici unul dintre candidați nu a obținut majoritatea absolută a voturilor, se face alegerea restrânsă (balotaj) între cei doi candidați cari au obținut mai multe voturi.

*Între doi candidați cu voturi egale va decide soarta.*⁹⁸

Pentru cele patru circumscripții plurinominale din „orașele municipale” legea a prevăzut procedura alegerii proporționale, conform art. 75, cu metoda d'Hondt, ca în cazul orașului Cernăuți din Basarabia.

⁹⁴ Denumită în continuare Transilvania.

⁹⁵ Art. 2, Decretul nr. 3.621/1919.

⁹⁶ Art. 3, Decretul nr. 3.621/1919.

⁹⁷ Cf. art. 5, Decretul nr. 3.621/1919.

⁹⁸ Art. 74, paragraf 1, 2 și 3, Decretul nr. 3.621/1919.

Adăugăm că și în Transilvania au existat mandate senatoriale de drept, rezervate mitropoliților și episcopilor confesiunilor românești, ca și episcopilor de confesiune romano-catolică, precum și primului „reprezentant al bisericii luterane reformate și unitare din teritoriile alipite definitiv la România, dacă au făcut jurământ de fidelitate.”⁹⁹

În concluzie, legea electorală pentru Transilvania, deși cu origini politice diferite de cele ale normei electorale a Bucovinei, a statuat un mod de scrutin similar acestei provincii, respectiv scrutinul majoritar uninominal.

Totuși, o prevedere expresă din Decretul nr. 3.621/1919 a făcut diferența:

*Președintele alegerii deschide procedura de alegere dimineața la ora 8, și dacă este numai un singur candidat îl declară ales de deputat, respectiv senator, iar rezultatul îl publică în locul anunțat în publicațiune.*¹⁰⁰

Astfel, norma electorală a statuat posibilitatea desemnării unui membru în parlament fără a fi votat, în condițiile candidaturii unice în respectiva circumscripție uninominală. O astfel de prevedere – „acolo unde nu e concurență, nu se votează”¹⁰¹ – poate avea motivația simplificării procedurilor electorale, fiind soluția adoptată de un legiuitor pragmatic, familiarizat cu contextul politic al regiunii și conștient de caracterul lui monopolist. Totuși, impactul asupra legitimității populare a aleșilor a fost masiv, dacă avem în vedere că numai în 30% din cazuri mandatele de deputat au fost acordate în urma desfășurării alegerilor. Invers spus, mai bine de două treimi dintre mandate au provenit din circumscripții în care s-a prezentat câte un singur candidat, fiecare dintre aceștia devenind deputat fără a fi confirmat de votul popular. Reiterăm că, în Bucovina, unde de asemenea au predominat candidaturile unice, toate mandatele au fost atribuite în urma exprimării votului popular. Adăugăm că alegerea fără vot a făcut imposibilă analiza statistică a alegerilor din Transilvani, din moment ce referențialul l-a reprezentat numărul voturilor exprimate în numai 61 de circumscripții uninominale din totalul celor 203¹⁰².

* * *

Rezumând, norma electorală pentru Vechiul Regat și Basarabia a reglementat alegerea deputaților printr-un scrutin de tip proporțional, iar alegerea senatorilor printr-unul de tip pluralitar, în timp ce legile electorale din Bucovina și Transilvania au formalizat scrutinul de tip majoritar, deopotrivă pentru desemnarea deputaților și senatorilor, cu excepția „orașelor municipale”, unde s-a aplicat reprezentarea proporțională cu ajutorul aceleiași metode d'Hondt. Astfel, pentru constituirea primului parlament bicameral al României Mari a fost utilizată o combinație de metode majoritare și proporționale, al cărei caracter regional sui-generis o face dificil de definit tipologic, chiar dacă, la prima vedere, am fi tentați să o încadrăm în categoria generală a sistemelor electorale de tip mixt, așa cum în general a fost apreciată. O astfel de apreciere este însă doar parțial validă.

Să reamintim mai întâi că sistemele electorale mixte sunt cele care combină „în metoda de compoziție a adunării, în același timp, un aspect majoritar și un aspect proporțional”¹⁰³. Cum posibilitățile de combinare a procedurilor majoritare cu cele proporționale sunt multiple, scrutinele mixte prezintă o mare varietate făcând dificilă cuprinderea lor într-o tipologie consensuală. Bunăoară, Pierre

99 Art. 6, lit. b), Decretul nr. 3.621/1919.

100 Art. 46, paragraf 2, Decretul nr. 3.621/1919.

101 Preda, *Rumâni*. 141.

102 Pentru detalii, vezi Ivan, *Evoluția*, Tabelul I.

103 Martin, *Sistemele*, 97.

Martin distinge între trei tipuri principale de scrutine mixte – modurile de scrutin mixte geografic, modurile de scrutin mixt, omogene geografic și scrutinele mixte cu finalitate majoritară¹⁰⁴. Pe de altă parte, Pippa Norris separă modurile de scrutin mixt, pe care le numește scrutine combinate, în două categorii: combinate independente și combinate dependente¹⁰⁵, în funcție de natura relațiilor dintre componentele sistemului¹⁰⁶.

Dar scrutinele mixte, ca și cele majoritare sau proporționale din ale căror combinații provin, sunt modalități de alegere a uneia și aceleiași adunări reprezentative. Astfel, este legitim a vorbi despre un scrutin de tip mixt în cazul alegerii printr-o combinație de proceduri majoritare și proporționale a unui parlament unicameral sau a uneia dintre camerele unui parlament bicameral, dar nu și în situația alegerii unui parlament bicameral în care camerele sunt compuse prin aplicarea unor mecanisme din clase diferite, de tip majoritar pentru una și de tip proporțional pentru cealaltă.

Ca atare, ținând cont de structura bicamerală a parlamentului ales în 1919, trebuie să avem în vedere două procese electorale distincte sub aspect tehnic, de altfel reglementate și derulate ca atare – cel al alegerii Adunării deputaților și cel al alegerii Senatului –, fiecare guvernat de un mod de scrutin specific.

Astfel, realitatea unui scrutin de tip mixt apare cu adevărat evidentă în cazul primei camere, acolo unde, așa cum am arătat mai sus, procedurile proporționale și majoritare au fost combinate în următoarele proporții: 348 de mandate (61,48%) au fost repartizate prin metoda d'Hondt, iar restul de 218 (38,52%), prin cea a pluralității. Cu specificul neomogenității regionale, astfel că proporționalitatea electorală s-a aplicat în cele 43 de circumscripții plurinomiale din Vechiul Regat și Basarabia, ca și în cele cinci circumscripții orășenești speciale din Bucovina și Transilvania, în timp ce formula majoritară a fost proprie circumscripțiilor uninomiale în care au fost divizate județele din Bucovina și Transilvania, în număr de 218. Totuși, modul de scrutin astfel organizat rămâne unul de tip mixt în sensul propriu al termenului, putând fi încadrat în subcategoria scrutinelor mixte geografice sau a celor combinate independente.

În ce privește alegerea Senatului, aici aplicarea categoriei scrutinului mixt este improprie, din moment ce la baza alegerii senatorilor a stat un singur principiu – cel al alegerii majoritare. E drept, a existat o diferențiere regională a aplicării acestui principiu, astfel că senatorii proveniți din Vechiul Regat și Basarabia au fost aleși în circumscripții plurinomiale în baza majorității relative, în timp ce în Bucovina și Transilvania ei au fost aleși în circumscripții uninomiale în baza majorității absolute, dar cele două formule electorale sunt subtipuri ale aceleiași mod de scrutin, cel majoritar. Cel mult, putem vorbi despre o varietate a acestuia pe care s-o denumim mod de scrutin majoritar complex, dar nicidecum despre un scrutin de tip mixt.

În concluzie, pentru alegerea celor două camere ale primului parlament al României Mari au fost practicate două categorii de mecanisme electorale, unul aparținând sistemului electoral de tip mixt, în cazul Adunării deputaților, celălalt specific sistemului electoral de tip majoritar, în cazul Senatului. Schematic, acestea sunt prezentate în tabelul de mai jos.

104 Martin, *Sistemele*, 98.

105 Norris, *Electoral*, 41.

106 Pentru alte tipologii vezi, spre exemplu, Arend Lijphart, *Modele ale democrației*, trad. de Cătălin Constantinescu (Iași: Institutul European, 2000) sau Matthew S. Shugart, Martin P. Wattenberg, „Mixed-Member Electoral Systems: A Definition and Typology” în Matthew S. Shugart, Martin P. Wattenberg (Eds), *Mixed-member Electoral Systems. The best of Both Worlds?* (Yale University Press, 2003).

Caracteristicile sistemul electoral

	Adunarea deputaților	Senat
Mod de scrutin	Mixt (combinat)	Majoritar
Circumscripții	48 plurinomiale; 218 uninomiale	101 uninomiale; 43 plurinomiale
Metoda	d'Hondt; majoritate absolută	majoritate absolută; majoritate relativă
Vot	cu panșaj; uninomial	uninomial; cu panșaj

Sistemul electoral dual inaugurat în 1919 rămâne totuși unul de factură specială, dată fiind neomogenitatea regională a mecanismelor electorale care au contribuit la alegerea primului parlament al României Mari, cu efecte politice pe măsură, după cum vom vedea imediat.

Adăugăm că natura duală a modului de alegere a Parlamentului, particularităților scrutinului utilizat pentru compunerea Senatului – censul de vârstă mai ridicat și supra-reprezentarea asigurată comunităților universitare, plus existența mandatelor de drept – pledează pentru încadrarea Parlamentului ales în 1919 în categoria reprezentanțelor naționale bicamerale de tip incongruent, caracteristică specifică sistemelor parlamentare bicamerale medii și puternice¹⁰⁷.

Alegeri speciale – rezultate speciale

Alegerile pentru parlamentul Marii Uniri s-au desfășurat în prima decadă a lunii noiembrie 1919, corpul electoral fiind convocat în zilele de 2, 3 și 4 noiembrie pentru alegerea Adunării deputaților și în zilele de 7 și 8 noiembrie pentru alegerea Senatului, iar pe 9 noiembrie au avut loc alegerile din colegiile universitare¹⁰⁸, fiind aleși 566 de membri în Adunarea deputaților și 239 în Senat, în conformitate cu numărul mandatelor stabilite de cele trei decrete electorale¹⁰⁹.

Cu un total de 805 de mandate alese, primul parlament al României Mari intra în categoria parlamentelor supradimensionate, similar celor de astăzi din țări precum Germania, Franța, Italia sau Polonia. Astfel, dacă aplicăm regula statistică pentru determinarea dimensiunilor optime ale reprezentanței naționale prin raportare la populație, respectiv regula rădăcinii cubice¹¹⁰, vom observa că parlamentul ales în 1919 corespunde unei populații de peste 11 ori mai numeroase¹¹¹. Dar supra-dimensionarea parlamentului din 1919 trebuie corelată cu misiunea forului legislativ ales atunci, aceea de a conferi o largă legitimitate populară validării parlamentare a actelor Marii Uniri. Iar calea de a o asigura era creșterea reprezentativității parlamentarilor aleși, adică utilizarea unei norme de reprezentare cât mai ridicate.

107 Cf. Lijphart, *Modele*, 192-198.

108 Conform normelor electorale, comunitățile academice din București, Iași, Cernăuți și Cluj au trimis în Senat câte un parlamentar.

109 Marcel Ivan totalizează 568 de mandate în Adunarea Deputaților, cu două peste cele rezultate din aplicarea normei parlamentare legale, diferența provenind din calculele referitoare la Transilvania (Ivan, *Evoluția*, 6 și Tablouri). Același număr de deputați este reținut și în Ioan Scurtu (coord.), *Structuri politice în Europa Centrală și de Sud-Est (1918-2001)*. Vol. 2: *România* (București: Editura Fundației Culturale Române, 2003) 185, dar unde numărul mandatelor senatoriale alese este redus la 216.

110 Cf. Lijphart, *Modele*, 151.

111 Referindu-ne numai la Adunarea deputaților, cele 566 de mandate corespund unei populații de circa 181 de milioane. Invers spus, dimensiunea optimă a primei camere raportată la populația de circa 16 milioane a României Mari la momentul electoral 1919 ar fi trebuit redusă la aproape jumătate (mai exact, 252 mandate). O anume ajustare în acest sens a fost operată pentru alegerile ulterioare, din 1920 și 1922, desfășurate în baza acelorași mecanisme electorale, numărul deputaților scăzând sub 400.

De altfel, în epocă dimensionarea normei de reprezentare, având tocmai acest substrat național, a constituit una din temele importante ale dezbaterii politice din jurul legislației electorale¹¹², consensul fiind realizat prin materializarea principiului proporționalității în reglementări similare celor trei norme electorale, respectiv un deputat la 30.000 de locuitori și un senator la 70.000 de locuitori.

Dimensiunea parlamentului ales în 1919

	<i>Adunarea deputaților</i>	<i>Senat</i>
	1 deputat/ 30.000 loc	1 senator/ 70.000 loc.
Vechiul Regat și Basarabia	337	138
Bucovina	26	11
Transilvania	203	86
Mandate universitare	-	4
Total Cameră	566	239
Total Parlament	805	

În competiția electorală au intrat peste 20 grupări politice, însă cu o distribuție regională neuniformă a candidaturilor. Numărul maxim de competitori electorali a fost înregistrat în Vechiul Regat și Basarabia. Aici au candidat partidele politice tradiționale – Partidul Național Liberal și Partidul Conservator Progresist (fostul Partid Conservator) – dar și cele nou constituite, precum Partidul Țărănesc, Partidul Naționalist-Democrat sau gruparea liberalilor dizidenții, plus diferite alianțe politice locale¹¹³. Aceste forțe politice au lipsit practic din competițiile electorale din celelalte două provincii românești, fiecare monopolizată de candidații câte unui partid regional: Partidul Național Român în Transilvania și Partidul Democrat al Unirii în Bucovina, acestea fiind, la rândul lor, absente în vechiul teritoriu. Ca atare, deși cu finalitate unică, alegerile din 1919 au reunit, în fapt, procese electorale distincte și sub aspectul politic-partizan. Totuși, elementul comun l-a reprezentat prezența candidaților independenți într-un număr relativ important.

Dar să vedem care au fost rezultatele concrete ale primelor alegeri din istoria României Mari. Precizăm mai întâi că datele electorale oficiale¹¹⁴ sunt incomplete, lipsind cele referitoare la votul popular din Transilvania, acolo unde, așa cum am arătat deja, au prevalat candidaturile unice, respectiv alegerile fără votanți, dar și mențiunile cu privire la apartenența politică a candidaților din această regiune. Ca atare, performanțele electorale ale partidelor pot fi apreciate la nivel național numai din prisma votului politic, respectiv al ponderii mandatelor câștigate, cu unele aproximări totuși, în timp ce analiza numărului de voturi obținute ne furnizează doar o imagine parțială (regională) a ierarhiei electorale.

Fără Transilvania, la alegerile pentru Adunarea deputaților s-au prezentat 1.324.563 din cei 1.916.225 cetățeni cu drept de vot înscrși în listele electorale, adică 69,12%, ceea ce reprezintă o participare electorală redusă în condițiile legiferării „votului obștesc”¹¹⁵. La fel au stat lucrurile și în cazul Senatului, chiar dacă aici prezența la vot a fost ușor superioară, ajungând la 75,36%, ceea ce înseamnă că au votat 724.876 de cetățeni din cei 961.824 înscrși în listele electorale. Totodată, ponderea voturilor valabil exprimate pentru alegerea senatorilor a depășit 80%, fiind cu circa 10

¹¹² Vezi Radu, *Modernizarea*, 169-170.

¹¹³

¹¹⁴ Acestora li se adaugă grupările socialiste și populare locale care au candidat în unele circumscripții electorale, în ciuda deciziilor conducerilor naționale ale Partidului Socialist și Ligii Poporului de a boicota alegerile.

¹¹⁵ Avem în vedere rezultatele publicate în Monitorul Oficial nr. 163-168 din 7-14 noiembrie 1919 și nr. 171-172 din 18-19 noiembrie 1919.

procente mai mare decât în cazul alegerii deputaților, diferența putând fi pusă, în principal, pe seama complexității sporite a procesului votării pentru prima Cameră¹¹⁶.

În Vechiul Regat și Basarabia câștigătorul alegerilor a fost reprezentat de Partidul Țărănesc, care și-au adjudecat 38,58%, respectiv 42,03% din totalul mandatelor regionale din prima și a doua cameră¹¹⁷. Totuși, dacă ne raportăm numai la Vechiul Regat, victoria a revenit Partidului Național Liberal, cu 39,68% din mandatele de deputați și 50,50% din mandatele senatoriale. Pe de altă parte, Partidului Național Român a fost câștigătorul absolut al competiției din Transilvania, acumulând circa 85% din locurile din prima Cameră și peste 90% din locurile celei de a doua, iar Partidul Democrat al Unirii a câștigat detașat alegerile din Bucovina, cu 76,92%, respectiv 63,63% din mandatele regionale.¹¹⁸

Rezultatele alegerilor parlamentare din 1919 pe regiuni și Camere. Votul politic

Regiunea	Gruparea politică	Adunarea deputaților		Senat*	
		Nr. mandate	% mandate	Nr. mandate	% mandate
Vechiul Regat și Basarabia	P. Țărănesc	130	38,58	58	42,03
	P. Liberal	98	29,08	51	36,96
	P. Naționalist	14	4,15	6	4,35
	P. Conservator Progresist	13	3,86	7	5,07
	Liga Poporului	11	3,26	4	2,90
	Disidenții liberali	9	2,67	-	-
	P. Socialist	7	2,08	-	-
	U. Democrației Naționale	6	1,78	2	1,45
	Alții	24	7,12	8	5,80
	Independenți	25	7,42	2	1,45
	Total	337	100	138	100
Bucovina	P. Democrat al Unirii	20	76,92	7	63,63
	Alții	-	-	-	-
	Indep.	6	23,08	4	36,37
	Total	26	100	11	100
Transilvania	P. Național	172	84,73	80	93,02
	Alții	31	15,27	6	6,98
	Indep.				
	Total	203	100	86	100

*fără mandatele universitare

În ansamblul României, victoria în alegerile pentru Adunarea deputaților a revenit Partidului Național Român, din Transilvania, chiar dacă numărul exact al deputaților acestui partid este încă în discuție. Astfel, Marcel Ivan creditează

116 Pentru Transilvania, datele oficiale parțiale arată o prezență la vot de 155.707 alegători pentru cele 30% dintre circumscripțiile electorale unde s-a votat. Teoretic, extrapolând această proporție, la alegerile din regiune s-ar fi prezentat circa 500.000 de cetățeni astfel că totalul național ar fi depășit 1,8 milioane.

117 Totuși, aceasta nu poate rămâne singura explicație, cel puțin pentru cazurile extreme în care ponderea voturilor valabil exprimate a fost mai mică de 50%, precum în județele Roman sau Ialomița, deopotrivă pentru Adunare și pentru Senat (Roman – 15.913 votanți și 10.805 voturi nevalabile, respectiv 16.842 votanți și 8.774 voturi nevalabile; Ialomița 28.254 votanți, 19.438 voturi nevalabile, respectiv 10.243 votanți și 5.926 voturi nevalabile). În astfel de cazuri trebuie avute în vedere explicații complementare, precum gradul scăzut al alfabetizării electorale a votanților sau iregularități ale procesului votării. Dezbaterile parlamentare ocazionate de validarea mandatelor oferă argumentele în acest sens.

118 Pentru rezultatele detaliate, vezi Anexa 2.

partidul transilvănean cu 199 de mandate, adică 35,04% din totalul celor 568 ale Camerei¹¹⁹. Alte lucrări indică un număr mai mic de mandate¹²⁰, dar Partidul Național Român rămâne titularul celui mai mare grup parlamentar din această Cameră. Cu 130 de mandate adjudecate (22,97%), Partidul Țărănesc și-a asigurat a doua poziție în ierarhia electorală, înaintea Partidului Național Liberal, titular al numai 98 de mandate (17,31%)¹²¹. Celelalte grupări politice participante la alegeri și-au împărțit restul de locuri din Adunare în proporții modeste, sub 4% fiecare, cele mai importante dintre acestea – Partidul Democrat al Unirii, din Bucovina, și Partidul Naționalist Democrat, din Vechiul Regat – adjudecându-și 3,53%, respectiv 2,47% din totalul mandatelor. Totuși, independenții au reușit să ocupe peste 6% din locurile primei Camere, plasându-se practic înaintea tuturor acestor grupări politice.

Similar au stat lucrurile și în cazul competiției naționale pentru ocuparea mandatelor senatoriale. Alegătorii au plasat Partidul Național Român tot pe prima poziție, căruia i-au atribuit 80 de mandate, respectiv 34,04% din total¹²². Cu 58 de mandate câștigate (24,68%), Partidul Țărănesc s-a situat pe poziția a doua, urmat îndeaproape de partidul Național Liberal, titular al 51 de mandate (21,70%). Candidații independenți s-au clasat pe poziția a patra, devansând astfel celelalte grupări politice participante care au completat locurile din Senat, în număr mai mic față de cele prezente în prima cameră parlamentară.

Rezultatele alegerilor parlamentare din 1919. Votul politic

	<i>Adunarea deputaților</i>		<i>Senat*</i>	
	<i>Nr. mandate</i>	<i>% mandate</i>	<i>Nr. mandate</i>	<i>% mandate</i>
P. Național Român	172	30,39	80	34,04
P. Țărănesc	130	22,97	58	24,68
P. Național Liberal	98	17,31	51	21,70
P. Democrat al Unirii	20	3,53	7	2,98
P. Naționalist Democrat	14	2,47	6	2,55
P. Conservator Progresist	13	2,30	7	2,98
Liga Poporului	11	1,94	4	1,70
Disidenții liberali	9	1,59	0	0
P. Socialist	7	1,24	0	0
U. Democrației Naționale	6	1,06	2	0,85
Alții	86	15,19	20	8,51
Independenți				
Total mandate	566	100	235	100

*fără mandatele universitare

Judecând după tipologia construită de Jean Blondel¹²³, acest tablou parlamentar ne oferă imaginea unui sistem de partide apropiat de cel pe care autorul îl descrie ca fiind multipartidist cu partid dominant. Într-adevăr, primul partid al sistemului a tins către cota de 40%, specifică unui partid major, în timp ce al doilea și al treilea partid s-au situat, fiecare, în jurul nivelului de 20%, restul partidelor deținând poziții minore, sub 4%. Mai mult, formula guvernamentală rezultată în urma acestor alegeri

119 Cf. Ivan, *Evoluția*, Tablourile I-IV. Totuși, o corecție de cel puțin două mandate în minus trebuie efectuată, având în vedere că numărul total al mandatelor din Adunare avut în vedere de autor este cu două unități mai mare decât cel rezultat din decretul electoral.

120 Scurtu (coord.), *Structuri*, preluat de Radu, Modernizarea (vezi *infra*), creditează PNR cu 169 de mandate, diferența fiind atribuită, în mare parte, reprezentanților grupărilor etnice minoritare (maghiari, sași și șvabi).

121

122 103 mandate, cf. Ivan, *Evoluția*, și Scurtu (coord.), *Structuri*.

123 Jean Blondel, „Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies”, *Canadian Journal of Political Science* 1, no. 2 (June) (1968).

a urmat logica multipartidismului cu partid dominat, poziție ocupată de Partidul Național Român, titular al postului de prim-ministru, în cadrul coaliției constituite pe 25 noiembrie 1919 sub forma Blocului Parlamentar¹²⁴. Pe 1 decembrie 1919, parlamentarii acestei coaliții și-au dat votul pentru învestirea primului guvern al României Mari, condus de Alexandru Vaida-Voevod, vicepreședinte al partidului transilvănean.

Sub aspect politic-partizan, alegerile parlamentare din 1919 s-au soldat cu o „surpriză totală”¹²⁵: liberalii, reprezentanții celui mai important partid și, totodată, inițiatorii alegerilor, au pierdut competiția electorală națională în fața Partidului Național Român, dar și a grupării țărăniște, ambele aflate la o primă astfel de participare. Dar acest rezultat „surprinzător” a avut prea puțin de a face cu domeniul strategiilor electorale de succes. În fapt, a fost urmarea directă, poate chiar previzibilă, a condițiilor tehnice în care s-au desfășurat alegerile. Avem în vedere, mai întâi, partajarea regională a candidaturilor între forțele participante, care a făcut ca numai alegerile din Vechiul Regat să aibă un caracter pluripartidist, în timp ce în Transilvania și Bucovina competiția electorală a fost monopolizată de câte un partid. Apoi, aplicarea regională neuniformă a scrutinului mixt pentru Adunarea deputaților a acționat ca un factor al inechității electorale generale.

Partidul Național Român a putut obține victoria națională în primul rând datorită prezenței sale monopoliste în competiția electorală din Transilvania, regiune care a dat 203 deputați și 87 senatori, respectiv 35,87% și 43,54% din totalul mandatelor alese. Într-o proporție masivă, acestea au revenit partidului transilvănean, majoritatea lor covârșitoare fiind obținută fără exprimarea votului popular, în condițiile candidaturilor unice. Practic, Partidul Național Român nu a avut concurență în regiune, iar în acele circumstanțe, puține la număr, în care a existat totuși un contracandidat, regula majorității i-a favorizat victoria. Așadar, lipsa competiției electorale autentice și scrutinul majoritar au format combinația câștigătoare pentru Partidul Național Român. E drept, statut său de partid cvasi-unic regional nu a putut fi replicat la nivel național, dar victoria sa electorală locală a fost suficientă pentru a-i asigura poziția de partid dominat al sistemului.

Asemănător au stat lucrurile și în Bucovina, unde rezultatele au confirmat poziția dominantă a partidului regional. Totuși, numărul mic al mandatelor parlamentare provenite de aici – numai 26 pentru Adunarea deputaților, adică 4,58% din total, respectiv 12 mandate senatoriale (5,02%) – nu a putut asigura Partidului Democrat al Unirii decât o clasare națională modestă, deși superioară Partidului Conservator Progresist, Partidului Socialist și Ligii Poporului din Vechiul Regat și Basarabia.

De cealaltă parte, liberalii au fost principalele victime ale aplicării acestui tip special de scrutin nu numai la nivelul național, ci și la cel regional. În Vechiul Regat și Basarabia scrutinul proporțional cu metoda d'Hondt pentru alegerea deputaților a măsurat cu acuratețe forța populară a fiecărui competitor, dar, din nou, partajarea zonală a candidaturilor și-a spus cuvântul. Deși concurați de propria disidență, liberalii i-au surclasat pe țărăniști în Vechiul Regat, însă, necandidând în Basarabia, le-au permis acestora din urmă să monopolizeze competiția electorală din această zonă, de unde a și provenit cea mai mare parte a mandatelor grupării țărăniște. La fel au stat lucrurile și în ceea ce privește competiția senatorială, chiar dacă aici scrutinul majoritar i-a ajutat pe liberali să reducă substanțial diferența față de țărăniști.

Una peste alta, alegerile parlamentare din 1919 au configurat tabloul politic al debutului României Mari, cu trei grupări politice importante – Partidul Național Român, Partidul Țărănesc și Partidul Național Liberal –, fiecare cu fieful ei regional, și, în același timp, dominat de partidul congruent idealului național, favorizat, e drept, de specificul regional al scrutinului utilizat.

124 În componența acestuia au intrat Partidul Național, Partidul Țărănesc plus Partidul Țărănesc din Basarabia, Partidul Democrat al Unirii și gruparea independentă condusă de Nicolae Lupu.

125 Preda, *Rumâni* p. 146.

Anexa 1. Numărul și distribuția regională a mandatelor parlamentare

Vechiul Regat și Basarabia			Bucovina			Transilvania		
Județul/ Circumscripția electorală	Adunarea deputa- ților	Senat	Județul/Circ. elect.	Adunarea deputa- ților	Senat	Județul/Circ. elect.	Adunarea deputa- ților	Senat
Argeș	8	3	Câmpu-Lung	2	1	Alba de Jos	8	3
Bacău	8	3	Cernăuți	2	1	Arad	12	5
Bălți	12	5	Orașul Cernăuți	3	1	Orașul Arad	2	1
Botoșani	6	3	Coțmani	3	1	Bichiș	2	1
Brăila	6	2	Gura Humorului	2	1	Bihor	17	7
Buzău	9	4	Rădăuți	3	1	Orașul Oradea	2	1
Cahul	7	3	Sirete	2	1	Bistrița-Năsăud	5	2
Caliacra	5	2	Storoinet	2	1	Brașov	4	2
Cetatea Albă	12	5	Suceava	2	1	Caras-Severin	17	7
Chișinău	12	5	Văscăuți	1	1	Cenad	4	2
Constanța	7	3	Vijinița	2		Ciuc	4	2
Covurlui	6	2	Zastavna	2	1	Cojocna	9	3
Dâmbovița	8	4	Colegiul univ. Cernăuți	-	1	Orașul Cluj	2	1
Dolj	14	6				Făgăraș	4	2
Dorohoi	6	2				Hunedoara	14	6
Durostor	5	2				Maramureș	9	4
Fălciu	3	1				Mureș-Turda	8	3
Gorj	7	3				Odorheiu	4	2
Hotin	10	4				Sălașiu	8	3
Ialomița	8	3				Sătmar (+Ugocia)	14	6
Iași	7	3				Sibiu	6	3
Ilfov	23	10				Solnoc-Dobâca	10	4
Ismail	5	2				Târnava Mare	6	2
Mehedinți	10	4				Târnava Mică	4	2
Muscel	4	2				Timiș-Torontal	15	6
Neamțu	5	2				Orașul Timișoara	2	1
Olt	6	2				Trei Scaune	4	2
Orhei	11	4				Turda Arieș	7	3
Prahova	13	5				Colegiul univ. Cluj	-	1
Putna	6	2						
Râmnicul Sărat	5	2						
Roman	4	2						
Romanați	8	3						
Soroca	12	5						
Suceava	5	2						
Tecuci	5	2						
Teleorman	10	4						
Tighina	9	4						
Tulcea	6	2						
Tutova	4	2						
Vaslui	4	2						
Vâlcea	8	3						
Vlașca	8	4						
Colegiul univ. București	-	1						
Colegiul univ. Iași	-	1						
Total regional	337	140	-	26	12	-	203	87
	477	-	-	38	-	-	290	-
Total național Adunare	566							
Total național Senat	239							
Total național Parlament	805							

Sursa: Monitorul Oficial nr. 191 din 16 noiembrie 1919, nr. ... din 22 decembrie 1918, nr. 103 din 26 august 1919, nr. 107 din 31 august 1919.

Anexa 2. REZULTATE ELECTORALE

Vechiul Regat și Basarabia – Adunarea deputaților

Județul/ Circum- scripția electorală	AI	AV	VN	M	PT	PNL	PCP	PNLD	UDN	PN	LP	I	PS	Alții
Argeș	44.534	30.604	8.513	8	139.007	7	36.482	1						
Bacău	41.776	26.313	8.266	8	59.9670	3	58.848	3	36.024	2				
Bălți (B)	59.190	44.791	8.832	12	423.947	11								61.607 ¹ 1 ¹
Botoșani	32.114	22.890	13.685	6			11.622	2	5.424	1	15.026	2		
Brăila	24.737	18.093	3.836	6	23.001	2	32.063	4						
Buzău	45.920	28.751	10.335	9	70.051	4	60.698	4						
Cahul (B)	25.561	20.979	1.303	7	63.321	3								
Caliacra	22.328	17.310	1.379	5			50.718	4						
Cetatea Albă (B)	71.844	58.915	3.628	12	340.378	9						146.072	3	14.539 1
Chișinău (B)	62.458	40.215	2.153	12	224.810	7								
Constanța	30.671	20.287	10.870	7			23.181	4	15.288	2	7.302	1		134.366 ^{1,3} 4 ^{1,3}
Covurlui	31.473	18.175	8.179	6			20.355	3						
Dâmbovița	52.121	32.724	5.333	8	173.021	7	27.135	1					11.521	1
Dolj	75.315	53.199	19.061	14	105.558	4	117.598	4	25.589	1	106.635	4		
Dorohoi	30.745	20.021	3.783	6					35.462	1				
Durostor	26.438	20.840	2.169	5					58.437	5				
Fălciu	18.524	13.161	2.024	3			62.963 ⁴	5 ⁴						
Gorj	38.582	26.005	11.150	7	37.500	3	7.035	1			5.967	1		8.276 ⁵ 1 ⁵
Hotin (B)	70.600	49.175	5.367	10	389.047	10								
Ialomița	41.250	28.254	19.438	8			36.199	6	7.114	1			6.811	1
Iasi	35.262	22.686	6.670	7	17.564	1	39.815	3	14.827	1				
Iilfov	117.572	74.083	26.873	23			365.571	10	58.352	1			72.889	2 118.881 3 167.084 ⁵ 5 ⁵
Ismail (B)	46.209	31.764	2.412	5	141.884	5								
Mehedinți	50.818	38.525	6.932	10			96.047	4						139.809 ⁷ 5 ⁷
Muscel	24.427	17.323	1.608	4	53.815	4								
Neamț	30.951	21.021	8.174	5			23.893	4						
									6.378	1				

Județul/ Circum- scripția electorală	AI	AV	VN	M	PT	PNL	PCP	PNLD	UDN	PN	LP	I	PS	Alții
Olt	28.738	20.459	3.751	6		15.788	1					74.966	5	
Orhei (B)	52.914	34.238	5.220	11	185.409	7						99.202	4	
Prahova	67.090	36.663	8.208	13		133.865	6			4			84.788	3 85.926 ^a 4 ^e
Putna	28.740	20.321	5.364	6		26.596	2			3				35.040 ^a 3 ^e
R.-Sărat	28.624	18.491	4.503	5		13.863	1					43.113	4	
Roman	23.340	15.913	10.805	4		7.745	2					4.694	1	
Romanați	46.592	31.152	14.941	8		85.627	6							14.681 ⁹ 1 ⁹
Soroca (B)	57.774	41.591	2.378	12	393.918	12								
Suceava	27.185	18.476	3.763	5		15.113	1			49.505	4			
Tecuci	23.386	16.982	3.453	5	57.620	5								
Teleorman	55.353	36.135	12.512	10	177.680	9	38.358	1						
Tighina (B)	54.329	39.920	2.278	9	257.715	8						32.633	1	
Tulcea	19.718	15.062	5.824	6	12.594	1					38.043 ¹⁰ 5 ¹⁰			
Tutova	24.890	16.495	5.998	4		26.349	3							
Vaslui	22.401	15.776	4.370	4	32.945	4								
Vâlcea	-	29.692	4.363	8		29.692	6					25.457	2	
Viașca	44.585	31.097	10.771	8	73.765	4	49.124	2	16.711	1	22.735	1		
Total				337	130 (58+72)	98	13	9	6	14	11	25	7	24

Legenda: AI – alegatori înregistrați; AV – alegatori votanți; VN – Voturi nule; M – Nr. mandate; PT – Partidul Tărănesc; PNL – Partidul Național Liberal; PCP – Partidul Conservator Progresist; PNLD – Partidul Național Liberal Dizident; UDN – Uniunea Democrației Naționale; PN – Partidul Naționalist (Democrat); LP – Liga Poporului; I – Independent; PS – Partidul Socialist.

Alte formațiuni politice: ¹ Democrat-muncitor; ² Liga Poporului Basarabean; ³ Democrat independent; ⁴ Cetățenesc și Național liberal; ⁵ Independent popular; ⁶ Naționalisti democrați ai Uniunii Democrației Naționale; ⁷ Tărănesc și muncitor; ⁸ Naționalist-democrat și țărănesc; ⁹ Conservator-unionist; ¹⁰ Independenți (nuanță Liga Poporului).

Nota: Județele din Basarabia sunt evidențiate prin formula (B).

Sursa: Monitorul Oficial nr. 163 din 7 noiembrie 1919, nr. 164 din 8 noiembrie 1919, nr. 165 din 11 noiembrie 1919.

Vechiul Regat și Basarabia – Senat

Județul/ Circumscripția electorală	AI	AV	VN	M	PT	PNL	PCP	PNLD	UDN	PN	LP	I	PS	Alții
Argeș	21.413	18.215	3.609	3	34.024	3								
Bacău	21.978	17.656	2.268	3		21.839	3							
Bălți (B)	27.272	17.402	806	5	67.906	5								
Botoșani	15.109	13.148	5.805	3			2.126	1	4.366	2				
Brăila	13.346	11.341	1.090	2		13.570	2							
Buzău	24.368	16.958	4.428	4		24.683	4							
Cahul (B)	11.704	8.781	446	3	3.389	1				9.096 ¹	2 ¹			
Caliacra	13.413	9.438	332	2		13.892	2							
Cetatea Albă (B)	33.581	23.576	2.261	5	61.658	5								
Chișinău (B)	28.562	18.549	554	5	42.319	5								
Constanța	16.316	12.575	4.767	3			8.732	3		7.688	2			
Covurliu	16.049	11.074	2.501	2										
Dâmbovița	24.137	19.989	2.040	4	52.384	4								
Dolj	41.545	35.161	9.923	6		55.873	6							
Dorohoi	14.658	11.615	2.087	2						11.883	2			
Durostor	14.918	11.294	732	2										11.819 ²
Fălciu	9.622	8.415	656	1	-									2.135 ³
Gorj	20.261	16.945	5.067	3			18.766	3						
Hotin* (B)	32.883	21.361	2.249	4	69.956	4								
Ialomița	21.351	16.842	8.774	3		13.967	3							
Iași	17.614	13.579	2.274	3		13.195	3							
Ilfov	60.863	40.218	10.053	10		131.777	10							
Ismail*(B)	21.075	16.266	4.809	2	31.269	2								
Mehedinți	27.629	24.441	3.203	4	21.564	2	16.622	2						
Muscel	13.394	10.828	478	2	17.754	2								
Neamț	16.650	14.142	6.118	2		9.698	2							
Olt	14.791	12.727	1.545	2	16.744	2								
Orhei*(B)	25.211	15.785	3.556	4	41.493	4								

Județul/ Circumscripția electorală	AI	AV	VN	M	PT	PNL	PCP	PNLD	UDN	PN	LP	I	PS	Alții
Prahova	33.124	21.513	2.493	5										41.951 ⁴
Putna	14.175	12.578	1.844	2		8.691	2							
Râmnicu-Sărat	14.347	12.071	1.110	2								10.437	2	
Roman	12.114	10.243	5.926	2		3.556	2							
Romanați	23.844	19.736	5.960	3		26.197	3							
Soroca (B)	25.987	17.606	1.163	5	63.253	5								
Suceava	13.422	11.356	896	2						15.014	2			
Tecuci	11.947	10.475	1.710	2	28.865	2								
Teleorman	26.843	22.115	6.058	4	45.880	4								
Tighina (B)	25.371	18.205	1.874	4	62.823	4								
Tulcea	12.123	-	3.153	2							9.452 ⁵	2 ⁵		
Tutova	12.177	10.411	2.932	2		9.603	2							
Vaslui	11.435	9.693	1.033	2		15.178	2							
Vâlcea	21.492	18.068	1.949	3		26.123	3							
Vlașca	22.654	18.158	4.533	4	21.030	4								
Total	-	-	-	138	-	58	-	7	-	0	-	2	-	0
Univ.	90	61	23	1	-	-	-	-	-	-	-	38	1	-
București*														-
Univ. Iași	65	37	5	1	-	-	-	-	-	-	-	23	1	-
Total		-		140						-				-

Legenda: AI – alegători înregistrați; AV – alegători votați; VN – voturi nule; M – Nr. mandate; PT – Partidul Tărănesc; PNL – Partidul Național Liberal; PCP – Partidul Conservator Progresist; PNLD – Partidul Național Liberal Dizident; UDN – Uniunea Democrației Naționale; PN – Partidul Naționalist (Democrat); LP – Liga Poporului; I – Independent; PS – Partidul Socialist.

Alte formațiuni politice:¹ Liga Poporului Basarabean; ² Cetățenesc; ³ Tărănesc și muncitor; ⁴ Naționalist Democrat și Tărănesc; ⁵ Liga poporului + Independenți.

Nota: Județele din Basarabia sunt evidențiate prin formula (B).

Sursa: Monitorul Oficial nr. 165 din 11 noiembrie 1919, nr. 166 din 12 noiembrie 1919, nr. 167 din 13 noiembrie 1919, nr. 168 din 14 noiembrie 1919.

Bucovina – Adunarea deputaților

Județul	Circumscripția electorală	AI	AV	VN	M	PDU	I
Cernăuți oraș	Cernăuți oraș*	10.744	9.215	2.337	3		
Cernăuți	Cuciurul Mare	4.719	2.395	174	1	1.497	1
	Boian	3.899	3.086	159	1	2.362	1
Câmpu-Lung	Câmpu-Lung*	5.568	4.661	255	1	4.406	1
	Dorna	4.709	3.653	469	1	2.398	1
Coțmani	Coțmani*	3.210	2.159	357	1	1.802	1
	Orășeni*	3.306	2.278	570	1		1.708
	Gurasada*	3.382	2.187	83	1	2.187	1
Gura Humorului	Gura Humorului*	5.355	4.527	425	1	4.102	1
	Solca*	5.194	3.483	115	1	3.368	1
Rădăuți	Vicov*	5.593	4.188	32	1	4.156	1
	Marginea*	4.399	3.804	161	1	3.643	1
	Rădăuți*	4.807	3.645	218	1	3.427	1
Sirete	Hliboca*	4.822	3.859	402	1	3.457	1
	Sirete	4.941	4.115	178	1	2.747	1
Storoiineț	Storoiineț*	5.070	3.848	346	1	3.502	1
	Ciudei*	4.621	4.507	339	1	4.168	1
Suceava	Suceava*	5.589	4.648	583	1	4.065	1
	Costâna*	5.439	4.533	214	1	4.319	1
Văscăuți	Văscăuți	5.409	4.040	99	1	3.413	1
Vijnița	Vijnița*	4.258	3.052	140	1	2.912	1
	Berhomet*	4.686	3.134	541	1	2.593	1
Zastavna	Ocna	2.490	1.352	132	1		717
	Zastavna*	3.313	1.979	823	1		1.156
Total					26		20

Legenda: AI – alegători înregistrați; AV – alegători votați; VN – Voturi nule; M – Nr. mandate; PDU – Partidul Democrat al Unirii; I – Independent.

* Candidatură unică.

Sursa: Monitorul Oficial nr. 167 din 13 noiembrie 1919.

Bucovina – Senat

Județul/ Circumscripția electorală	AI	AV	VN	M	PDU	I
Cernăuți oraș*	6.185	4.682	1.794	1		2.888
Cernăuți*	4.452	2.740	44	1		2.966
Câmpu-Lung*	5.491	3.724	40	1	3.684	1
Coțmani*	5.959	4.146	459	1		3.687
Gura Humorului*	5.395	3.165	293	1	2.872	1
Rădăuți	6.803	5.262	171	1	2.720	1
Sirete	4.685	3.871	5	1	3.391	1
Storoniineț	5.812	5.109	26	1	4.817	1
Suceava*	5.565	4.902	151	1	4.751	1
Văscăuți*	7.455	5.088	208	1	4.880	1
Vijinița*						
Zastavna *	3.344	1.868	358	1		1.510
Total				11		4
Univ. Cernăuți	17	14	3	1		9
Total				12	7	5

Legenda: AI – alegatori înregistrați; AV – alegători votanți; VN – Voturi nule; M – Nr. mandate; PDU – Partidul Democrat al Unirii; I – Independent.

*Candidatură unică.

Sursa: Monitorul Oficial nr. 167 din 13 noiembrie 1919.

Impactul anului 1919 asupra destinului politic al evreimii române interbelice. Transformări, permutări și provocări

■ CLAUDIA URSUȚIU

[The Romanian Academy]

Abstract

The research regarding the Jewish political life in Greater Romania is still relatively uncovered, but, at the same time, particularly stringent. In this way, the information necessary for an objective understanding of the role played by the Jews both in the history of Romanian society as a whole and in the evolution of their own community can be brought to light. The years following the 1919 parliamentary elections was particularly important for the Jewish community. Thus, new Jewish political tendencies are now crystallizing, leading, in 1931, to the birth of the Jewish Party of Romania. However, the great differences between the Jewish communities, put in the situation of living together after 1919, persisted throughout the interwar period. Only in the mid-1930s, under the threat of the Nazi danger and the eakening of Romania democracy, the two blocs managed to get closer and laying the foundations of the Central Council of Romanian Jews.

Keywords

The Jewish community in Romania;
the Union of Romanian Jews; the
Jewish Party in Romania

Din perspectiva istoriei evreilor din România, demersurile în vederea cercetării subiectului reprezentat de viața politică evreiască este încă unul relativ neacoperit și în același timp deosebit de stringent, în scopul de a scoate la lumină informațiile necesare unei înțelegeri obiective a rolului jucat de evrei atât în istoria societății majoritare, cât și în cea proprie și de a permite reconstruirea, în componentele sale esențiale, a imaginii veridice și exhaustive a evoluției societății evreiești pe parcursul perioadei interbelice și nu numai.¹

Primii ani de după Primul Război Mondial sunt deosebit de importanți, priviți atât din interiorul, cât și din exteriorul comunității evreiești. În primul rând, se cristalizează acum noi curente și tendințe politice evreiești, determinate atât de evoluțiile românești postbelice, cât și de cele internaționale (Declarația Balfour sau Revoluția Bolșevică). Transformările majore în abordarea evreiască a politicului, generate și corelate la noile realități interne și externe, nu numai că au dat naștere unor linii divergente de conduită politică, dar, în

1 Prezentul articol a fost publicat în Alexandru Radu, Camelia Runceanu (coord.), 1919. Primele alegeri parlamentare din România Mare (București: Monitorul Oficial, 2019).

final, ele au și divizat comunitatea evreiască în întregul ei pe tot parcursul perioadei interbelice. În al doilea rând, anul 1919, este anul Conferinței de Pace de la Paris, eveniment care din perspectiva minorității evreiești, aduce cu sine, teoretic, emanciparea evreilor din România. Privit în această lumină, anul 1919 se poate defini ca *anno mirabilis* al istoriei moderne evreiești din România.

Evreimea română între cele două războaie mondiale

După anul 1919, evreii din Vechiul Regat și coreligionarii lor, incluși peste noapte între noile granițe ale României Mari s-au aflat într-o situație fundamental diferită față de cea antebelică, viața lor desfășurându-se acum într-un context marcat în principal de faptul că după unirea cu Transilvania, Basarabia și Bucovina, noile limite teritoriale ale statului român cuprind trei comunități evreiești distincte, care, împreună, le depășesc numeric pe cele din Vechiul Regat. Vorbim de trei comunități net diferențiate prin istoria lor, prin gradul și modul de apartenență la tradiția evreiască, prin organizarea internă și statutul civic, prin structura socio-economică și angajarea politică și, nu în ultimul rând, prin modul de raportare la cultura și societatea românească, în ansamblul ei.

În ceea ce privește Vechiul Regat, avem în Muntenia o comunitate relativ mică, însă mult mai deschisă spre modernizare spre deosebire de cea din Moldova, mult mai mare și mai tradiționalistă.

Comunitățile din Basarabia și Bucovina, ambele formate sub auspiciile culturii idiș diferă între ele din cauza statutului lor anterior, evreii din Basarabia venind de sub un regim rus opresiv, în timp ce în Bucovina s-au bucurat de guvernarea austriacă, mult mai tolerantă.

Transilvania, la rândul ei, prezintă o situație deosebit de complexă, fapt datorat diferențelor zonale interne. Dacă în Crișana-Maramureș vorbim de o comunitate evreiască de tip estic, similară cu cea din Galiția, în Banat și în Transilvania istorică întâlnim comunități integrate în mediul cultural maghiar sau german, care, în câteva orașe erau complet asimilate.

Totodată, evoluția ulterioară a evreimii române ne indică faptul că destinele acesteia au fost influențate într-o măsură considerabilă și de Revoluția Bolșevică și Războiul Civil din Rusia, cu consecințe atât pe termen scurt, cât și lung, precum și de Declarația Balfour, din 1918, privitoare la căminul național evreiesc din Palestina, eveniment care relansează puternic mișcarea sionistă din România. Coincidența aproape simbolică, cele două evenimente având loc în aceeași perioadă de timp, parcă pentru a marca noile opțiuni care se aflau în fața evreilor români, a fost foarte bine sesizată de istoricul Leon Volovici².

Recensământul oficial al populației din anul 1930, înregistra prezența a 756.930 evrei, reprezentând 4,2% din totalul populației. O analiză a datelor acestuia ne indică existența în continuare a puternicelor diferențe regionale, atât din punct de vedere demografic, cât și socio-economic sau privind identitatea națională, apărute după cum am văzut imediat după Marea Unire.

Din masa totală a evreilor, 21,4% locuiau în Moldova și doar 12,3% în Muntenia. În afara Vechiului Regat, 27,3% dintre evrei trăiau în Basarabia, 12,9% în Crișana-Maramureș, 12,4% în Bucovina, 10,8% în Transilvania, 1,9% în Banat, 0,5% în Dobrogea și 0,5% în Oltenia. În ceea ce privește procentajul reprezentat de evrei în populația totală a diferitelor provincii, datele sunt următoarele: 10,9% în Bucovina, 7,2% în Basarabia, 7% în Crișana-Maramureș, 6,7% în Moldova, 2,5% în Transilvania, 2,3% în Muntenia, 1,5% în Banat, și doar 0,5% în Dobrogea și 0,2%

2 Leon Volovici, *Romanian Jewish Intellectuals after World War I: Social and Cultural Trends*, SHVUT 16 (1995): 25.

în Oltenia. Din punctul de vedere al caracterului urban/rural al populației evreiești, 70% locuiau la orașe, reprezentând 14,4% din totalul populației urbane a țării și restul de 30% îi găsim în zonele rurale, reprezentând doar 1,6% din totalul populației rurale. În Oltenia, Dobrogea și Banat, peste 95% dintre evrei locuiau în orașe, în Moldova 86% și în Bucovina 73,9%. În Transilvania istorică și Crișana-Maramureș se observă un echilibru între populația urbană și cea rurală, iar în Basarabia evreii din zona satului îi depășesc cu puțin pe cei din orașe, și anume 52% la sate și 48% în orașe. Aglomerările urbane cu cel mai ridicat procentaj evreiesc au fost Cernăuți (40,5%), Sighet (40%) și Chișinău (36,05%), urmate de Satu-Mare (23%), Cluj (13,4%), Arad și Timișoara, ambele cu un procentaj de 10%.

În mod evident, situația socio-economică a evreimii române a diferit și ea, de la o regiune la alta. În Basarabia și Bucovina, populația evreiască, deși săracă în ansamblul ei, a jucat un rol dominant în comerț, meșteșuguri și profesii liberale. Aportul evreiesc în viața comercială și industrială a Moldovei a fost și el extrem de important. În Muntenia, în schimb, în ciuda existenței unei puternice și influente burghezii evreiești, concentrată în București, impactul economic al populației evreiești de aici a fost mult mai puțin vizibil decât în cazul Moldovei. De asemenea, în Transilvania și Banat, rolul clasei de mijloc evreiești a fost mai puțin marcant decât în Basarabia și Bucovina, în timp ce în Crișana-Maramureș situația era asemănătoare cu cea din Moldova, Bucovina și Basarabia. Se observă deci, o legătură directă între gradul de dezvoltare economică al regiunii și impactul evreiesc asupra comerțului, industriei și meșteșugurilor. Cu alte cuvinte, cu cât era mai înapoiată zona respectivă, cu atât era mai vizibil rolul jucat de populația evreiască în domeniile respective.

În ceea ce privește identitatea națională asumată de către evreii români, marea majoritate a celor care s-au declarat evrei după religie s-au declarat evrei și după naționalitate. Zonele cele mai puțin orientate *național* au fost Muntenia și Crișana-Maramureș. În primul caz, situația se datorează procesului de aculturație mai vizibil decât oriunde altundeva, iar în cel de-al doilea, o cauză ar fi reprezentată de faptul că o parte a numeroasei populații hasidice să nu fi fost de acord cu asumarea identității naționale evreiești, din simplul motiv că aceasta ar fi însemnat o recunoaștere explicită a faptului că evreii sunt o națiune laică ca oricare alta. Drept rezultat, aproximativ 10% dintre aceștia s-au declarat de naționalitate fie maghiară, fie română.

Analiza identității de grup a evreilor români relevă și un alt aspect interesant, respectiv numărul mic de evrei transilvăneni care își asumă o identitate etnică maghiară. Procentajul de doar 4% se datorează atât declinului vechii orientări maghiare, cât și politicilor duse de noile autorități de la București, inițiată încă de la începutul perioadei interbelice, prin care s-a încurajat asumarea identității evreiești în detrimentul celei maghiare sau germane. Chiar și în Muntenia, numărul evreilor care s-au declarat români de credință mozaică a fost relativ mic (8000 dintr-un total de 92.216), motivul putând fi reprezentat aici de refuzul sistematic al guvernelor românești de a acorda cetățenie română în bloc, lucru care a concurat și el la descurajarea tendințelor asimilaționiste. În plus, după anul 1918, coabitarea cu numărul mare de evrei *naționali* din noile provincii, a dus în final la consolidarea unei orientări naționale mai pronunțate și printre evreii din Vechiul Regat. Drept urmare, pe parcursul perioadei interbelice, în pofida unui proces de aculturație, lipsesc tendințele de identificare cu naționalitatea majoritară. Identificarea se face astfel doar într-un sens cultural și nu într-unul național.

Referitor la asumarea limbii materne, Recensământul din anul 1930 indică existența unei mari diferențe între evreii care s-au declarat de naționalitate evreiască (728.115) și cei care și-au declarat idișul drept limbă maternă (518.754), proporția fiind astfel de 68,5%. Imaginea diferă de la o regiune la alta. Dacă, pe de o parte, evreii din Basarabia și Bucovina prezentau gradul cel mai mic de aculturație

lingvistică, marea majoritate declarându-se de limbă idiș, la polul opus se aflau evreii din Muntenia, unde aproximativ 80% au recunoscut româna drept limbă maternă. În Transilvania, populația evreiască din Banat prezenta gradul cel mai mare de aculturație, optând pentru germană. Pentru Transilvania istorică și pentru Crișana-Maramureș, procentele celor care se raportează la idiș sunt mai mari, 63,8% și respectiv 60,1%. Însă, restul de 40%, care se declară de limbă maghiară în principal sau română, mult mai rar, ne indică faptul că și aici ne aflăm în prezența unui proces de aculturație lingvistică, care demonstrează în fond amprenta puternică pe care și-a pus-o cultura maghiară asupra populației evreiești din teritoriile maghiare ale fostului imperiu dualist.

Analiza tuturor acestor date privind identitatea națională și afiliția lingvistică, conduc la concluzia că puternicele diferențe regionale dintre evreii români, sesizate la nivelul anilor 1918 și 1919 se păstrează pe tot parcursul perioadei interbelice. Evreimea interbelică a fost departe de a se identifica cu grupul etnic majoritar, ea traversând un proces în care evreitatea nu mai este considerată exclusiv o confesiune, ci și o etnie. În mod paradoxal, această puternică identificare națională nu a fost însoțită, în marea majoritate a cazurilor și de o cultură națională evreiască fie de limbă idiș, fie ebraică (ca și în cazul Poloniei) și nici de înflorirea politicilor evreiești moderne. Aceste aspecte lipsesc aproape cu desăvârșire în Vechiul Regat, ele fiind prezente doar în Basarabia și Bucovina, și într-o măsură mai mică și în Transilvania³.

Deoarece vorbim de anul 1919, nu putem să nu aducem în discuție și statutul juridic al evreimii române, care a fost definitivat, cel puțin teoretic, la Conferința de Pace de la Paris, prin semnarea la 9 decembrie 1919 a Tratatului Minorităților, prin care se recunoștea, în mod colectiv, cetățenia română, fără nici o formalitate, pentru toți locuitorii evrei care nu aveau o altă cetățenie. Totodată, se stipula că religia nu se poate constitui într-o piedică în obținerea drepturilor civile, politice, economice și dreptul de folosire a limbii materne de la domeniul religios până la instanțele de judecată. Deci, procesul încetățenirii evreilor români ar fi trebuit să decurgă repede, prin implementarea formulei emancipării colective, enunțată de tratatul mai sus menționat. În mod practic, însă, de abia Constituția din anul 1923, prin articolul 133, va reglementa din punct de vedere juridic problema evreiască, dar în termenii unei emancipări individuale, prin ratificarea legislației anterioare în domeniu și doar pentru cei din Vechiul Regat, considerându-se că evreii din Transilvania, Basarabia și Bucovina obțin automat drepturile de cetățeni împreună cu ceilalți locuitori. La nici un an, Legea Mărzescu privind dobândirea și pierderea cetățeniei române prevede o serie de clauze restrictive pentru obținerea cetățeniei de către evreii din noile provincii, care, în pofida a numeroase încercări de modificare, fie de atenuare, fie de înăsprire, au rămas în vigoare până la Decretul-lege privind revizuirea cetățeniei române din anul 1938. În urma aplicării acestuia, aproximativ 220.000 de evrei și-au pierdut cetățenia română, revizuirea conducând în fapt la anularea unor drepturi sancționate prin sistemul Tratatelor de la Versailles, dintre 1919-1920 și recunoscute prin Constituția din 1923.

Organizațiile evreiești și apariția Partidului Evreiesc din România

Din punctul de vedere al vieții politice evreiești, desfășurată și ea inevitabil în cadrul acestor transformări, aceasta s-a focalizat în jurul disputei, pornite încă din anul 1919, reprezentată de răspunsul la întrebarea: erau evreii o minoritate

³ Datele statistice au fost preluate din *Recensământul Oficial al Populației din 29 Decembrie 1930*, vol. II, XXIV-XXVIII (București, 1938). Pentru o analiză mai detaliată a acestora, vezi Claudia Ursuțiu, *Senatori și deputați evrei în Parlamentul României (1919-1931). Între reușită și eșec* (Cluj-Napoca: Editura Fundației pentru Studii Europene, 2006), 21-30.

națională care trebuia să militeze pentru drepturile aferente sau trebuiau să urmeze calea asimilării, urmărind integrarea în societatea românească, ca și grup cu identitate religioasă și culturală separată.

La orizontul anului 1919, evreii din Vechiul Regat se bucurau deja de prezența unei organizații și anume Uniunea Evreilor Pământeni, o inițiativă politică aparținând anului 1910, cu importanță deosebită pe termen lung, condusă inițial de A. Stern și apoi de W. Filderman, ce avea drept scop strângerea rândurilor în vederea obținerii de drepturi egale și a cetățeniei române⁴.

După reorganizarea sa din anul 1923, UEP, devenită Uniunea Evreilor Români, a adoptat statutul unei organizații situate deasupra oricăror interese de partid, pe care toți evreii, indiferent de convingerile lor politice, urmau să o sprijine pentru obținerea emancipării reale și definitive. Continuând linia UEP, se urmărea pe mai departe organizarea vieții interne comunitare și asigurarea condițiilor integrării sociale și politice a evreilor cu păstrarea dreptului la autonomie culturală și religioasă. Necesitățile momentului cereau însă, înainte de toate, obținerea efectivă a drepturilor evreiești, prin supravegherea aplicării prevederilor Constituției din 1923 și combaterea antisemitismului, în special a celui oficial⁵.

În viziunea lui Wilhelm Filderman, liderul incontestabil al politicii Uniunii, spirit iluminist, liberal și laic prin formație și structură intelectuală, evreii români urmau să se integreze în viața socială și politică a țării, devenind astfel cetățeni loiali ai unei Românie democratice, simbioză care, spera el, ar fi asigurat păstrarea drepturilor obținute. Identitatea evreiască avea pentru liderul evreu un conținut laic, el consimțind la însușirea unor cunoștințe de istorie, limbă și cultură iudaică, dar refuzând categoric ideea izolării culturale și, cu atât mai puțin politice. Acesta este motivul pentru care Filderman a respins ideea unui partid evreiesc, neînțelegând să facă concesii naționalismului evreiesc, a cărui singură consecință ar fi fost obstrucționarea UER în aplicarea programului său. În discursul său argumentativ din anul 1923, se observă o tendință de redefinire a obiectivelor organizației și a strategiei pentru păstrarea esenței etnice și naționale evreiești. „Uniunea”, spunea el, „a avut un program asimilist. Uniunea nu mai are un program asimilist”. Filderman nu propune asimilare, ci adaptare, care nu exclude menținerea identității naționale evreiești. Pentru o mai bună și mai rapidă integrare a evreilor în societatea românească, liderul evreu preconiza realizarea unei apropieri între evrei și români, benefică pentru ambele părți și care urma să se realizeze pe baza a două principii: păstrarea în cadrul „românismului” a „personalității etnice și sufletești evreiești” și prezentarea cât mai obiectivă a istoriei și culturii iudaice⁶. În ceea ce privește antisemitismul, alianța cu forțele progresiste românești dispuse să garanteze apărarea intereselor evreiești a fost considerată de Filderman drept unul dintre principiile de bază ale tacticii de combatere a acestui fenomen. Aceeași idee a stat și la baza strategiei electorale preconizate de UER, și anume încheierea de acorduri electorale cu acele partide politice care erau dispuse să includă, din convingere sau din rațiuni electorale, și revendicările Uniunii. În acest sens, s-a preferat colaborarea cu Partidul Național Liberal.

De partea cealaltă a baricadei, avem alternativa național-sionistă, a cărei figură emblematică a fost A. L. Zissu, format sub influența generației de intelectuali evrei afirmată la începutul secolului în Germania, fiind atras de revolta lor împotriva

4 Pentru emanciparea evreilor români și eforturile UEP în această direcție vezi: Carol Iancu, *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare* (București: Hasefer, 2006); Carol Iancu, *Evreii din România (1913-1919)* (București: Hasefer, 2006).

5 *Congresul Uniunii Evreilor Pământeni ținut în zilele de 18, 19 și 20 februarie 1923* (București, Atelierele S. A. Adevărul, 1923), 12-14.

6 Wilhelm Filderman, *Discursul d-lui W. Filderman rostit în Congresul Uniunii din 18, 19 și 20 februarie 1923* (București: Atelierele S. A. Adevărul, 1923), 23-25.

generației asimiliste a părinților, de ideea renașterii naționale și religioase prin întoarcerea la sursele iudaismului și prin sionism.

Adept aproape fanatic al armonizării naționalismului evreiesc din diasporă cu sionismul palestinian, Zissu a fost cel care a deschis o cale nouă în viața evreilor români odată cu înființarea, în anul 1919, a ziarului național evreiesc *Mântuirea*, în care, pentru prima dată se proclama calitatea de minoritate națională a evreimii române⁷. Programul prezentat de Zissu în același an s-a aflat sub influența evidenței a cercurilor sioniste rusești, lucru dovedit de revendicările asemănătoare formulate cu ocazia Conferinței sioniștilor ruși, de la Helsinki, din anul 1905, ocazie cu care s-a stabilit strategia pentru activitatea din diaspora, bazată pe trei linii majore de acțiune: emanciparea și cucerirea drepturilor politice, ridicarea comunităților evreiești și autonomia națională⁸.

Nu după mult timp, în anul 1924, în paginile gazetei intitulată aproape simbolic *Renașterea*, apare un veritabil program politic evreiesc, generat de înființarea Cenaclului cu același nume, în care un accent deosebit se punea pe afirmarea identității naționale evreiești, ce urma să se realizeze prin: „organizarea pe baze democratice și național evreiești a comunității [...]; recunoașterea comunității ca personalitate juridică; sprijinirea intereselor național evreiești ale populațiunii din noile teritorii; crearea unei reprezentanțe unice pentru apărarea intereselor naționale ale evreilor din întreaga Românie”⁹. Chiar dacă numele lui Zissu nu apare în mod expres alături de principiile enunțate mai sus, nu există nici o urmă de îndoială asupra girului acordat, el fiind în fond teoreticianul naționalismului evreiesc născut din mișcarea de renaștere și revenire la iudaism și de reîntoarcere efectivă în Palestina, naționalism îmbrățișat de întregul cerc de intelectuali evrei grupați în jurul *Renașterii*.

Ca expresie politică, Zissu a susținut vehement crearea unui partid evreiesc care, în viziunea sa, urma să fie sprijinit chiar de către statul roman, deoarece o atare organizație evreiască i-ar desprinde pe evrei din rândurile celorlalte minorități naționale¹⁰. Încă din anul 1920, liderul evreu susținea că partidul evreiesc odată format urma să colecteze toate voturile evreiești, devenind astfel, și cu ajutorul coalițiilor guvernamentale, o forță cu un cuvânt greu de spus în apărarea intereselor evreilor. Acesta este și momentul în care se schițează o posibilă platformă program a viitorului partid¹¹.

7 Pe larg, se revendicau următoarele: „Recunoașterea naționalității evreilor din România prin acordarea deplinei autonomii politice, culturale și religioase. 1. Prin autonomie politică se înțelege crearea unei regiuni de alegeri evreiești, reprezentanță proporțională în Parlament, în administrația regională și comunală. 2. Prin autonomie culturală se înțelege recunoașterea limbii ebraice ca limbă națională a evreilor, autonomia școlilor evreiești care să fie susținute de stat, prin alocarea unui buget în proporție cu impozitele plătite de evrei, recunoașterea comunităților și a școlilor, a instituțiilor culturale și a instituțiilor de asistență socială, ca persoane juridice. 3. Prin autonomie religioasă se înțelege recunoașterea religiei mozaice, remunerarea rabinilor, a cantorilor, etc. de către stat, acordarea posibilității de a respecta sâmbăta, în locul odihnei duminicale.”, în *Mântuirea*, 22 ianuarie 1919.

8 *Renașterea Noastră*, 19 octombrie 1924.

9 *Cenaclul „Renașterea”. Program*, în *Renașterea Noastră*, 14 septembrie 1924.

10 A. L. Zissu, *Noi... Breviar judaic* (București: Editura Adam, 1932), 131.

11 Menirea partidului era: „1. De a canaliza marea majoritate a voturilor evreiești în direcția socotită de ea conformă cu interesele noastre, pentru ca, împiedicând în chipul acesta risipirea acestor voturi în diferitele partide politice, s-o ferim de răspunderea pentru faptele și păcatele altor partide. 2. De a veghea ca drepturile pe cari le-am câștigat pe hârtie – și deocamdată, numai pe hârtie – să fie pe de-a-întregul valorificate fără restricții, fără îngrădiri și fără tertipuri. 3. De a veghea ca nicio dispoziție șireată și nici un regulament să nu știrbească și să nu anihileze drepturile naționale de cari urmează a se bucura minoritățile etnice din România, deci și noi, evreii. 4. De a nu mai permite ca Parlamentul român să ofere spectacolul grotesc ca atunci când se discută chestii în legătură directă cu noi să se bată câmpii, fără ca cineva să readucă lucrurile pe făgașul lor adevărat și firesc; reprezentanții evrei în parlament își vor lua această sarcină asupra-le.” – Zissu, *Noi...*, 101-102.

Aproximativ în aceeași perioadă în care, la București, Zissu clama pentru prima dată deplina autonomie politică, culturală și religioasă pentru evreimea română, percepută drept minoritate națională, de partea cealaltă a Carpaților, în inima Ardealului, un alt reprezentant al ideologiei național sioniste își făcea cunoscute conceptele politice.

Ernest Marton, scriitor și publicist, a militat încă de la începutul perioadei interbelice pentru trezirea conștiinței naționale evreiești, fiind singurul dintre liderii politici ai noilor provincii care nu s-a mulțumit numai să activeze în plan politic, ci a încercat și o teoretizare a mișcării naționale evreiești. Într-o lucrare pe această temă, apărută la editura Kadima din Cluj, în anul 1922¹², Marton, contrar uzanțelor, folosește istoria ca argument nu în lupta pentru dobândirea emancipării evreiești, ci în combaterea asimilării, considerate o noțiune anacronică, ce nu-și mai găsește locul în evoluția istorică evreiască și pentru trezirea conștiinței naționale. Interesantă este raportarea lui Marton la evreimea ardeleană care, în ciuda existenței unor puternice tendințe de asimilare în cultura maghiară, era considerată, datorită conlocuirii alături de alte etnii, care și-au elaborat propriile programe naționale, inițiatorul și lider indiscutabil al procesului de regenerare națională. Din punct de vedere istoric, afirma el, „năruirea minciunii trebuie să înceapă de aici”, din locul unde „minciuna autonegării nu a putut pătrunde atât de adânc”¹³.

În Transilvania, înainte de anul 1918, impactul sionismului asupra maselor a fost aproape neglijabil. De abia din acest an, după exemplul Consiliilor Naționale române, maghiare și germane, a fost declanșată și organizarea pe baze naționale a evreilor din orașele transilvănene. În noiembrie 1918, s-au format Consilii Naționale Evreiești în Timișoara, Ocna-Mureș și Sibiu. La Cluj, în data de 20 noiembrie 1918, a luat naștere Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania care, la scurt timp, a devenit o organizație regională, înglobând astfel consiliile naționale evreiești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș și devenind astfel cea mai puternică organizație de apărare a intereselor evreilor transilvăneni¹⁴.

Interesant este faptul că Uniunea a fost condusă în principal de lideri provenind din sânul comunității ortodoxe, de exemplu Jozsef Fischer și Tivadar Fischer, și într-o măsură mai mică de membri ai comunității neologe. Raportul se schimbă de abia după anul 1930, în favoarea neologilor. Acest aspect surprins de Gido Attila este deosebit de important, demonstrându-se astfel faptul că ideea națională a fost mai populară mai ales în rândul evreilor mai conservatori din punct de vedere religios și mai puțin integrați din punct de vedere cultural¹⁵.

Toate organizațiile evreiești din Transilvania, Bucovina și Basarabia, înființate, după cum am văzut la orizontul anului 1919, s-au dovedit a fi pietrele de temelie ale viitorului partid evreiesc, mult dorit de mișcarea națională. În această direcție, anul 1926 are importante conotații politice, fiind anul în care s-a încercat pentru prima dată realizarea unei organizații politice unice. În același an a luat naștere și Clubul Național Evreiesc din Vechiul Regat, considerat ultima cărămidă în edificiul construirii unui partid evreiesc bazat pe principiul național, cărămidă care însă s-a cristalizat destul de greu, în cadrul unui proces relativ îndelungat, deoarece nu trebuie să uităm că de la momentul revendicărilor enunțate de Zissu în 1919, în *Mântuirea*, trecuseră deja șapte ani. Organizația proaspăt înființată avea drept scop înființarea partidului evreiesc, mijloacele fiind reprezentate de parlamentarii

12 E. Marton, „A zsidó nemzeti mozgalom Erdélyben”, în Lya Benjamin (ed.), *Evreii din România în texte istoriografice* (București: Hasefer, 2002), 393-409.

13 Marton, *A zsidó*, 402.

14 Gidó Attila, *Două decenii. Evreii din Cluj în perioada interbelică* (Cluj-Napoca: Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2014), 39.

15 Attila, *Două decenii*, 176.

evrei, de o activitate politică imediată și de contacte cu Uniunile naționale din noile provincii¹⁶.

Cele trei organizații evreiești angrenate în proiectul de înființare al partidului, care urma să participe la alegerile din 1926, au fost Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania, Uniunea Națională a Evreilor din Bucovina și proaspătul Club Național din Vechiul Regat. Ajungând în acest punct, trebuie să evidențiem faptul că atât evreii național sioniști din Ardeal, cât și cei din Bucovina au militat de foarte devreme pentru fondarea unei organizații unice, care să reprezinte pe baze minoritare întreaga evreime din România. Evreii bucovineni, mai intransigenți și refractari oricărei intenții de colaborare cu UEP, au cerut încă din anul 1922 înființarea unei organizații politice noi, aleasă în urma unui Congres general al evreimii române. Interesant că, spre deosebire de colegii lor din Transilvania, care au reușit să pună bazele Uniunii încă din 1918, evreii bucovineni au trebuit să facă față unor puternice disidențe în cadrul mișcării sioniste care, de-abia la începutul anului 1926 și sub influența tot mai puternică a lui Mayer Ebner, au reușit să fuzioneze și să formeze Uniunea Națională a Evreilor din Bucovina¹⁷.

Însă, nici măcar în condițiile anului 1926, în care asistăm la creionarea unui patruleter politic național evreiesc, planul încheierii partidului evreiesc nu s-a dovedit a fi fezabil, se pare din cauza recent înființatului Club, care a preferat calea colaborării cu partidele politice românești în dauna politicii național sioniste¹⁸.

Situația s-a schimbat radical în favoarea național sioniștilor cu ocazia alegerilor din 1928 când, în urma unei alianțe cu Partidul Național Țărănesc, aceștia dobândesc patru mandate în Parlamentul României: în Senat, Mayer Ebner, senator de Cernăuți și în Cameră, Theodor Fischer, deputat de Cluj, Iosif Fischer, deputat de Maramureș și Michael Landau, deputat de Chișinău. În legătură cu această reușită trebuie arătat că balanța s-a înclinat într-adevăr în favoarea național sioniștilor, însă doar a acelor din noile provincii, cei din Vechiul Regat fiind lipsiți de satisfacția de a gusta din recenta victorie politică. Motivele sunt legate în principal de faptul că și cu ocazia acestor alegeri, ideea unui bloc național sionist nu a reușit să treacă de faza de proiect. Vinovat, într-o măsură destul de mare, a fost, la fel ca și în anul 1926, Clubul Național Evreiesc din Vechiul Regat, căruia i-a lipsit coeziunea politică. Însă, se poate afirma fără nici o urmă de îndoială, că organizația din Regat nu trebuie să fie singura blamată, o parte din responsabilitatea eșecului aparținând și sioniștilor din Ardeal. Aceștia, în data de 13 noiembrie 1928, cu ocazia întrunirii delegațiilor sioniste din cele patru provincii, unde urma să se trateze alcătuirea prealabilă a blocului sionist, au recunoscut că sunt deja angajați alături de țărăniști, sperând astfel într-un succes electoral, fără a se expune la riscuri inutile. În ciuda faptului că restul reprezentanților sioniști, în special cei din Basarabia și Vechiul Regat, s-au declarat în continuare partizani ai blocului și ai listelor evreiești separate, evreii ardeleni au reușit să-și impună atât de bine punctul de vedere, încât la încheierea întâlnirii locurile de parlamentar erau deja împărțite¹⁹. Este evident astfel că principalii artizani ai cartelului electoral cu Partidul Național Țărănesc au fost liderii Uniunii Naționale a Evreilor din Ardeal, respectiv Theodor Fischer și Iosif Fischer, schema parlamentară propusă fiind aproape identică cu cea obținută, cu excepția unui loc pentru evreii basarabeni.

16 *Renașterea Noastră*, 10 februarie 1926.

17 *Viața politică la Cernăuți*, în *Renașterea Noastră*, 23 ianuarie 1926.

18 *Renașterea Noastră*, 29 mai 1926.

19 „Se speră că sioniștii ardeleni vor obține cel puțin două mandate, iar cei basarabeni două locuri în Parlament, mergând în cartel cu național-țărăniștii. Se mai afirmă de asemenea că și d-ului Mayer Ebner i-ar fi asigurat un mandat parlamentar”, *Sioniștii și blocul*, în *Renașterea Noastră*, 17 noiembrie 1928.

Prima acțiune a blocului celor patru a fost organizarea lor într-un Club Parlamentar Evreiesc, punându-se astfel bazele Partidului Evreiesc din România²⁰, care a luat ființă în anul 1931, avându-l ca președinte de onoare pe Adolphe Stern, președinte pe T. Fischer și secretar general pe Michael Landau. Organizațiile evreiești participante la constituirea acestuia au fost Uniunea Națională a Evreilor din Ardeal, Uniunea Națională a Evreilor din Bucovina, Centrala Sionistă din Basarabia și Partidul Național Evreiesc din Vechiul Regat, creat în cele din urmă din fostul Club Național, în anul 1930.

Apariția Partidului Evreiesc din România în alegeri²¹ a lărgit prăpastia dintre cele două orientări politice principale, între *integraționiști* și *național sioniști*. În același timp, a dovedit eșecul încercărilor UER de a pătrunde în noile provincii și de a-i lega politic pe evreii de aici cu cei din Vechiul Regat. Liderii UER deplorau la adversarii lor politica de izolare națională, pe când liderii naționali se plâneau de catastrofa „regatizării”, viața politică evreiască divizându-se astfel nu numai pe baza ideologică, ci și teritoriale.

În ceea ce privește reprezentarea parlamentară evreiască, comunitatea evreiască a avut delegați în Parlamentul României din anul 1922²², ceea ce a însemnat, în sfârșit, posibilitatea ca, de la înălțimea celui mai înalt for legislativ al țării, să se caute căi de conviețuire și soluții pentru problemele specifice ale celor pe care-i reprezentau. Vocile evreiești în Parlament sunt, însă, mai timpurii, primele nume în această direcție fiind înregistrate încă din 1919²³. Dar, în evoluția vieții politice evreiești interbelice, anii 1919-1922 sunt unii tulburi, când senatorii și deputații

20 Declarația de constituire a partidului, semnată de A. Stern, T. Fischer și A. L. Zissu, reprezintă pentru viața politică evreiască din România un act istoric, aceasta conținând nu numai obiectivele partidului, ci și prima chemare la urne a evreilor pentru a vota listele unui partid propriu. Este de remarcat prezența semnăturii lui Zissu alături de cei doi președinți, în condițiile în care el nu a ocupat (pentru că nu dori) nici o funcție de conducere. Acest lucru este o dovadă în plus că el a fost recunoscut de către toate grupările național evreiești drept ideologul incontestabil sau „îndrumătorul spiritual”, cum îi plăcea să se numească, al mișcării național sioniste. Despre programul partidului, adoptat în anul 1933, cu ocazia primului său congres general, vezi *Programul și statutele Partidului Evreesc din România votat la Congresul General din 7-8 noiembrie 1933* (București: Editura Partidului Evreesc, 1934).

21 Partidul a participat independent la alegerile din 1931, obținând cinci mandate, număr păstrat și la alegerile din 1932, acestea fiind și ultimele la care partidul a reușit să-și trimită reprezentanți în Parlament.

22 Lista reprezentanților evrei a fost deschisă de Adolphe Stern, desemnat deputat de Ilfov pe listele Partidului Țărănesc, condus de I. Mihalache, cu care Uniunea Evreilor Români încheiasă un acord electoral. Alături de el, pe liste de partid sau ca independenți, îi găsim pe deputații Nathan Lerner, Iacob Pistiner, Beno Straucher, Șef-Rabinul Iehuda Leib Țirelsohn și senatorii Salo Weisselberger și Iosif Sanielevici. Cu ocazia alegerilor din 1927, în urma acordului electoral dintre UER și Partidul Național Liberal, organizația evreiască și-a asigurat 3 locuri în Parlament, respectiv deputații Wilhelm Filderman și E. Iacoby și senatorul Horia Carp. Tot pe listele PNL, însă ca membrii de partid, au intrat în Senat Ely Berkowitz și Salo Weisselberger, respectiv Beno Straucher în Camera Deputaților. După alegerile din anul 1928, rolul dominant în viața politică evreiască, cel puțin sub raportul reprezentării parlamentare, a fost preluat de tabăra evreilor național sioniști care, în urma alianței electorale încheiate cu Partidul Național Țărănesc, dobândesc 4 mandate în Parlament, și anume Mayer Ebner în Senat și Theodor Fischer, Iosif Fischer și Michael Landau în Camera Deputaților – Ursuțiu, *Senatori*, 55-91.

23 Între 1919-1920, în Camera Deputaților îi avem pe: Iancu Melic Melicsohn, deputat al Partidului Țărănesc din Basarabia, Berl Lengyel și Ilie Moscovici, deputat al Partidului Socialist și, în Senat, Iacob Hecht și Meer Landwiger. Între 1920-1922, Ilie Moscovici, Alexandru Dobrogeanu Gherea, Iacob Pistiner, deputați ai Partidului Socialist, Nathan Lerner, deputat al Partidului Țărănesc din Basarabia, Beno Straucher, deputat independent de Cernăuți și Mihail Schor, deputat al Partidului Poporului, toți în Camera Deputaților. Pentru Berl Lengyel, Iacob Hecht și Meer Landwiger nu există încă date pentru a avea o imagine clară asupra modului lor de alegere în Parlament.

evrei nu își asumă statutul de reprezentanți ai populației evreiești, ci se consideră simpli membri evrei ai diferitelor partide, de cele mai multe ori singura legătură cu comunitatea fiind cea de nume. De exemplu, în cele două legislaturi parlamentare dintre 1919-1922, deputatul Berl Lengyel și senatorii Iacob Hecht și Meer Landwiger, au fost prezenți doar cu numele, vocile lor lipsind cu desăvârșire din ședințele parlamentare, singurii care s-au declarat reprezentanți ai intereselor evreiești, fiind lancu Meilic Melicsohn, pentru perioada 1919-1920 și Beno Straucher, în anii 1920-1922.

În același timp, nici deputații socialiști din aceste legislaturi, și anume Al. Dobrogeanu-Gherea și Ilie Moscovici, spre deosebire de colegul lor din anii următori, Iacob Pistiner, nu s-au identificat cu problemele comunității evreiești. Contrar anumitor tendințe din literatura de specialitate, evităm încadrarea acestora în categoria parlamentarilor evrei, ei putând fi considerați, în cel mai bun caz, deputați și senatori de origine evreiască, de cele mai multe ori neangajați în lupta de apărare a intereselor evreiești. Cel puțin, cazul socialiștilor, prezintă un element care ne-a determinat, în mod clar, să ne îndepărtăm de la încadrarea lor în categoria amintită, și anume faptul că aceștia, aproape în totalitate, se înstrăinează rapid și își neagă originea evreiască, pe care într-un final o abandonează. De exemplu, pe Dobrogeanu-Gherea (Nahum Katz), ne este foarte greu să-l considerăm deputat evreu – ceea ce ar putea indica, pe lângă asumarea apartenenței la iudaism și implicarea în chestiunile cu care se confruntă respectiva minoritate – în condițiile în care acesta a refuzat în mod constant să ia atitudine în probleme evreiască, lipsindu-i cu desăvârșire orice interes pentru destinul comunității din care a provenit.²⁴

Cine este și ce înseamnă a fi parlamentar evreu

Abia între anii 1922-1926, se poate vorbi de o veritabilă activitate parlamentară evreiască, deputații senatorii evrei, indiferent de apartenența lor politică, făcând front comun și fiind angrenați cu toții în dezbaterile parlamentare ale perioadei legate de apărarea intereselor coreligionarilor lor, indiferent de natura acestora. Tot acum, are loc și primul acord electoral încheiat între UER și Partidul Țărănesc, în urma căruia intră în Parlament întâiul mandatar oficial al populației evreiești, în persoana lui A. Stern. Acesta din urmă, pe lângă originea sa evreiască, avea calitatea de membru și reprezentant al unei organizații cu un program real de apărare a intereselor și drepturilor comunității evreiești. Se poate astfel susține că abia din acest moment se poate folosi sintagma de parlamentar evreu.

Drept urmare, într-o încercare de răspuns la întrebare *Cine este și ce înseamnă a fi parlamentar evreu*, pare indicată departajarea prezențelor evreiești în forul legislativ român în două mari categorii. Prima îi însumează pe cei care reprezintă oficial comunitatea din rândurile căreia provin, membri ai unor organizații evreiești cu scop programatic de apărare a drepturilor evreiești, care ajung în Parlament fie în baza unor acorduri electorale, fie, după 1931, în urma participării la alegeri a propriilor organisme politice. Aceștia sunt singurii cărora, în opinia noastră, le poate fi atribuită calitatea de parlamentar evreu. Cea de-a doua categorie îi cuprinde pe toți acei evrei aleși în Parlament fie pe listele partidelor românești, fie ca independenți sau reprezentanți ai Camerelor de Industrie sau Comerț (singura excepție este reprezentată de Șef-Rabinul României, Iacob Niemirower, reprezentant de drept al cultului mozaic în Senat). Este adevărat că mulți dintre aceștia s-au implicat uneori în dezbaterile legate de soarta comunității evreiești și uneori, în situații mai grave, s-a ajuns la formarea unui front comun de luptă. Însă, este la fel

²⁴ Pentru alternativă reprezentată de socialism în rândul intelectualilor evrei români vezi: Simona Fărcășan, *Între două lumi. Intelectuali evrei de expresie română în secolul al XIX-lea* (Cluj-Napoca: Editura Fundației pentru Studii Europene, 2004), 297-303.

de adevărat faptul că, de cele mai multe ori, au existat diferențe majore de abordare a problematicei evreiești, aceștia fiind doar o porta voce a partidelor pe listele cărora intraseră în Parlament.

Politica evreiască, puternic fracționată încă din anul 1919 și rămânând așa pe tot parcursul perioadei interbelice, a avut ca principală caracteristică lupta pentru hegemonie politică dusă între comunitățile evreiești din Vechiul Regat și noile comunități din Transilvania, Basarabia și Bucovina, cele două blocuri oferind un răspuns diferit la întrebarea de mai sus. Această situație s-a datorat, în principal, caracterului compozit al comunității evreiești din România Mare – de la evreul ortodox la evreul total sau parțial asimilat culturii române, germane, maghiare sau rusești – caracter care a influențat evident poziția liderilor evrei față de opțiunile politice evreiești. Realitatea socială de după anul 1919 a existenței unei comunități evreiești deja împărțite în două grupuri mari – evreii *vechi* din Regat, reprezentând 30% din totalul populației evreiești, și evreii *noi*, care trăiseră în cadrele Imperiului Austro-Ungar și Rusiei țariste, reprezentând restul de 70% – și-a spus și ea cuvântul. În asemenea condiții, putem vorbi de o majoritate semnificativă de evrei care se raportau la România Mare ca la un stat cu care aveau prea puține lucruri în comun, istoria, limba, cultura română și mentalitățile românilor fiindu-le total străine. Mai mult decât atât, deosebirile importante dintre comunitățile evreiești din provinciile alipite și cele din Vechiul Regat, sesizabile în special la nivelul gradului de aculturație și asimilare, nu s-au stins după anul 1919, ci, din contră, și-au pus o amprentă definitorie asupra naturii relațiilor din interiorul evreimii române. Ca urmare a acestui fenomen, în planul ideologic al politicii evreiești apare o diferențiere netă între *orientarea evreiască de renaștere națională*, de reîntoarcere la valorile spirituale ale iudaismului și cea *asimilistă*, de adaptare și integrare în cadrele societății românești. Diferențierea de ordin ideologic a fost dublată de una de ordin teritorial, cele două orientări politice fiind destul de exact circumscrise unor anumite zone geografice.

Am văzut că în Vechiul Regat, linia politică conducătoare era trasată de Uniunea Evreilor Români, născută în anul 1923 din Uniunea Evreilor Pământeni, organizație cu o ideologie non-națională, dar nu antinațională, care a luptat împotriva antisemitismului, pentru emanciparea totală a evreilor și împotriva unei politici evreiești separate. Predilecția evreilor de aici pentru linia promovată de UER și respingerea ideii de organizare a iudaismului pe baze naționale este explicabilă dacă se are în vedere prezența lor într-o regiune mono-etnică, lucru care a făcut ca întreaga luptă de emancipare, începută de la mijlocul secolului al XIX-lea, să meargă pe principiul recunoașterii cetățeniei române cu păstrarea identității religioase mozaice, lipsind cu desăvârșire conceptul de minoritate națională.

În timp ce Vechiul Regat era dominat de ideologia non-națională a UER, evreii din noile provincii au optat, încă din anul 1919, pentru un sionism orientat național, asumându-și statutul de minoritate națională. Situația era totuși mult mai complexă, motivația pentru naționalismul evreiesc fiind diferită în fiecare dintre cele trei zone.

Basarabia prezintă un caz aparte. La începutul perioadei interbelice, mediul ortodox evreiesc era dominat de partidul Agudes Yisroel, condus de rabinul Yehuda Leib Țirelsohn. Însă, sionismul, care a fost realmente cea mai puternică linie politică evreiască în noile teritorii, și-a avut baza în această provincie, unde vechea tradiție era alimentată în continuare de influxul miilor de refugiați din Rusia sovietică, mișcarea păstrându-și astfel aici un puternic caracter socialist. În plus, evreii basarabeni, nevorbitori de limbă română, străini de realitățile românești, au realizat repede că locul lor este alături de evreii din Transilvania și Bucovina, cu care împărtășeau aceleași convingeri politice și, într-o oarecare măsură, limba idiș.

Și în Bucovina, sionismul bazat pe o structură organizatorică de influență austriacă, păstrată de dinainte de primul Război Mondial, a deținut o poziție

dominantă în majoritatea centrelor evreiești, în special în comunitatea evreiască din Cernăuți. Factorul decisiv de aici pentru orientarea națională a evreilor a fost reprezentat de marea experiență politică avută în această direcție. Cu mult înainte de înființarea unui partid evreiesc în România Mare, evreii bucovineni au militat pentru recunoașterea lor ca națiune în cadrul monarhiei habsburgice, purtător de cuvânt, în acest sens, fiindu-le Partidul Național Evreiesc, înființat în anul 1908, în urma scindării Partidului Popular Evreiesc de orientare pur sionistă, condus de Beno Straucher²⁵.

În Transilvania, situația era un pic mai complicată din cauza existenței, pe de o parte, a fenomenului aculturării și chiar asimilării în cadrele culturilor maghiară și germană și, pe de altă parte, a prezenței în nordul regiunii a conservatoarei comunități hasideice, neatinsă de modernizare, ostilă atât naționalismului evreiesc, cât și asimilării.

Mișcarea sionistă, foarte slab reprezentată înainte de primul război mondial, înflorește după anul 1919 din motive multiple: exemplul celorlalte minorități, care începuseră să se organizeze pe baze naționale, întoarcerea din prizonieratul rus a soldaților evrei ce serviseră în armata austro-ungară²⁶, trecerea bruscă de la un regim politic tolerant (în monarhia austro-ungară evreii obținuseră emanciparea încă din anul 1867) la unul cu o atitudine mai degrabă ostilă încetățenirii evreilor, în conformitate cu tratatele de pace sau presiunea autorităților românești exercitată asupra evreilor „unguri” în scopul de a-i scoate de sub influență maghiară. Toate acestea i-au determinat pe liderii evrei să militeze pentru recunoașterea statutului de minoritate națională, considerând lipsită de sens trecerea de la statutul antebelic de „unguri de confesie mozaică” la cel interbelic de „români de confesie mozaică”.

O altă explicație pentru respingerea de conducătorii evrei ardeleni a politicii venite de la centru este cea oferită de parlamentarul M. Landau în memoriile sale. Conform acestuia, politica evreiască din Transilvania s-a inspirat într-o oarecare măsură din politica liderilor transilvăneni, care adoptaseră o atitudine critică față de linia balcanică a conducătorilor politici din Vechiul Regat²⁷. Oricum ar fi stat lucrurile, cert este faptul că Bucureștiul nu a reușit să joace niciodată, pe parcursul perioadei interbelice, rolul de centru politic evreiesc în România.

După cum am amintit mai sus, existența unui număr mare de evrei aproape în totalitate asimilați culturii maghiare a complicat lucrurile, aceștia rămânându-i fideli, deloc tentați de noua mișcare național sionistă. Mulți dintre ei au intrat în rândurile Partidului Maghiar, unii dintre ei ocupând chiar și funcții de conducere²⁸. În plus, această organizație politică a fost vizibil deranjată de constituirea în anul 1931 a Partidului Evreiesc, pe care l-a acuzat de furt electoral, iar evreii ardeleni înscrși în cadrele acestuia au fost etichetați drept „trădători”.

25 Mihai Ștefan Ceașu, „Reprezentanții evreimii bucovinene în Dieta Bucovinei”, în *Studia et Acta Historiae Judaeorum Romaniae* V (2000): 200-218.

26 O parte dintre soldații evrei din Transilvania, care luptaseră pe frontul din Rusia, unii dintre ei fiind luați prizonieri, au făcut cunoștință cu ideile sioniste din spațiul rus, pe care au început să le răspândească, după întoarcerea acasă. Unul din aceștia a fost și Chaim Weissburg, sub a cărui îndrumare a fost organizată Marea Adunare Sionistă din 20 noiembrie 1918, de la Cluj, ocazie cu care s-a hotărât înființarea Uniunii Naționale a Evreilor din Transilvania. Un alt nume important este cel al lui Tivadar Fischer, întors și el din Rusia influențat de sionismul rus, și care a fost președintele Uniunii între anii 1918-1923 – Attila, *Două decenii*, 236.

27 Michael Landau, *O viață de luptă* (Tel Aviv: Bronfman & Cohen Publishers Ltd., 1971), 286.

28 Acest segment al evreilor transilvăneni, grupat în jurul Șef-Rabinului neolog de Oradea, Leopold Kecskeméti, a continuat să se raporteze la iudaism doar pe criterii religioase, considerându-se parte integrantă a națiunii maghiare ca limbă și națiune, Ladislau Gyémánt, *Evreii din Transilvania. Un destin istoric* (Cluj-Napoca: Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, 2004), 106.

Însă, în cele din urmă, caracterul multiethnic al provinciei, coroborat cu declinul celor două orientări culturale, au impulsionat și aici mișcarea sionistă.

Chiar și în Vechiul Regat, în ciuda evidentei puteri a UER, se constată, în special la sfârșitul anilor '20, o accentuare a orientării sioniste și a identificării naționale, consecință a influenței noilor comunități evreiești și, nu în ultimul rând, a naționalismului românesc, cu tendința sa de radicalizare spre o doctrină a exclusivității etnice.

Marile diferențe dintre cele patru comunități evreiești, puse în situația de după anul 1919 să conviețuiască, nu numai că nu s-au estompat de-a lungul perioadei interbelice, ci, din contră, au dat naștere la un cadru neașteptat, în care colectivitatea evreiască, ca întreg, nu a fost coordonată sau direcționată de la nici un centru, ea rămânând puternic fragmentată nu numai sub raportul structurilor politice, dar și în ceea ce privește organizarea comunitară și viața religioasă. De abia pe la mijlocul anilor '30, sub amenințarea pericolului nazist și a slăbirii democrației românești, cele două blocuri reușesc să se apropie și să treacă peste rivalitățile de orice fel. Drept rezultat, în anul 1936 a luat ființă Consiliul Central al Evreilor Români, condus de W. Filderman și sprijinit de Iacob Niemirower, organizație ce avea drept scop adunarea tuturor forțelor pentru a lupta împotriva ascensiunii tendințelor antisemite din perioadă, care anunțau deja perspectiva întunecată a Holocaustului.

Generația Z și liderii politici

Preferințele celor care au votat pentru prima dată în 2019

■ SERGIU GHERGHINA

[University of Glasgow]

■ PAUL EMANUEL ȚAP

[Babeș-Bolyai University Cluj]

Abstract

The presidential elections reflect the electoral support provided to various political leaders. One driver for voting is the citizens' preference for specific features that leaders possess. This article aims to investigate the features that first-time voters appreciate about a political leader. In doing so, it analyzes the preferences of those who voted for the first time in the 2019 presidential elections. These voters belong to the Generation Z and there is little information available about their political preferences. Our exploratory analysis uses individual level data from an original survey conducted between 25 November and 15 December 2019 on a nation-wide sample of 664 first-time voters who cast a vote. The results indicate a combination of preferences that is somewhat unexpected and forms an important basis for further research.

Keywords

political leaders; features; profile;
first time voters; preferences

Introducere

Alegerile prezidențiale au la bază competiția între lideri politici care doresc ocuparea funcției de șef al statului. Profilul liderilor politici care candidează variază pe mai multe dimensiuni precum ideologie, experiență politică, domeniul de activitate (profesia anterioară intrării în politică), nivelul de expertiză în domeniul politicilor publice, carismă, dorința de putere, abilități de comunicare sau vârstă¹. Combinarea acestor caracteristici constituie tipurile sau stilurile de leadership care ne ajută să încadrăm liderii politici în diverse categorii². Profilul de lider politic preferat de alegători este dificil de identificat. Una dintre cauzele care fac dificilă

1 Jean Blondel, *Political Leadership: Towards a General Analysis* (London: Sage, 1987); Thomas Poguntke, Paul Webb (eds.), *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies* (Oxford: Oxford University Press, 2005); Martha L. Cottam et al., *Introduction to Political Psychology* (London: Routledge, 2015).

2 Juliet Kaarbo, Margaret C. Hermann, 'Leadership styles of prime ministers: How individual differences affect the foreign policymaking process', *The Leadership Quarterly* 9(3), 1998: 243–263; Christine M. Harlen, 'The Leadership Styles of the German Chancellors from Schmidt to Schröder', *Politics & Policy* 30(2), 2002: 347–370; Sergiu Gherghina (ed.), *Party Leaders in Eastern Europe: Personality, Behavior and Consequences* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2020).

această sarcină este faptul că alegerea este contextuală și depinde de factori precum evenimentele contemporane sau profilul celor care candidează. De exemplu, retorica și profilul de lider al lui Donald Trump au avut succes în contextul unei competiții electorale ce se desfășura într-o perioadă în care teama de imigrație în Statele Unite era ridicată, iar contra-candidatul său, Hillary Clinton, avea un trecut profesional presărat de erori și semne de întrebare³.

Lăsând la o parte aceste elemente contextuale, este important să cunoaștem ce trăsături ale unui lider politic sunt preferate de alegători. Aceste preferințe pot reprezenta indicatori pentru o serie de aspecte precum valorile prezente în societate – fie ele de lungă durată sau în acel moment – și așteptările care există de la un lider în timpul ocupării funcției. Dacă la nivelul populației unei țări există studii referitoare la preferințele pentru lideri politici, nu știm multe despre cei care votează pentru prima dată. Astfel, rămâne neclar ce fel de caracteristici ale unui lider politic sunt preferate. Acest articol își propune să răspundă acestei întrebări și analizează preferințele celor care au votat pentru prima dată la alegerile prezidențiale din noiembrie 2019 în România.⁴ Relevanța științifică a acestui studiu este sporită de faptul că este unul dintre primele studii sistematice ale preferințelor politice exprimate de respondenți din Generația Z. Aceasta din urmă a fost deseori investigată prin prisma relației cu mediul online și cu rețelele de socializare, însă a fost acordată atenție limitată implicării lor în politică⁵.

Pentru această analiză folosim date la nivel individual provenite dintr-un sondaj original, realizat în perioada 25 noiembrie – 15 decembrie 2019, imediat după alegerile prezidențiale, pe un eșantion de 664 de tineri alegători la nivelul întregii țări. Sondajul a inclus doar respondenții care au avut drept de vot pentru prima dată și au votat. Întrebări referitoare la caracteristicile unui lider politic, respondenții având de ales între două opțiuni. Deși studiul de față este unul cu caracter explorativ, considerăm utile și relevante informațiile oferite în perspectiva unor analize ulterioare.

Secțiunea următoare este dedicată unor clarificări conceptuale generale legate de lideri și conducere. Aceasta include și o scurtă discuție despre stilurile și tipurile de leadership politic. A treia secțiune include revizuirea literaturii despre alegerea și preferințele pentru lideri politici. Aceasta este urmată de metodologie și date care oferă detalii despre sondaj și întrebările utilizate. Cea de-a cincea secțiune este dedicată analizei de date, iar concluziile rezumă principalele observații și punctează direcții ulterioare de cercetare.

Liderii și conducerea

Ierarhizarea indivizilor în cadrul unei comunități în funcție de lideri și adepți a reprezentat o realitate a multor forme de organizare socială. Liderii există încă din perioada triburilor nomade primitive, rolul lor fiind acela de a gestiona nevoile grupului: adăpost, siguranță împotriva dușmanilor și hrană⁶. Cu toate acestea,

3 Pippa Norris, Ronald Inglehart, *Cultural Backlash: Trump, Brexit and Authoritarian Populism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019).

4 Cei mai mulți dintre cei incluși în acest studiu au avut drept de vot și la alegerile europene din 2019. În cazul articolului de față suntem interesați de votul în alegeri care presupun competiție între lideri politici și de aceea ne axăm exclusiv pe votul în alegerile prezidențiale.

5 Judith Moeller et al., 'Pathway to Political Participation: The Influence of Online and Offline News Media on Internal Efficacy and Turnout of First-Time Voters', *American Behavioral Scientist* 58(5), 2014: 689–700.

6 Jean Lipman-Blumen, 'The Essentials of Leadership: A Historical Perspective', in George R. Goethals, Terry L. Price, Thomas Wren (eds.), *Conceptions of Leadership: Enduring Ideas and Emerging Insights* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014), 15–37.

înclinațiile puternice pentru stabilirea și susținerea ierahiilor de dependență din cadrul anumitor grupuri, care să fie influențate de autoritatea pe care o insuflă conceptul de putere, nu este caracteristică numai omului. Există studii care atestă faptul că acest tip de înclinații se regăsește și în cadrul lumii animale, afirmație atestată de diferitele studii efectuate asupra primatelor⁷.

Există multe definiții ale conceptului de lider. Pentru unii cercetători liderul este „persoana care trasează anumite direcții și influențează persoanele să le urmeze”⁸. De asemenea, „liderul este acea persoană care reușește să-i facă pe ceilalți să-l urmeze, iar acest tip de relație trebuie să fie una de prietenie”⁹. Liderul poate să fie definit drept acel individ „care a acționat primul, a fost un exemplu pentru ceilalți membri ai grupului, acesta fiind urmat, pur și simplu”¹⁰. Un lider este definit și din perspectiva anumitor trăsături de ordin psihologic. Aceștia sunt, în general, persoane extrem de motivate, ambițioase, tenace, energice, care sunt atrase de dorința de a conduce, dar nu de a căuta puterea. În plus, adevărații lideri sunt onești, integri, au o încredere crescută în propria persoană, sunt stabili din punct de vedere emoțional, au abilități cognitive dezvoltate și își cunosc foarte bine domeniul de expertiză¹¹.

Fiecare dintre definițiile expuse anterior au în comun faptul că imaginea unui lider este asociată, aproape de fiecare dată, cu o persoană care, într-o formă sau alta, realizează un act de conducere. Astfel, putem observa relația conceptua-lă dintre lider și conducere.

Conducerea reprezintă o caracteristică universală a societăților umane, care se formează aproape „instantaneu în momentul în care se cristalizează un anumit grup, oamenii fiind înclinați, din punct de vedere biologic, să realizeze o serie de relații de tipul lider-adept”¹². În plus, conducerea poate fi definită drept un fenomen al puterii, iar puterea, în acest caz, reprezintă „procesul prin care cel ce o deține, poate face ca cei care sunt supuși acesteia să facă lucruri pe care altfel nu le-ar face”¹³. Conducerea este exercitată de sus în jos, după principiul conform căruia, „liderul este plasat deasupra grupului, puterea fiind aplicată asupra unui număr mare de oameni, deseori pentru o perioadă substanțială de timp”¹⁴.

De asemenea, este foarte important să reliefăm diferențele dintre conducător, lider, manager, vizionar sau guru, deoarece, în pofida faptului că fiecare dintre aceștia exercită un act de conducere, modul în care se realizează acesta diferă.

Conducătorul este acea persoană care știe cum să folosească puterea pentru a forța lucrurile să se întâmple (Hitler, Stalin, etc.). Liderul este o persoană care este urmată de ceilalți, voluntar, nu prin forță, din această categorie făcând parte persoanele care au un anumit farmec, carismă sau credibilitate. Managerul este persoana care știe să organizeze lucrurile, să mențină „funcționarea mașinăriei”, aceștia sunt atenți la detalii și delegă responsabilități. Vizionarii sunt cei care pot face mai mult decât să perpetueze status-quo-ul, aceștia având capacitatea de a articula un anumit

7 Fred H. Willhoite, 'Primates and Political Authority: A Biobehavioral Perspective', *American Political Science Review* 70(4), 1976: 1110–1126.

8 Padmakumar Ram, Venugopal Prabhakar Gantasala, 'Leadership Styles and Perceived Organizational Politics as Predictors of Work Related Outcomes', *European Journal of Social Sciences* 15(1), 2010, 40.

9 Willhoite, 'Primates and Political Authority', 1120.

10 Lipman-Blumen, 'The Essentials of Leadership', 15.

11 Shelley A. Kirkpatrick, Edwin A. Locke, '6100 – Unit 1 – Leadership: do traits matter?', *Academy of Management Executive* 5(2), 1991: 48–60.

12 Mark Van Vugt, Brian R. Spisak, 'Sex differences in the emergence of leadership during competitions within and between groups', *Psychological Science* 19(9), 2008: 854.

13 Jean Blondel et al., *Political Leadership, Parties and Citizens* (New York: Routledge, 2010), 30.

14 Blondel et al., *Political Leadership*, 30.

obiectiv într-o asemenea manieră încât oamenii să-l creadă ca fiind real, iar guru este acea persoană care joacă rolul de lider spiritual și a cărui prezență inspiră binele în ceilalți.¹⁵

Această clasificare conceptuală este relevantă din două motive. Primul este acela că este important să se conștientizeze diferențele dintre concepte pentru a se evita utilizarea eronată a acestora, având în vedere că sunt similare. Cel de-al doilea motiv rezidă în reliefarea ideii conform căreia un lider adevărat este urmat de către ceilalți într-o manieră voluntară, această atitudine fiind marcată de calitățile care definesc un lider și care însușă un nivel ridicat de încredere adeptilor. După cum afirma Aristotel, „virtutea liderilor se bazează pe încrederea lor morală și implică acțiuni voluntare care sunt guvernate de bunătate”¹⁶. Relația dintre lider și adepti trebuie să fie „bazată pe încredere, obligativitate, angajament, emoție, și trebuie să cuprindă o viziune comună asupra binelui, aceștia influențându-se reciproc”¹⁷.

Astfel, în general, liderii trebuie să-și dezvolte capacitatea de a gestiona complexitatea diferitelor persoane cu care interacționează. Aceștia trebuie să poată „identifica punctele slabe și cele forte ale oamenilor, să aprecieze diferențele individuale, să înțeleagă stereotipurile culturale, să fie respectuoși, să creeze o imagine pe care să o poată vinde, să primească și să obțină suport, să dezvolte abilități de comunicare și să gestioneze resursele existente”¹⁸.

Stilurile, tipurile și leadership-ul politic

Secțiunea precedentă a evidențiat o serie de aspecte generale cu privire la conceptul de lider, acțiunea de a conduce, respectiv valorile care trebuie să guverneze relația de tipul lider-adept. Cu toate acestea, este fundamental să se reliefeze diferența dintre tipurile de lideri, în funcție de domeniul de expertiza al acestora.

Liderii militari, care întrușiează imaginea autorităților legitime, emit ordine, iar subordonații acestora sunt obligați să le respecte. Liderii diferitelor organizații sau grupuri, atribuie diferite sarcini în funcție de obiectivele care trebuie atinse. În schimb, liderul politic (care este și punctul central al analizei) comunică, în mod direct, cu populația, cu scopul de a crea sprijin pentru implementarea politicilor pe care le promovează¹⁹. Astfel, în pofida faptului că un lider trebuie să-i inspire pe adepii săi, să-i facă să-l urmeze, dar nu prin forță sau împotriva voinței lor, și să creeze o relație de prietenie, este imperios necesar să înțelegem că tipurile de lideri și leadership diferă în funcție de diferitele domenii de expertiză.

Leadership-ul politic este esențial pentru a se ajunge la un anumit consens și a evita impunerea constrângerilor²⁰. În societățile democratice au fost identificate trei funcții ale liderilor și ale leadership-ului politic, oglindite în imaginea guvernării:

Guvernarea este văzută drept o modalitate de a se îmbunătăți coordonarea și a se furniza un leadership strategic (liderii trebuie să fie capabili să genereze idei politice prin negociere și comunicare). Guvernanța este un

15 Donella H. Meadows, 'The Question Of Leadership: A good leader sets the right goals, gets things moving, and helps us discover that we already know what to do', *The Donella Meadows Project. Academy for Systems Change* (1991): 3, <http://donellameadows.org/archives/the-question-of-leadership-a-good-leader-sets-the-right-goals-gets-things-moving-and-helps-us-discover-that-we-already-know-what-to-do/>, accesat 21.10.2020.

16 Lipman-Blumen, 'The Essentials of Leadership', 18.

17 Lipman-Blumen, 'The Essentials of Leadership', 18.

18 Szu-Fang Chuang, 'Essential Skills for Leadership Effectiveness in Diverse Workplace Development', *Online Journal for Workforce Education and Development* 6(1), 2013: 4.

19 Lipman-Blumen, 'The Essentials of Leadership'.

20 Gregg R. Murray, J. David Schmitz, 'Caveman Politics: Evolutionary Leadership Preferences and Physical Stature', *Social Science Quarterly* 92(5), 2011: 1215–1235.

rezultat al complexității contextului de guvernare (se remarcă acea capacitatea de adaptare a liderului politic), iar susținătorii trebuie să-și manifeste fidelitatea lor față de lider (leadership-ul politic trebuie să fie pe placul populației, iar liderii politici trebuie să iasă în evidență și să ofere soluții)²¹.

Leadership-ul este considerat, prin urmare, ca fiind responsabil de performanța organizației, a guvernului sau a societății în interiorul căreia este implementat. Cu toate acestea, eficiența acestuia este definită din perspectiva stilului de leadership utilizat de persoana care se află la conducere, dar și de modul în care acel stil este perceput de către adepți. De exemplu, în științele sociale există o tipologie de tipuri de lider ce propune ca forme extreme liderii tranzacționali și transformaționali²². Acestea sunt ideal-tipuri întâlnite rareori în această formă în realitate, dar caracteristicile lor sunt relevante din perspectiva analitică. Un lider tranzacțional va tinde întotdeauna să-și formuleze strategiile de leadership din perspectiva principiului *recompensă-pedeapsă*, pentru a motiva fiecare persoană să lucreze la capacitatea maximă pe care o poate atinge. Liderii transformaționali pun foarte mult accentul pe performanța de grup, întărirea legăturilor dintre lideri și adepți, dar, în același timp, doresc ca fiecare persoană să-și atingă potențialul maxim²³. Două dintre trăsăturile cele mai importante ale liderilor și ale strategiilor de leadership au fost marcate de „dominare, care se concentrează pe sarcină, respectiv cooperare, care se axează pe relații. În zilele noastre, dominarea a ajuns să fie mai puțin utilă, iar cooperarea a început să fie din ce în ce mai necesară în cadrul leadership-ului”²⁴.

Alegerea și preferințele pentru lideri politici

Dreptul de alegere a liderilor politici reprezintă unul dintre elemente definitorii ale regimurilor democratice. Alegerile politice concretizează o serie de legături între cetățeni și oficiali, iar alegerile electoratului ocupă o poziție centrală în ceea ce privește dinamica proceselor de formare a politicilor și funcționare a instituțiilor politice²⁵. Astfel, participarea populației în ceea ce privește alegerea liderilor politici reprezintă „piatra de temelie a cetățeniei și a democrației liberale”²⁶. De asemenea, exercitarea dreptului de a alege un lider politic poate să fie descrisă drept o activitate colectivă care este întreprinsă pentru atingerea unui scop comun, deoarece „atunci când o persoană votează, fiecare individ care are aceeași preferință beneficiază de o creșterea a posibilității de a ieși rezultatul dorit”²⁷.

21 FilipeTeles, 'Political leaders: the paradox of freedom and democracy', *Revista Enfoques* 10(16), 2012: 124–125.

22 Bruce J. Avolio, Bernard M. Bass, Dong I. Jung, 'Re-examining the components of transformational and transactional leadership using the Multifactor Leadership', *Journal of Occupational and Organizational Psychology* 72(4), 1999: 441–462; Bruce J. Avolio, Francis J. Yammarino, 'Transformational and Charismatic Leadership', in *Transformational and Charismatic Leadership: The Road Ahead* (Bingley: Emerald Group Publishing Limited, 2013), xxvii–xxxiii.

23 Ram, Prabhakar, 'Leadership Styles'.

24 Austin Lee Nichols, 'What Do People Desire in Their Leaders? The Effect of Leadership Experience on Desired Leadership Traits', *Leadership & Organization Development Journal* 16(3), 1995: 3.

25 Clem Brooks, 'Voters, Satisficing, and Policymaking: Recent Directions in the Study of Electoral Politics', *Annual Review of Sociology* 32(1), 2006: 191–211.

26 James Sloam, 'Young people are less likely to vote than older citizens, but they are also more diverse in how they choose to participate in politics', London School of Economics and Political Science, 2013: 1.

27 James H. Fowler, Laura A. Baker, Christopher T. Dawes, 'Genetic variation in political participation', *American Political Science Review* 102(2), 2008: 233.

Alegerea unui lider politic este influențată, atât de un anumit context, cât și de o serie de preferințe și factori personali²⁸. Conceptul de preferință, cu referire la liderii politici, poate să fie definit drept o evaluare comparativă a unui set de obiecte²⁹ sau candidați pentru acea funcție. Alegerile politice au fost mult timp explicate ca produse ale minții sau voinței, acestea fiind influențate de timp, loc, limbă și cultură, alegerea fiind mai degrabă produsul unui calcul personal, decât social³⁰.

Preferințele alegătorilor față de liderii politici

Genetica comportamentală și factorii de mediu joacă un rol fundamental, atât în cazul conturării percepțiilor votanților față de formarea preferințelor cu privire la alegerea liderilor politici, cât și în ceea ce privește atitudinile și implementarea strategiilor de leadership ale candidaților, care în urma alegerilor, au ajuns în postura de lideri³¹. Astfel, atitudinile cu privire la preferințele politice și implicit la alegerea unui lider politic sunt influențate atât de factorii ereditari, deoarece, trăsăturile de personalitate sunt de cele mai multe ori moștenite, iar acest lucru influențează inclusiv afinitățile politice, cât și de factorii de mediu, care sunt marcați de sociabilitatea alegătorilor, respectiv dorința de apartenență la un grup³². Din cealaltă perspectivă, aspectele de ordin biologic pot influența atracția liderului politic pentru utilizarea anumitor strategii. Spre exemplu, există studii care susțin faptul că dorința de utilizare, din partea liderului politic, a forței pentru a rezolva disputele internaționale este strâns legată de circumferința bicepsului acestuia, acesta fiind un exemplu elocvent care demonstrează modul prin care caracteristicile fizice influențează factorii psihologici³³.

Pornind de la cele expuse anterior, în momentul în care indivizii trebuie să facă o alegere cu privire la liderii politici care să-i reprezinte, aceștia susțin faptul că preferă un lider politic, sincer, care să aibă capacitatea de a vorbi liber, dar în același timp simplu, un lider care să-și recunoască greșelile și limitele și care să fie deschis multiplelor perspective de gestionare a unor situații. De asemenea, oamenii își doresc un lider politic care să promoveze o poziție morală, înaintea uneia ideologice, care să lupte pentru populație și care să susțină egalitatea și moralitatea³⁴.

Dincolo de această înșiruire a preferințelor indivizilor față de liderii politici, există numeroase alte studii care se axează pe analiza acestor aspecte. Astfel, oamenii preferă acei lideri politici a căror tonalitate vocală este mai gravă. Vocile groase sunt percepute ca fiind mai dominante, aceasta fiind o caracteristică naturală pentru un lider. Tonalitatea vocală gravă este asociată cu imaginea puterii, competenței, dar și a înțelepciunii, datorită faptului că vocea devine mai gravă odată cu trecerea anilor. Pornind de la acest raționament, se poate afirma faptul că persoanele cu vârste cuprinse între 40-50 de ani au șanse mult mai mari să fie alese în funcția de lideri politici datorită faptului că la acea vârstă, tonalitatea vocală este cea mai scăzută³⁵.

28 James N. Druckman, Arthur Lupia, 'Mind, Will and Choice', in Goodin, R. E. și Tilly, C. (eds.) *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis* (Oxford: Oxford University Press, 2006), 97–113.

29 James N. Druckman, Arthur Lupia, 'Preference Change in Competitive Political Environments', *Annual Review of Political Science* 19(1), 2016: 13–31.

30 Druckman, Lupia, 'Mind'.

31 John R. Alford, Carolyn L. Funk, John R. Hibbing, 'Are political orientations genetically transmitted?', *American Political Science Review* 99(2), 2005: 153–167; Joshua D. Kertzer, Dustin Tingley, 'Political Psychology in International Relations: Beyond the Paradigms', *Annual Review of Political Science* 21, 2018: 319–339.

32 Alford, Funk, Hibbing, 'Are political orientations'.

33 Kertzer, Tingley, 'Political Psychology'.

34 Meadows, 'The Question Of Leadership'.

35 Casey A. Klofstad, Rindy C. Anderson, Stephen Nowicki, 'Perceptions of competence, strength, and age influence Voters to select leaders with lower-pitched voices', *PLoS ONE* 10(8), 2015: 1–14.

Continuând linia argumentativă bazându-ne tot pe factorii de ordin biologic, s-a evidențiat o preferință crescută a alegătorilor pentru liderii cu o statură fizică mai mare. De-a lungul timpului, oamenii înalți au fost asociați cu imaginea conducătorilor eficienți, curajoși și puternici. Acest factor a evoluat odată cu istoria umanității, conservându-se și proiectându-se în contemporaneitate. Există studii care atestă faptul că între 1789-2008, candidatul cel mai înalt, a câștigat alegerile prezidențiale din SUA³⁶. De asemenea, înălțimea indivizilor este asociată și cu succesul în carieră, aceștia câștigând, în medie, mai mult decât persoanele cu o statură mai mică, înălțimea și succesul nefiind aplicate numai în cazul politicianului³⁷.

Preferințele indivizilor pentru anumiți lideri politici nu sunt influențate numai de factori biologici. În momentul în care aleg, aceștia iau în calcul și alte aspecte precum sexul, averea și educația candidaților. În plus, alegătorii preferă acei lideri politici ale căror trăsături consideră că sunt cele mai asemănătoare cu ale lor, mai ales dacă privim din perspectiva ideologiilor și ale partidelor politice³⁸, această atitudine fiind influențată de principiul asemănare-atracție, dar și de ideea de personalizare a politicii, în funcție de trăsăturile alegătorilor și ale candidaților. Astfel, alegătorii vor prefera de multe ori un lider politic care are un set de valori și viziuni similare cu ale lor, dar și unul care promovează o serie de strategii politice de perspectivă și care se bucură de o popularitate crescută în mass-media³⁹.

Experiența anterioară a candidatului funcționează ca un imbold pentru influențarea preferințelor indivizilor cu privire la alegerea liderului politic. Candidatul care nu a mai experimentat funcții similare în trecut, poate să fie perceput ca fiind mai puțin meritoriu pentru funcția de lider politic, decât altul care a experimentat multiple alte funcții similare. Acestea fiind spuse, experiența anterioară a candidatului contează foarte mult și de cele mai multe ori influențează alegătorii când vine vorba de preferințele acestora. Acest principiu se aplică și în alte domenii, nu numai în sfera politică⁴⁰.

Alte studii atestă faptul că preferințele oamenilor în ceea ce privește tipul de lideri politici pe care îi preferă sunt influențate de nivelul de empatie pe care îl insuflă candidatul. Astfel, în momentul în care, în timpul unui studiu, nu a fost menționată afilierea ideologică sau apartenența la un partid politic a unui candidat, votanții, au fost înclinați să aleagă persoana cea mai expresivă și care a fost capabilă să empatizeze cel mai bine cu auditoriul⁴¹. În pofida faptului că alegerea liderului politic este influențată într-o măsură considerabilă de apartenența la un partid politic sau promovarea unei anumite ideologii care este favorabilă trăsăturilor psihologice ale electoratului⁴², factorii de ordin emoțional joacă un rol important când vine vorba de conturarea preferințelor individuale față de un lider politic.

Modul în care este construită imaginea candidatului influențează într-o măsură puternică preferințele populare în materie de alegeri prezidențiale. Aparența fizică a candidatului produce o imagine clară a caracterului personal al acestuia,

36 Gregg R. Murray, David J. Schmitz, 'Caveman Politics: Evolutionary Leadership Preferences and Physical Stature', *Social Science Quarterly* 92(5), 2011: 1215-1235.

37 Anne Case, Christina Paxson, 'Stature and Status: Height, Ability, and Labor Market Outcomes', *Journal of Political Economy* 116(3), 2015: 499-532.

38 Gian Vittorio Caprara, Philip G. Zimbardo, 'Personalizing politics: A congruency model of political preference', *American Psychologist* 59(7), 2004: 581-594

39 Gian Vittorio Caprara et. al., 'When likeness goes with liking: The case of political preference', *Political Psychology* 28(5), 2007: 609-632.

40 Nichols, 'What Do People Desire'.

41 Laura R. Stroud, Jack Glaser, Peter Salovey, 'The Effects of Partisanship and Candidate Emotionality on Voter Preference', *Imagination, Cognition and Personality* 25(1), 2005: 25-44.

42 Claudio Barbaranelli et al., 'Voters' personality traits in presidential elections', *Personality and Individual Differences* 42(7), 2007: 1199-1208

iar modul în care arată, se îmbracă și vorbește, reprezintă trei dintre caracteristicile principale când vine vorba de preferințele oamenilor față de un lider politic. Acesta este și unul dintre motivele principale pentru care campaniile de imagine sunt atât de importante în timpul alegerilor prezidențiale. Oamenii vor un lider care să vorbească clar, coerent și concis, dar în același timp care să fie și atent la modul în care arată⁴³.

Preferințele oamenilor pentru un anumit lider politic sunt influențate și de anumiți factori de ordin extern sau de gen, aceste aspecte justificând preferințele alegătorilor pentru alegerea unei femei sau a unui bărbat în funcția de lider. Dacă abordăm o perspectivă tradițională, bărbații sunt mai capabili și mai dornici decât femeile să-și asume rolul de lider, mai ales în momentul în care facem referire la diferite competiții inter-grupale. Cu toate acestea, femeile, posedă o capacitate mai mare de a menține coeziunea unui grup și a gestiona situațiile de ordin intern. Astfel, preferințele oamenilor cu privire la alegerea unei femei sau a unui bărbat pentru funcția de lider politic, poate să fie influențată de amenințările cu care se confruntă grupul respectiv. Dacă populația are nevoie de un stil de conducere ierarhic, care este mai potrivit pentru a se angaja în gestionarea anumitor problematici inter-grupale, oamenii vor alege un bărbat, iar dacă alegătorii doresc un leadership de tip egalitarist și comunitar, care să se axeze pe rezolvarea problematicilor interne, există posibilitatea ca și o femeie să fie aleasă pentru funcția de lider politic⁴⁴.

În plus, oamenii vor alege, aproape de fiecare dată un lider care este carismatic. Cărsima nu trebuie „să fie definită din perspectiva calităților personale ale liderului, ci mai degrabă prin modul în care populația îl percepe pe acesta. În esență, nu cărsima este cea care contează, în sine, ci abilitatea liderului de a crea o relație carismatică cu alegătorii”⁴⁵.

În ceea ce privește preferința oamenilor pentru liderii politici de tipul generalist sau specialist, părerile acestora nu sunt foarte bine evidențiate. Din perspectiva alegătorilor, contează mai mult eficiența unui lider, decât formarea profesională a acestuia. Dintr-o perspectivă politică, „generalistii și specialiștii nu sunt definiți, neapărat, prin prisma caracteristicilor individuale, precum formarea profesională, ci mai degrabă, prin poziția și rolul acestora în cadrul sistemului guvernamental”. Specialiștii sunt „acele persoane care dețin un nivel de familiarizare cu un corp de cunoștințe, iar generalistii se preocupă de eficiența generală și reformele la nivel guvernamental”⁴⁶. Același studiu atestă faptul că o educație generalistă este mai potrivită pentru carierele de leadership, pentru că „ascensiunea guvernantei necesită o mai mare flexibilitate și dezvoltare a carierei generaliste, liderii trebuind să facă față multiplelor provocări care provin din diferite domenii de expertiză”⁴⁷. Astfel, putem afirma faptul că oamenii preferă un leadership eficient, iar acest lucru nu contează dacă vine din partea unui specialist sau a unui generalist.

Puterea este o componentă importantă a leadership-ului, însă nu toți oamenii puternici pot să fie lideri⁴⁸ și cu atât mai mult lideri politici, titlu care necesită un nivel ridicat de pregătire profesională și dedicare. Există studii care

43 Shawn W. Rosenberg et al., 'The Image and the Vote: The Effect of Candidate Presentation on Voter Preference', *American Journal of Political Science* 30(1), 1986: 108–127.

44 Van Vugt, Spisak, 'Sex differences'.

45 Boas Shamir, 'Ideological position, leaders' charisma, and voting preferences: Personal vs. partisan elections', *Political Behavior* 16(2), 1994: 266.

46 Werner Jann, Kai Wegrich, 'Generalists and specialists in executive politics: Why ambitious meta-policies so often fail', *Public Administration* (June), 2019: 3.

47 Jann, Wegrich, 'Generalists and specialists'.

48 Filipe Teles, 'Political leaders: the paradox of freedom and democracy', *Revista Enfoques* 10(16), 2012: 113–131.

susțin faptul că un anumit bagaj de trăsături nu reprezintă o garanție pentru un lider bun, dar cu toate acestea liderii se diferențiază, în general, de oamenii de rând. Astfel, putem afirma că „liderii se și nasc, dar se și formează”, marcându-se combinația dintre factorii biologici și cei de mediu⁴⁹, iar liderii politici, dincolo de trăsăturile individuale și preferințele alegătorilor, trebuie să-și formeze un anumit temperament specific politicului, prin care să poată interacționa la scară largă, să se facă plăcuți de populație și să se implice într-o manieră eficientă în ceea ce privește organizarea vieții sociale la scară largă⁵⁰.

Metodologie și date

Pentru investigarea tipurilor de lideri preferate de tinerii care votează pentru prima dată utilizăm un sondaj original realizat online între 25 noiembrie și 15 decembrie 2019 pe un eșantion de 664 de respondenți. Sondajul a inclus doar acele persoane care au avut drept de vot pentru prima dată și au votat. Eșantionul este de conveniență, fiind imposibil de obținut un eșantion probabilistic reprezentativ din cauza faptului că nu sunt cunoscute caracteristicile universului populației pe care realizăm eșantionarea. Nu avem date care să indice profilul celor care au votat pentru prima dată în aceste alegeri. Astfel, suntem conștienți că rezultatele sondajului nu pot fi generalizate la întreaga populație, însă observațiile rămân relevante prin prisma noutății lor și diversității respondenților din eșantion. Diversitatea este reflectată la nivelul câtorva variabile legate de comportamentul electoral precum interesul pentru politică, urmărirea campaniei electorale, candidatul cu care au votat, dar și al caracteristicilor socio-demografice precum vârstă sau mediul de rezidență. Chestionarul a fost adresat celor născuți în 1999-2001 deoarece aceștia nu au avut drept de vot în 2016 la precedentele alegeri naționale. Chiar dacă au existat doar trei valori în ceea ce privește vârsta, chiar și pe această dimensiune a existat variație: 31% dintre respondenți sunt născuți în 1999, 49% în 2000 și 20% în 2001. Deși marea majoritate a respondenților sunt studenți (83%), eșantionul include elevi la liceu (12%) sau la postliceală (1%), angajați cu normă întreagă (2,5%) și șomeri fără a studia în prezent (1,5%).

Chestionarul a fost distribuit exclusiv online deoarece avea unele componente interactive, prin intermediul mai multor grupuri de Facebook. A fost încurajată distribuirea sa prin metoda „bulgărelui de zăpadă” (snowball) care presupunea ca respondenții care completau distribuiau mai departe cunoscătorilor lor. Analiza de față include cele 664 de răspunsuri complete la chestionar fără a include respondenții care au abandonat pe parcurs. Fiecare respondent a avut posibilitatea să evite aproape orice întrebare dacă nu dorea să răspundă, rezultând astfel o mică variație în ceea ce privește numărul răspunsurilor pentru fiecare întrebare. Sondajul a fost precedat de un studiu-pilot în perioada 10-18 noiembrie pe un eșantion experimental de câteva zeci de persoane în care s-a verificat gradul de înțelegere a întrebărilor și unde ar putea interveni probleme de completare. Chestionarul a fost finalizat în urma discuției cu unii dintre respondenți.

Variabilele centrale ale acestei analize – preferințele pentru trăsăturile unor lideri politici – au fost surprinse prin intermediul unei întrebări care solicita respondenților să aleagă între două trăsături diferite ale unui lider politic. Textul acesteia era: „Dacă ar trebui să alegeți între două tipuri de lider politic, pentru

49 Kirkpatrick, Locke, '6100 –Unit 1 – Leadership', 59.

50 John R. Alford, John R. Hibbing, 'Personal, interpersonal, and political temperaments', *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 614(1), 2007: 196–212.

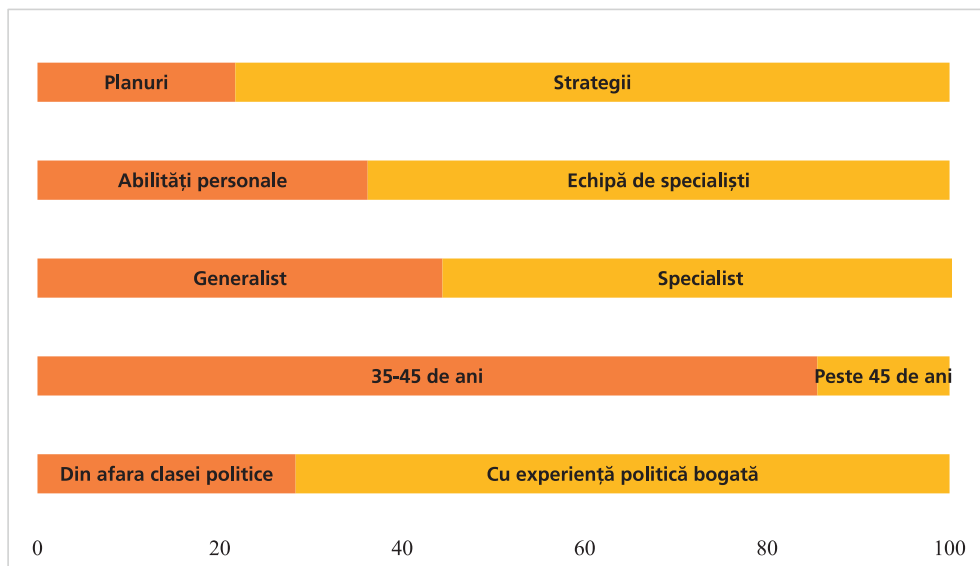
care ați opta?”. Respondenților li se cerea să aleagă una dintre cele două opțiuni pentru următoarele variante de răspuns: a) din afara clasei politice sau bogată experiență politică, b) între 35 și 45 de ani sau peste 45 de ani, c) generalist (se pricepe câte puțin la multe domenii) sau specialist (se pricepe mult la puține domenii), d) cu abilități personale de rezolvare a problemelor sau cu o echipă dedicată rezolvării problemelor și e) are planuri pe termen scurt și mediu sau preferă strategii pe termen lung.

Analiza va include și o corelație între preferința pentru aceste tipuri și câteva variabile generale legate de satisfacția față de funcționarea democrației în România, interesul pentru politică, participarea politică sau auto-poziționarea pe axa stânga dreapta. Prima variabilă este satisfacția democratică și este măsurată prin intermediul întrebării „Cât de mulțumit / ă sunteți de felul în care funcționează democrația în România?”. Răspunsurile au fost înregistrate pe o scală ordinală codată ascendent între „deloc” (1) și „foarte mulțumit / ă” (5). Interesul pentru politica din România a fost măsurat prin răspunsul la întrebarea directă despre acest aspect, răspunsurile fiind înregistrate pe o scală ordinală ascendentă ce varia de la „deloc” (1) până la „foarte interesat/ă”. Participarea politică este un index de trei variabile care întrebau respondenții dacă în ultimele 18 luni au participat la alegeri într-un referendum, protest sau au semnat o petiție. Valorile indexului variază de la 0 pentru respondenții care nu au avut niciuna dintre aceste activități până la o valoare de 3 pentru cei care le-au realizat pe toate. Auto-poziționarea pe axa stânga-dreapta a presupus mutarea unui cursor între 1 (extremă stânga) și 10 (extremă dreapta) ca răspuns la întrebarea „În politică se vorbește despre stânga și dreapta. Folosind scala de mai jos unde v-ați poziționa dvs.? ”.

Trăsăturile liderilor politici

Graficul 1 include distribuția procentuală a respondenților pentru fiecare versiune de răspuns oferită celor cinci itemi menționați mai sus. Cum se putea alege doar una dintre cele două opțiuni, suma procentelor este 100. Unele dintre rezultate contravin așteptărilor, cel puțin la o primă vedere. Când au fost întrebați dacă preferă un lider care vine din afara clasei politice sau unul cu bogată experiență politică, doar puțin peste un sfert dintre tinerii care au votat prima dată (28,3%) au afirmat că preferă un lider care să aparțină primei categorii. Aproape trei sferturi dintre cei care au răspuns la sondaj (71,7%) preferă un lider cu experiență politică bogată. Această observație indică două aspecte relevante. Primul este acela că tinerii alegători consideră că experiența este o caracteristică importantă a unui lider politic. Din moment ce sondajul a fost realizat în contextul alegerilor prezidențiale, aceste observații se aplică în principal liderilor care doresc să ocupe poziția de șef al statului. Al doilea aspect este acela că există susținere limitată pentru candidații care vin din afara clasei politice. Deși numărul liderilor politici din Europa fără bogată experiență politică este în creștere după anul 2000 comparativ cu precedenta perioadă, cei născuți în România odată cu schimbarea acestei tendințe nu se aliniază. Orientarea către candidații cu bogată experiență politică poate fi rezultatul influenței familiei. Dacă aceasta din urmă există, s-a manifestat până în momentul plecării de acasă. Cu datele colectate am putut compara tinerii alegători care locuiesc cu părinții cu cei care locuiesc independent de părinți atât în aceeași localitate, cât și în alte localități. Nu există diferențe semnificative între aceste trei grupuri: cei care locuiesc în prezent cu părinții nu sunt mai orientați către un lider cu experiență politică bogată comparativ cu cei care nu mai locuiesc cu părinții.

**Graficul 1: Distribuția preferințelor respondenților
pentru caracteristicile liderilor politici**

Notă: Numărul respondenților pentru fiecare dintre acești itemi a fost cuprins între 639 și 642.

Pentru următorul item nu este surprinzător că marea majoritate a respondenților (85,5%) optează pentru un lider politic tânăr. Vârsta de 35 de ani a fost utilizată în întrebare deoarece este criteriul menționat de Constituție pentru a candida la președinție. Această preferință este parțial contradictorie cu cea de dinainte în care se preferau candidați cu experiență politică bogată. Este adevărat că aceasta din urmă poate fi dobândită și până la 40 de ani dacă liderul politic începe cariera politică foarte devreme, însă probabilitatea ca cei de peste 45 de ani să fie mai experimentați politic este mai mare. Doar 18% dintre cei care preferă un candidat cu bogată experiență politică au afirmat că își doresc să aibă peste 45 de ani.

În ceea ce privește opțiunea pentru un lider politic în funcție de profunzimea cunoștințelor din diverse domenii, preferințele sunt împărțite relativ egal. Aproape 45% dintre respondenți preferă un lider politic ce are cunoștințe din multe domenii chiar dacă acestea sunt generale, fără a putea discuta elemente specifice. Ceilalți 55% dintre respondenți preferă un lider cu un profil de specialist, care cunoaște foarte bine câteva domenii. Această din urmă preferință are sens mai ales dacă privim preferințele pentru următorul item la care aproape două treimi dintre respondenți (63,8%) au indicat că doresc un lider înconjurat de specialiști, decât să posede personal abilități de rezolvare a multiplelor probleme. Astfel, nu este necesar ca liderul să acopere mai multe domenii atât timp cât poate crea o echipă care să îl ajute. Preferința pentru o echipă de specialiști din spatele liderului indică o înțelegere profundă a felului în care funcționează politica în perioada contemporană. Deși România are exemplul recent al unui președinte de țară care pune accentul pe calitățile sale personale în abordarea problemelor (Traian Băsescu), mulți dintre tinerii alegători consideră poziția de lider drept una solitară.

Cei mai mulți dintre tinerii alegători (78,3%) preferă un lider care poate gândi pe termen lung și elabora strategii de dezvoltare. În contrast, doar 21,7% ar alege un lider ce propune planuri pe termen scurt și mediu. Orientarea pentru

strategii pe termen lung și răbdarea care este asociată cu implementarea acestor strategii indică faptul că mulți din generația Z au o privire de ansamblu care nu se reduce la perioada imediat următoare.

Corelații statistice

Dincolo de identificarea acestor preferințe pentru caracteristicile liderilor, am dorit să observăm și dacă ele sunt asociate unor trăsături din rândul populației. În acest sens, tabelul 1 include coeficienții de corelație între fiecare dintre aceste preferințe și patru variabile descrise anterior: satisfacția față de funcționarea democrației în România, interesul pentru politică, gradul de participare politică și plasarea pe axa stânga-dreapta. Pentru a înțelege corelațiile trebuie menționat că itemii care surprind preferințele pentru lider sunt codate cu 1 pentru prima opțiune și cu 2 pentru cea de-a doua (vezi graficul 1). De exemplu, din afara clasei politice este codat 1, iar cu experiență politică bogată este codat 2. Coloanele din tabel sunt denumite cu opțiunea codată cu 2 pentru a face interpretarea rezultatelor mai simplă.

Rezultatele indică faptul că multe dintre aceste patru variabile nu sunt corelate cu caracteristicile alegătorilor. Totuși, există trei observații demne de semnalat. Prima este aceea că tinerii alegători care sunt mai mulțumiți de felul în care funcționează democrația în România au tendința să opteze pentru un lider cu experiență politică și peste 45 de ani. Coeficientul de corelație nu este foarte mare, însă este pozitiv și semnificativ din punct de vedere statistic la pragul 0,01. A doua observație este că respondenții care sunt mai puțin activi din punct de vedere politic – nu au votat în referendum, nu au protestat sau nu au semnat petiții – favorizează un candidat cu experiență politică. A treia corelație ce poate fi menționată este cea între respondenții cu interes sporit față de politică și preferarea unui lider cu strategii pe termen lung și a unui care își poate forma o echipă de specialiști. Cea de-a doua corelație este mai slabă și nici nu este semnificativă din punct de vedere statistic.

	<i>Experiență politică</i>	<i>Peste 45 de ani</i>	<i>Specialist</i>	<i>Echipă de specialiști</i>	<i>Strategii pe termen lung</i>
Satisfacție democratică	0,13**	0,12**	0,01	-0,02	0,03
Interes pentru politică	-0,01	0,04	0,01	0,07	0,08*
Participare politică	-0,11**	-0,02	0,02	-0,04	0,05
Stânga-dreapta	0,04	0,07	0,05	-0,06	0,01

Note: Coeficienții de corelație sunt non-parametrici (Spearman) deoarece variabilele sunt măsurate pe o scală ordinală.

N este cuprins între 582 și 634 în funcție de variabile.

Pragurile de semnificație statistică: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

Tabelul mai include câteva relații ce pot fi explorate de studii ulterioare. De exemplu, tinerii alegători care se consideră de dreapta sunt mai înclinați să opteze pentru un candidat mai în vârstă comparativ cu ceilalți respondenți. Acești alegători preferă un specialist în locul unui generalist, dar coeficientul de corelație este prea mic pentru a face alte inferențe. În același timp, alegătorii care se identifică de stânga sunt mai înclinați să prefere un lider care se bazează pe o echipă de specialiști.

Concluzii

Acest articol și-a propus să identifice caracteristicile preferate de tinerii români care au votat pentru prima dată un lider politic. Sondajul din care au fost preluate datele pentru analiză a fost realizat imediat după alegerile prezidențiale din noiembrie 2019, astfel încât preferințele pentru lideri politici sunt asociate funcției de președinte a statului. Rezultatele studiului nostru predominant descriptiv ilustrează că majoritatea celor care au răspuns la sondajul nostru doresc un lider cu bogată experiență politică, tânăr, mai degrabă specialist decât generalist, cu o echipă de specialiști lângă el și cu abilitatea de a formula strategii pe termen lung. Unele dintre aceste preferințe sunt corelate cu trăsături ale alegătorilor precum satisfacția pentru funcționarea democrației, interesul în politică sau nivelul de participare politică.

Studiu are un caracter explorator și a dorit evidențierea preferințelor tinerilor alegători. Au fost prezentate și unele corelații bivariate fără însă a explica din punct de vedere teoretic selecția variabilelor. Exercițiul statistic a fost realizat pentru ilustrarea unor diferențe. Rezultatele prezentate sunt utile deoarece reprezintă una dintre puținele abordări sistematice ale preferințelor politice ale celor din generația Z care au votat pentru prima dată în 2019. Ele arată că există variație la nivelul profilului de lider dorit. Unele observații sunt neașteptate și pot oferi un punct de pornire important pentru alte studii care să analizeze motivele pentru care tinerii preferă un anumit tip de lider în defavoarea altuia.

În același timp, datele din sondaj arată că preferințele tinerilor alegători sunt complexe. Unele par a se contrazice, la o primă vedere, pe când altele sunt complementare și pot fi înțelese mai bine atunci când sunt analizate împreună. Liderii politici către care s-ar orienta tinerii au o combinație de trăsături ce necesită o investigație mai amănunțită. Studii ulterioare ar putea încerca să explice preferința pentru acest profil nu doar în contextul alegerilor prezidențiale, așa cum a fost cazul de față, ci și în alte situații ce pot scoate la iveală alte trăsături de leadership politic ce atrage tinerii alegători.

BIBLIOGRAFIE

- John R. Alford, John R. Hibbing, 'Personal, interpersonal, and political temperaments', *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 614(1), 2007: 196–212.
- John R. Alford, Carolyn L. Funk, John R. Hibbing, 'Are political orientations genetically transmitted?', *American Political Science Review* 99(2), 2005: 153–167;
- Bruce J. Avolio, Bernard M. Bass, Dong I. Jung, 'Re-examining the components of transformational and transactional leadership using the Multifactor Leadership', *Journal of Occupational and Organizational Psychology* 72(4), 1999: 441–462.
- Bruce J. Avolio, Francis J. Yammarino, 'Transformational and Charismatic Leadership', in *Transformational and Charismatic Leadership: The Road Ahead* (Bingley: Emerald Group Publishing Limited, 2013), xxvii–xxxiii.
- Claudio Barbaranelli, Gian Vittorio Caprara, Michele Vecchione, Chris R. Fraley, 'Voters' personality traits in presidential elections', *Personality and Individual Differences* 42(7), 2007: 1199–1208
- Jean Blondel, *Political Leadership: Towards a General Analysis* (London: Sage, 1987).
- Jean Blondel, Jean-Louis Thiébault, Katarzyna Czernicka, Takashi Inoguchi, Ukrist Pathmand, Fulvio Venturino, *Political Leadership, Parties and Citizens* (New York: Routledge, 2010).
- Clem Brooks, 'Voters, Satisficing, and Policymaking: Recent Directions in the Study of Electoral Politics', *Annual Review of Sociology* 32(1), 2006: 191–211.

- Gian Vittorio Caprara, Philip G. Zimbardo, 'Personalizing politics: A congruency model of political preference', *American Psychologist* 59(7), 2004: 581–594
- Gian Vittorio Caprara, Michele Vecchione, Claudio Barbaranelli, R. Chris Fraley, 'When likeness goes with liking: The case of political preference', *Political Psychology* 28(5), 2007: 609–632.
- Anne Case, Christina Paxson, 'Stature and Status: Height, Ability, and Labor Market Outcomes', *Journal of Political Economy* 116(3), 2015: 499–532.
- Szu-Fang Chuang, 'Essential Skills for Leadership Effectiveness in Diverse Workplace Development', *Online Journal for Workforce Education and Development* 6(1), 2013: 1–23.
- Martha L. Cottam, Elena Mastors, Thomas Preston, Beth Dietz, *Introduction to Political Psychology* (London: Routledge, 2015).
- James N. Druckman, Arthur Lupia, 'Preference Change in Competitive Political Environments', *Annual Review of Political Science* 19(1), 2016: 13–31.
- James N. Druckman, Arthur Lupia, 'Mind, Will and Choice', in Goodin, R. E. și Tilly, C. (eds.) *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis* (Oxford: Oxford University Press, 2006), 97–113.
- James H. Fowler, Laura A. Baker, Christopher T. Dawes, 'Genetic variation in political participation', *American Political Science Review* 102(2), 2008: 233–248.
- Sergiu Gherghina (ed.), *Party Leaders in Eastern Europe: Personality, Behavior and Consequences* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2020).
- Christine M. Harlen, 'The Leadership Styles of the German Chancellors from Schmidt to Schröder', *Politics & Policy* 30(2), 2002: 347–370.
- Werner Jann, Kai Wegrich, 'Generalists and specialists in executive politics: Why ambitious meta-policies so often fail', *Public Administration* (June), 2019: 1–16.
- Juliet Kaarbo, Margaret C. Hermann, 'Leadership styles of prime ministers: How individual differences affect the foreign policymaking process', *The Leadership Quarterly* 9(3), 1998: 243–263.
- Joshua D. Kertzer, Dustin Tingley, 'Political Psychology in International Relations: Beyond the Paradigms', *Annual Review of Political Science* 21, 2018: 319–339.
- Shelley A. Kirkpatrick, Edwin A. Locke, '6100 – Unit 1 – Leadership: do traits matter?', *Academy of Management Executive* 5(2), 1991: 48–60.
- Casey A. Klofstad, Rindy C. Anderson, Stephen Nowicki, 'Perceptions of competence, strength, and age influence Voters to select leaders with lower-pitched voices', *PLoS ONE* 10(8), 2015: 1–14.
- Jean Lipman-Blumen, 'The Essentials of Leadership: A Historical Perspective', in George R. Goethals, Terry L. Price, Thomas Wren (eds.), *Conceptions of Leadership: Enduring Ideas and Emerging Insights* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014), 15–37.
- Donella H. Meadows, 'The Question Of Leadership: A good leader sets the right goals, gets things moving, and helps us discover that we already know what to do', *The Donella Meadows Project. Academy for Systems Change* (1991): 1–8, <http://donellameadows.org/archives/the-question-of-leadership-a-good-leader-sets-the-right-goals-gets-things-moving-and-helps-us-discover-that-we-already-know-what-to-do/>, accesat 21.10.2020.
- Judith Moeller, Claes de Vreese, Frank Esser, Ruth Kunz, 'Pathway to Political Participation: The Influence of Online and Offline News Media on Internal Efficacy and Turnout of First-Time Voters', *American Behavioral Scientist* 58(5), 2014: 689–700.
- Gregg R. Murray, David J. Schmitz, 'Caveman Politics: Evolutionary Leadership Preferences and Physical Stature', *Social Science Quarterly* 92(5), 2011: 1215–1235.
- Austin Lee Nichols, 'What Do People Desire in Their Leaders? The Effect of Leadership Experience on Desired Leadership Traits', *Leadership & Organization Development Journal* 16(3), 1995: 1–32.

- Pippa Norris, Ronald Inglehart, *Cultural Backlash: Trump, Brexit and Authoritarian Populism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019).
- Thomas Poguntke, Paul Webb (eds.), *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies* (Oxford: Oxford University Press, 2005).
- Padmakumar Ram, Venugopal Prabhakar Gantasala, 'Leadership Styles and Perceived Organizational Politics as Predictors of Work Related Outcomes', *European Journal of Social Sciences* 15(1), 2010, 40–55.
- Shawn W. Rosenberg, Lisa Bohan, Patrick McCafferty, Kevin Harris, 'The Image and the Vote: The Effect of Candidate Presentation on Voter Preference', *American Journal of Political Science* 30(1), 1986: 108–127.
- Boas Shamir, 'Ideological position, leaders' charisma, and voting preferences: Personal vs. partisan elections', *Political Behavior* 16(2), 1994: 265–287.
- James Sloam, 'Young people are less likely to vote than older citizens, but they are also more diverse in how they choose to participate in politics', *London School of Economics and Political Science*, 2013: 1–5.
- Laura R. Stroud, Jack Glaser, Peter Salovey, 'The Effects of Partisanship and Candidate Emotionality on Voter Preference', *Imagination, Cognition and Personality* 25(1), 2005: 25–44.
- Filipe Teles, 'Political leaders: the paradox of freedom and democracy', *Revista Enfoques* 10(16), 2012: 113–131.
- Mark Van Vugt, Brian R. Spisak, 'Sex differences in the emergence of leadership during competitions within and between groups', *Psychological Science* 19(9), 2008: 854–858.
- Fred H. Willhoite, 'Primates and Political Authority: A Biobehavioral Perspective', *American Political Science Review* 70(4), 1976: 1110–1126.

Alegeri prezidențiale în România postcomunistă

■ ALEXANDRU RADU, DANIEL BUTI

[The National University of Political Studies and Public Administration (SNSPA)]

Abstract

In the three decades of post-communism, Romania organized eight editions of the presidential elections. Following these electoral moments, Romania had four presidents. The article provides scholars with relevant election data on the eight rounds of elections, highlighting their particularities and contextual elements. It contains electoral statistics that can draw a general picture on the presidential elections in Romania.

Keywords

presidential elections; Romania;
post-communism; republic

1990

Prima competiție prezidențială de după prăbușirea regimului comunist a avut loc pe 20 mai 1990, în paralel cu alegerile parlamentare, și acestea aflate la prima ediție. Alegerile s-au desfășurat într-un context socio-politic instabil, specific perioadei de tranziție din Estul postcomunist. În mod specific, debutul postcomunismului românesc a fost marcat de confruntarea *post-factum* dintre comuniști și anticomuniști sub forma conflictului politic dintre Frontul Salvării Naționale, de o parte, și partidele istorice reconstituite, de cealaltă parte.

Sub aspect juridic, alegerile prezidențiale au fost reglementate de Decretul-lege nr. 92/1990¹, adoptat de CPUN în data de 14 martie 1990, care instituia modul de scrutin majoritar absolut, respectiv sistemul cu două tururi, al doilea tur fiind unul închis. Astfel, articolul 73 al normei electorale preciza: „Este declarat președinte al României candidatul care a întrunit votul a cel puțin jumătate plus unu din numărul alegătorilor înscriși în listele electorale. În caz că nici unul dintre candidați nu a întrunit această majoritate, se organizează al doilea tur de scrutin, în a doua duminică ce urmează alegerilor, între primii doi clasati în ordinea voturilor

1 Vezi Monitorul Oficial al României, an II, nr. 35 din 18 martie 1990.

obținute. Este declarat ales candidatul care, la al doilea tur de scrutin, a obținut cel mai mare număr de voturi.” Adăugăm că scrutinul majoritar absolut a fost preluat de toate legile electorale ce i-au succedat decretului-lege din 1990, utilizarea unei astfel de formule electorale fiind proprie alegerilor pentru funcții monocratice precum cea de președinte al unei republici de factură (semi)prezidențială.

Oarecum surprinzător prin raportare la numărul mare al partidelor care au concurat în alegerile parlamentare paralele – 67 de formațiuni politice au candidat pentru prima cameră parlamentară –, în competiția prezidențială s-au înscris numai trei candidați: Ion Iliescu, din partea FSN², Radu Câmpeanu, liderul PNL³ și Ion Rațiu, reprezentant al PNȚCD⁴, cel mai mic număr de candidați din întreaga istorie a alegerilor prezidențiale românești.

Pe listele electorale au fost înregistrați 17.200.722 votanți, din care s-au prezentat la urne 14.825.616 (86,19%), record absolut al scrutinului prezidențial. În același timp, numărul voturilor nule a fost considerabil, deși nu cel mai ridicat din istoria alegerilor postcomuniste, ajungând la 447.923 (3,12%)⁵.

Ion Iliescu a obținut, încă din primul tur de scrutin, majoritatea absolută a voturilor, astfel că prezidențialele din 1990 au fost singurele în care nu a mai fost necesară organizarea unui al doilea tur de scrutin pentru departajarea candidaților. Față de Radu Câmpeanu, care a adunat 1.529.188 voturi (10,64%) și de Ion Rațiu, votat de 617.007 (4,29%) dintre participanți, Ion Iliescu a primit voturile a 12.232.498 dintre cetățeni (85,07%). A câștigat alegerile în 39 din cele 41 de circumscripții electorale, excepțiile fiind cele două județe locuite în majoritate de maghiari, unde a primit 32,12% din voturile exprimate de participanții la scrutinul din Covasna, respectiv 19,56% în Harghita, scoruri peste cele înregistrate de partidul său. În ambele județe, preferatul alegătorilor a fost liberalul Radu Câmpeanu (65,95% în Covasna și 76,58% în Harghita). Ion Iliescu a obținut scoruri electorale peste media sa națională într-un număr de 29 de circumscripții, reprezentând 70,70% din totalul celor 41 (Alba, Argeș, Bacău, Bistrița-Năsăud, Botoșani, Brăila, Buzău, Caraș-Severin, Călărași, Constanța, Dâmbovița, Dolj, Galați, Giurgiu, Gorj, Hunedoara, Ialomița, Iași, Maramureș, Mehedinți, Neamț, Olt, Prahova, Suceava, Teleorman, Tulcea, Vaslui, Vâlcea și Vrancea). Cel mai bun scor l-a înregistrat în județul Botoșani (96,20%), dar a obținut peste 95% din voturile exprimate în alte 6 circumscripții electorale, situate în provinciile Moldova (Neamț și Vaslui) și Muntenia (Buzău, Călărași, Ialomița și Olt) și peste 90% în altele 15, poziționate din nou în cele două provincii istorice dar și în Dobrogea (Argeș, Bacău, Brăila, Dâmbovița, Dolj, Galați, Giurgiu, Gorj, Iași, Mehedinți, Suceava, Teleorman, Tulcea, Vâlcea, Vrancea). În București a obținut 76,72% din voturi, fiind al optulea cel mai prost scor electoral, înaintea celor înregistrate în circumscripțiile Cluj (73,82%), Timiș (70,16%), Satu Mare (69,29%), Bihor (68,38), Mureș (60,35%), plus Covasna și Harghita.

Victoria categorică a lui Ion Iliescu a fost dublată de cea a FSN, care și-a adjudecat peste două treimi dintre mandatele parlamentare. În aceste condiții,

2 Frontul Salvării Naționale s-a constituit oficial ca partid pe data de 6 februarie 1990, după separarea formală de organismul puterii revoluționare (Consiliul Frontului Salvării Naționale), avându-l ca președinte pe Ion Iliescu, confirmat în această funcție cu ocazia primul congres al FSN (7 aprilie 1990), totodată președinte interimar al republicii, ca președinte al CFSN.

3 Partidul Național Liberal, cel mai vechi partid politic din România modernă (constituit în 1875), a fost refondat oficial pe 15 ianuarie 1990, misiunea renașterii partidului fiind asumată de un grup de vechi liberali, parte din exil, printre care Radu Câmpeanu, I.V. Săndulescu și Dan Amadeu Lăzărescu.

4 Partidul Național Țărănesc – creștin democrat, născut în 1926, a fost refondat pe 11 ianuarie 1990 (fiind primul partid politic constituit după căderea comunismului), sub conducerea lui Corneliu Coposu, figură proeminentă a țăranismului istoric.

5 Cf. *Rezultatul alegerilor din 20 mai 1990*, Monitorul Oficial al României, an. II, nr. 81-82 din 8 iunie 1990.

hiper-majoritatea parlamentară a FSN a generat un guvern monocolor, primul și singurul din întreaga perioadă postcomunistă de această factură, condus de Petre Roman, profesor la Politehnica bucureșteană și lider, alături de Ion Iliescu, al FSN. Aparent surprinzător, tandemul politic Iliescu-Roman nu a funcționat decât în primele luni ale legislaturii. La un an de la alegeri, Petre Roman și-a pierdut mandatul de premier, în timp ce Ion Iliescu a pierdut controlul asupra FSN.

În ansamblu, primul mandat prezidențial al lui Ion Iliescu, de numai doi ani, poate fi caracterizat ca fiind unul de tranziție, atât din perspectivă politică, cât și juridică.

1992

Gândite inițial să aibă loc pe 3 mai 1992, noile alegeri prezidențiale (și parlamentare), primele de după adoptarea Constituției (8 decembrie 1991), au fost amânate succesiv pe 30 iunie și 26 iulie, pentru ca în cele din urmă să fie organizate pe 27 septembrie același an (primul tur). Formal, motivul amânărilor l-a constituit în-târzierea adoptării legilor electorale – votul final fiind dat de Parlament pe 17 iunie 1992 –, dar cronofagele dezbateri parlamentare pe teme electorale au avut, în bună măsură, rațiuni tactice, căci scena politică, în special pe partea ei stângă, era în plin proces de reaşezare. Separat în martie 1990 de Frontul Salvării Naționale condus de Petre Roman, Frontul Democrat al Salvării Naționale, declarat social-democrat de centru-stânga și revendicând platforma-program din 22 decembrie 1989, devenise partid cu acte în regulă pe 30 aprilie 1992. Noul Front și-a ținut prima adunare generală națională pe 27-28 iunie 1992, președinte fiind ales Oliviu Gherman. De partea cealaltă, recent constituita Convenție Democrată⁶ traversase prima sa criză internă, după divorțul declarat de PNL în urma alegerilor locale⁷, decizie care, pe de altă parte, a fost urmată de o nouă schismă liberală, prin constituirea, pe 29 aprilie 1992, a PNL-CD. Acesta, împreună cu mai vechea dizidență liberală, PNL-AT, din care între timp se desprinsese NPL, au devenit noii parteneri liberali ai CDR.

Primul tur al alegerilor prezidențiale s-a desfășurat 27 septembrie 1992, scrutinul desfășurându-se în aceleași condiții juridice ca și cel precedent, respectiv în condițiile scrutinului majoritar absolut, deși a fost formulată o codificare juridică nouă.⁸

La startul competiție s-au prezentat șase candidați, toți cu susținere partizană, chiar dacă numai trei cu carnet de partid. Bucurându-se de un suport popular încă substanțial, dar și contestat în diferite medii politice și civile, Ion Iliescu a intrat din nou în cursa prezidențială, sub deviza: „Cred în schimbarea în bine a României”⁹. Președintele în exercițiu, formal fără apartenență politică, a candidat de această dată din partea FDSN. Ion Iliescu a fost susținut și de alte două partide minore de stânga, precum PUSD și PSoDR. Republican convins, Ion Iliescu se declara, ca exponent al stângii, adeptul tranziției graduale de la economia centralizată la economia socială de piață, realizabilă prin efortul conjugat al tuturor forțelor constructive ale țării, unitatea (politică, națională etc.) fiindu-i o temă dragă. Moderația și

6 Pe 21 septembrie 1991 liderii partidelor istorice au convenit constituirea Convenției Democratice. Pentru amănunte, vezi Dan Pavel, Iulia Huiu, „Nu putem reuși decât împreună”. O istorie analitică a Convenției Democratice 1989-2000 (Iași: Polirom, 2003).

7 Pe 11 aprilie 1992, în cadrul Delegației permanante a partidului, Radu Câmpeanu a anunțat retragerea PNL din Convenție, motivând că „o alianță mamut de tip CDR nu se mai justifică decât prin dorința celor foarte mici de a deveni ... mari” (cf. Domnița Ștefănescu, *Cinci ani din istoria României* (București: Mașina de scris, 1995), 215).

8 Vezi *Legea nr. 69/1992*, Monitorul Oficial al României, nr. 164/1992.

9 Vezi Ion Iliescu, *Momente de istorie III. Documente, interviuri, comentarii – septembrie 1991-octombrie 1992* (București: Enciclopedică, 1996).

echilibrul erau, așadar, liniile de forță ale programului său politic, „concordant cu imaginea lui Ion Iliescu în rândul electoratului său: un om echilibrat, care dorește o reformă graduală, oferind liniște, convergent cu sloganul folosit în campanie *Un președinte pentru liniștea dumneavoastră*.”¹⁰

Principalul său contracandidat era nou-venitul în politică Emil Constantinescu, profesor universitar și rector al Universității București, și el fără carnet de partid, dar candidând din partea CDR și a formațiunilor politice și civice satelite. Ca prezidențiabil, Constantinescu a marșat pe elementele simbolice ale Revoluției – libertate, speranță, moralitate –, dar și pe anticomunismul și monarhismul specifice Convenției. De altfel, candidatul CDR și-a început campania, dusă sub sloganul „Să reclădim împreună speranța”, la Timișoara, locul de unde a pornit revoluția română¹¹. FSN nu l-a aruncat în lupta pentru fotoliul de la Cotroceni pe liderul său, ci pe medicul Caius Traian Dragomir, mai degrabă necunoscut publicului, ale cărui principale teme ale campaniei electorale au fost capitalismul, protecția socială și republica. Aparent hazardată, opțiunea prezidențială a FSN a fost una rațională, în condițiile în care Petre Roman, deși un politician popular, nu putea beneficia de voturi suficiente nici din partea stângii, nici a dreptei pentru a-și asigura mai mult decât o participare de palmares. Cel mai excentric candidat al prezidențialelor din 1992 a fost Gheorghe Funar, din partea Partidului Unității Naționale a Românilor. Deși economist de formație și având o carieră universitară în domeniu, Funar nu și-a centrat discursul electoral pe teme legate de reforma economică. Campania sa a fost una preponderent negativă: anti-Iliescu, anti-Constantinescu și anti-maghiară. S-a mai făcut remarcat prin siguranța de sine cu care își anunța victoria electorală¹². Candidații minori ai alegerilor prezidențiale au fost Ioan Mânzat, necunoscut publicului larg, dar notoriu în rândul comunității științifice a fizicienilor, din partea Partidului Republican, și Mircea Druc, originar din Republica Moldova, cu cetățenie română în iunie 1992, independent susținut de Mișcare Ecologistă Română¹³.

La vot s-au prezentat 12.496.430, adică 76,28% din totalul celor 16.380.663 de cetățeni înscrși în listele electorale. Numărul voturilor nule au ajuns la 580.617, astfel că voturile valabil exprimate au totalizat 11.898.856.

Dintre acestea, lui Ion Iliescu i-au revenit 5.633.465 de voturi, adică 47,34%, insuficiente însă pentru a repeta performanța din urmă cu doi ani. Candidatul FDSN a câștigat competiția în 27 de județe, situate, cu două excepții (Hunedoara și Maramureș), în afara arcului carpatic, plus Bucureștiul, acestea trei fiind și circumscripțiile în care a obținut doar o pluralitate a voturilor exprimate. Scorul său câștigător cel mai bun a fost înregistrat în județul Călărași (73,17%), iar cel mai slab în București (42,29%). Pe locul secund, deși la o distanță mare, s-a situat candidatul CDR, Emil Constantinescu beneficiind de 3.717.006 voturi (31,24%), cu mai mult de un milion și jumătate peste voturile parlamentare ale Convenției. Constantinescu a excelat în județele cu populație maghiară majoritară (Covasna – 82,17% și Harghita – 88,12%), dar a obținut peste jumătate din voturile exprimate în altele trei (Mureș – 50,71%, Satu Mare – 59,01% și Timiș – 51,08%), câștigând alegerile, în total, în 12 județe (29% din cele 42), toate din Transilvania. Pe locul trei s-a clasat impetuosul Funar, pentru care a votat unu din zece români, mai exact: 1.294.388 (10,88%), candidatul PUNR reușind să fie primul în 2 județe

10 Florin Abraham, *România de la comunism la capitalism* (București: Tritonic, 2005), p. 61.

11 Vezi Emil Constantinescu, *Timpul dărmării, timpul zidirii*, vol. 1-4 (București: Universalia, 2002).

12 Bunăoară, în timpul campaniei, Funar declara în mod repetat ca își va sărbători ziua de naștere (29 septembrie) la Cotroceni!

13 Dintre celelalte propuneri de candidați, să remarcăm surprinzătoarea, pe atunci, inițiativă a PNL, nefinalizată însă, de a-l susține pe Mihai I în cursa prezidențială. Adăugăm că, un deceniu mai târziu, în Bulgaria, fostul rege (Simion de Saxa-Coburg și Gotha) avea să devină premier.

(Alba – 31,39% și Bistrița-Năsăud – 34,08%). Deși și-a jucat cartea cu convingere, Caius Traian Dragomir nu a putut atrage decât o parte din votanții FSN, primind 564.655 sufragii (4,75%), sub jumătatea cotei partidului. Fără a putea produce vreo surpriză, pe ultimele două poziții s-au clasat Mircea Druc (362.866 voturi, adică 3,05%) și Ioan Mânzat (362.485 voturi, adică 3,04%).

Așadar, câștigător al primului tur al scrutinului, victoria sa suprapunându-se peste cea a partidului său în alegerile parlamentare (FDSN a ocupat prima poziție a ierarhiei electorale cu circa 28% din totalul voturilor valabil exprimate), Ion Iliescu pornea ca favorit al turului al doilea, programat pentru 11 octombrie 1992.

Pentru a alege între Ion Iliescu și Emil Constantinescu, la urne s-au prezentat 12.153.810 dintre cetățenii cu drept de vot, cu 342.620 mai puțin decât la turul precedent, numărul voturilor nule reducându-se la 116.092. Conform așteptărilor, victoria i-a revenit președintelui în exercițiu, pentru Iliescu votând 7.393.429 de cetățeni (61,43%), în timp ce Constantinescu a primit 4.641.207 de sufragii (38,57%). În general, candidații și-au conservat victoriile din primul tur, dar Ion Iliescu a reușit să-și adauge zestre sale electorale atât cele două județe câștigate pe 27 septembrie de Gheorghe Funar, cât și două din județele în care Emil Constantinescu se situase pe primul loc (Caraș-Severin și Sălaj). Astfel, candidatul FDSN a obținut victoria în 31 de județe plus București, scorul său cel mai bun fiind consemnat în Botoșani¹⁴ (82,60%), dar a obținut peste 80% din voturi și în alte trei județe (Călărași – 82,06%, Ialomița – 80,28% și Teleorman – 80,25%); la polul opus, cea mai mică majoritate absolută câștigătoare a fost înregistrată în Sălaj (50,62%). De partea cealaltă, candidatul CDR a ieșit învingător în numai 10 județe, remarcându-se scorul său din Harghita – 90,86%.

Pe parcursul mandatului său, Ion Iliescu, a susținut politica moderat reformistă a guvernului condus de Nicolae Văcăroiu. Principala sa realizare o constituie acordul politic național pentru pregătirea aderării României la Uniunea Europeană concretizat în *Declarația de la Snagov* (iunie 1995). Pe de altă parte, Ion Iliescu a fost supus procedurii de *impeachment* (iunie 1994), fără însă a fi suspendat din funcție.

1996

Cea de a treia ediție a alegerilor prezidențiale a opus aceiași candidați principali ca în urmă cu patru ani – Ion Iliescu (PDSR) și Emil Constantinescu (CDR) –, dar s-a soldat cu o răsturnare politică, prima din istoria postcomunistă.

Desfășurat pe 3 noiembrie 1996, primul tur al alegerilor a fost câștigat de președintele în exercițiu. Pentru acesta au votat 4.081.093 de electori (32,25%), cu peste 1,5 milioane de voturi mai puțin comparativ cu 1992. Clasat al doilea, Emil Constantinescu a primit 3.569.941 de voturi (28,21%), susținerea populară a prezidențiabilului Convenției scăzând ușor, cu circa 200.000, față de situația din urmă cu patru ani. Performerul scrutinului a fost Petre Roman, cu ai săi 2.598.545 de votanți (20,53%). Pe locul al patrulea, dar l-a mare distanță de cei de pe podium s-a situat udemeristul Frunda (6, 01%), urmat de C. V. Tudor (4,72%), locul al șaselea revenindu-i liderului PUNR, Gh. Funar (3,22%), o umbră a celui din campania trecută¹⁵. În total, pentru cei 16 prezidențiabili¹⁶, reprezentând numărul maxim

¹⁴ Aici FDSN a obținut, de asemenea, cel mai bun scor în alegerile parlamentare, județul Botoșani fiind, deci, cel mai fedescenist și iliescienist din toate cele 42.

¹⁵ Slaba sa performanță la prezidențiale a însemnat începutul sfârșitului carierei sale în PUNR. Funar a rămas însă în politică, reînnoindu-și mandatul de primar al Clujului în 2000. Între 2004 și 2008 a fost senator al PRM, partid în care a intrat încă din 1998.

¹⁶ Conform procedurilor BEC, ordinea încercării pe buletine a candidaților a fost următoarea: 1. Ion Iliescu (PDSR), 2. Constantin Niculescu (PNA), 3. Adrian Păunescu (PSM), 4. Emil Constantinescu (CDR), 5. Constantin Mudava (indep.), 6. Tudor Mohora (PS), 7. Corneliu Vadim Tudor (PRM),

de prezidențiabili din toate alegerile pentru funcția de șef al statului român, au votat 13.088.388 de cetățeni din cei 17.218.654 înscrși în listele electorale, voturile valide fiind de 12.652.900.

Privind lucrurile din perspectiva competiției de la nivelul unităților electorale, Ion Iliescu a câștigat alegerile în 24 de circumscripții (57% din totalul celor 42) plasate, cu două excepții (Hunedoara și Maramureș), în regiunile istorice extracarpătice, unde în mod tradițional erau localizați alegătorii lui Ion Iliescu și ai FDSN/PDSR (Argeș, Bacău, Botoșani, Brăila, Buzău, Călărași, Dâmbovița, Dolj, Galați, Giurgiu, Gorj, Ialomița, Iași, Mehedinți, Neamț, Olt, Suceava, Teleorman, Tulcea, Vaslui, Vâlcea și Vrancea), în timp ce Emil Constantinescu s-a plasat pe prima poziție în numai 14 circumscripții (33%), situate în Transilvania (Alba, Arad, Bihor, Bistrița-Năsăud, Brașov, Caraș-Severin, Cluj, Satu Mare, Sălaj, Sibiu și Timiș), plus București, Ilfov și Constanța. Totuși, cifrele ascund o realitate mult mai echilibrată. E drept, Ion Iliescu a ieșit victorios într-un număr aproape dublu de județe față de Emil Constantinescu, raport comparabil cu cel din urmă cu 4 ani, dar victoriile sale au fost modeste, numai în 4 cazuri reușind să mai depășească, cu puțin, nivelul minim al majorității absolute (Botoșani – 55,24%, Călărași – 51,64%, Teleorman – 50,24% și Vaslui – 51,45%). Totodată, a pierdut în favoarea lui Emil Constantinescu județele Constanța și Ilfov, precum și Capitala, respectiv județul Prahova în favoarea lui Petre Roman. Aparent paradoxal, prezidențiabilul Convenției a pierdut și el trei județe, dar ca o consecință directă a intrării în competiția prezidențială, pentru prima oară după 1990, a unui candidat din partea UDMR care, firesc, a luat majoritatea voturilor din zonele locuite de maghiari, voturi contabilizate anterior în contul candidatului CDR. Astfel, udmeristul Frunda și-a apropiat victoria în județele Covasna, Harghita și Mureș. Plusul înregistrat totuși de Emil Constantinescu s-a datorat victoriei acestuia în Alba, județ în care în 1992 ieșise învingător, în turul întâi, Gheorghe Funar. În fine, Petre Roman a reușit să câștige primul loc numai în Prahova, dar în alte 8 județe s-a clasat al doilea, înaintea unuia dintre principalii doi competitori. Deși poate părea modestă, poziția lui se va dovedi decisivă pentru cel de al doilea tur de scrutin, marcând performanța politică a liderului PD.

După alegerile parlamentare, pierdute de PDSR în favoarea CDR, și primul tur al alegerilor prezidențiale, câștigat de Ion Iliescu, România se îndrepta către inedita situație de coabitare politică. Totuși, turul al doilea al prezidențialelor a invalidat o astfel de situație, după o scurtă dar condensată campanie electorală în care prestațiile celor doi competitori se vor fi dovedit decisive, deși în direcții diferite, pentru rezultatul final. Beneficiar al suportului necondiționat și public oferit de Petre Roman, la care s-a adăugat susținerea UDMR, dar și a altor forțe politice minore, Emil Constantinescu și-a continuat campania pozitivă din turul întâi; în schimb, dorind să spargă izolarea în care se afla, candidatul PDSR a marșat pe discursul naționalist și radical¹⁷, surprinzător și nepotrivit pentru omul Ion Iliescu, dar și pentru ceea ce el dorea să reprezinte. Tot ceea ce a reușit Iliescu, a fost să-și ostilizeze nu numai presa¹⁸, dar și o parte din virtualul său electoral moderat și

8. György Frunda (UDMR), 9. Gheorghe Funar (PUNR), 10. Nicolae Manolescu (ANL), 11. Petre Roman (USD), 12. Ioan Pop de Popa (UNC), 13. Radu Câmpeanu (ANLE), 14. Nuțu Anghelina (indep.), 15. Nicolae Militaru (indep.), 16. George Munteanu (PP). (Domnița Ștefănescu, *Doi ani din istoria României* (București: Mașina de scris, 1998), 240).

17. Momentul culminant al acestei strategii l-a reprezentat discursul de la Alba Iulia din 9 noiembrie, în care Ion Iliescu a descris eventuala victorie a candidatului CDR-USD în termenii apocaliptici: reinstaurarea monarhiei, reîmproprietărirea foștilor moșieri, deposedarea țăranilor de pământurile primite după Revoluție, aruncarea în stradă a chirișilor din casele naționalizate, epurări politice, șomaj, neuitând a denunța „pericolul unguresc” al federalizării țării.

18. Vezi în acest sens editorialul lui Cristian Tudor Popescu „Ion Iliescu – rictusul bolșevic”, *Adevărul*, 11 noiembrie 1996, sau cel al lui Ion Cristoiu, „Jirinovskizarea lui Ion Iliescu”,

echilibrat. Consecința: Emil Constantinescu și-a dublat numărul adeptilor din primul tur de scrutin, totalizând 7.057.906 voturi, adică 54,41% din totalul sufragiilor exprimate în cel de al doilea tur al alegerilor prezidențiale, cu peste 1 milion de voturi față de alegătorii care l-au preferat totuși pe Ion Iliescu (5.914.579). Alegerile din 17 noiembrie 1996 s-au desfășurat cu participarea a 13.078.883 de alegători din cei 17.230.654 înscriși în liste, voturile valabil exprimate fiind de 12.972.485, iar cele nule de 102.579.

În ce privește distribuția teritorială a voturilor, este interesant de remarcat că prezidențiabilul Convenției a reușit să cucerească numai două din județele în care Ion Iliescu a ieșit victorios în primul tur de scrutin (Galați și Maramureș), fără a putea răsturna în favoarea sa raportul dintre județele adjuocate de el – în număr de 20 – și cele câștigate de Ion Iliescu – 24. Astfel că victoria națională a lui Emil Constantinescu s-a datorat, în primul rând, creșterii numărului de votanți din zonele tradițional favorabile acestuia și cumulării votanților din județele câștigate în primul tur de scrutin de pedistul Roman, ca și de udemeristul Frunda, ca urmare a materializării acordului de colaborare electorală dintre CDR, USD și UDMR¹⁹.

Apreciat în general drept un președinte slab, Emil Constantinescu are totuși meritul de a fi fost președintele României care a semnat acordul de la Helsinki, din decembrie 1999, cel care a consființit debutul negocierilor de aderare la Uniunea Europeană.

2000

În pregătirea alegerilor prezidențiale (și parlamentare) din anul 2000, scena politică a cunoscut schimbări substanțiale, unele chiar spectaculoase. Întâi de toate, președintele în exercițiu, creditat de sondaje cu poziția a treia, a refuzat o nouă candidatură. În aceste condiții, PNȚCD a fost nevoit să propună un alt candidat, liderii partidului orientându-se către premierul Mugur Isărescu. Totuși, acesta va candida ca independent susținut de PNȚCD. În ce privește PNL, ex-partenerul PNȚCD în cadrul CDR, partidul liberalilor a demarat demersurile pentru constituirea unui pol liberal, purtând discuții în acest sens cu mai multe formațiuni politice, dar în special cu ApR, formațiune desprinsă din PDSR în 1997, aflată în plină ascensiune. Totuși, proiectul alianței PNL-ApR nu va putea fi concretizat, în principal pentru că reprezentanții ApR au refuzat să accepte nominalizarea proaspătului liberal Teodor Stolojan drept candidat prezidențial al alianței (în locul lui Teodor Meleșcanu, liderul ApR). De partea cealaltă, PDSR a continuat strategia de succes a Polului Democrat Social din România (prescurtat tot PDSR), inițiată în februarie 2000 alături de PUR, prin acordul cu PSDR, partidul istoric al social-democrației românești, cu care, după alegeri, urma să fuzioneze, conform protocolului semnat pe 7 septembrie 2000 de reprezentanții celor două partide. Sondajele au comensurat aceste schimbări: Ion Iliescu redevenea preferatul alegătorilor, fiind urmat, la o distanță substanțială, de C.V. Tudor (PRM), T. Stolojan (PNL) și M. Isărescu, alți potențiali prezidențiabili fiind creditați cu scoruri modeste.

În total, 12 candidați au fost admiși de Biroul Electoral Central pentru primul tur al alegerilor prezidențiale. Cei mai mulți dintre aceștia – 8 la număr – participau pentru prima dată la competiția prezidențială, jumătate având statutul de membru de partid, printre care Teodor Stolojan (PNL) și Teodor Meleșcanu (ApR), iar jumătate erau independenți, precum Mugur Isărescu, susținut totuși de PNȚCD

Evenimentul zilei, 13 noiembrie 1996.

19 Spre exemplu, din județele Covasna, Harghita, Mureș și Prahova, Emil Constantinescu a primit, în turul al doilea, un plus de 628.074 voturi din partea susținătorilor UDMR și USD, ceea ce reprezintă circa 74% din totalul voturilor sale din aceste patru județe și circa 9% din totalul său național.

(CDR-2000), dar și GrațIELa-Elena Bărlă, prima femeie aflată în această ipostază. Ceilalți patru erau Ion Iliescu (PDSR), Corneliu Vadim Tudor (PRM), Petre Roman (PD) și György Frunda (UDMR), veterani ai cursei prezidențiale.

Cea mai mare parte a celor 11.212.974 de voturi valabile exprimate s-a îndreptat către candidatul PDSR, Ion Iliescu reușind să atragă sufragiile a 4.076.273 de români (36,35%), număr sensibil apropiat de cel din urmă cu patru ani, dar mai mic cu circa 1,5 milioane comparativ cu scorul înregistrat în turul întâi al scrutinului din 1992. În schimb, Corneliu Vadim Tudor, cu a sa campanie de justițiar radical, plasată sub sloganul „Sus Patria, jos mafia”, a adunat de peste 5 ori mai multe sufragii decât în 1996, fiind votat de 3.178.293 de români (28,34%), liderul PRM asigurându-și în acest fel accesul în turul al doilea al prezidențialelor. „Potrivit cercetărilor sociologice efectuate la ieșirea de la vot, 29% dintre votanții lui Emil Constantinescu din 1996 l-au votat pe Vadim Tudor”,²⁰ liderul PRM adunând foarte multe voturi din partea electoratului tânăr, din zonele cele mai bogate ale țării, Transilvania și București. Ceilalți 10 competitori au obținut scoruri modeste – precum liberalul Stolojan (11,78%) sau cvasi-independenții Isărescu (9,54%), dar totuși peste partidele ce-i susțineau – sau chiar derizorii, cum au făcut-o Petre Roman (2,99%) sau Teodor Meleșcanu (1,91%), ca să nu mai vorbim despre candidații independenți, care totuși s-au situat înaintea candidaților altor trei partide minore, precum GrațIELa-Elena Bărlă care a fost votată de 0,55% dintre românii participanții la scrutin.

Ion Iliescu a câștigat competiția prezidențială a turului întâi în 25 de județe, toate din afara arcului carpatic (Argeș, Bacău, Botoșani, Brăila, Buzău, Călărași, Constanța, Dolj, Galați, Giurgiu, Gorj, Ialomița Iași, Ilfov, Mehedinți, Neamț, Olt, Prahova, Suceava, Teleorman, Vaslui, Vâlcea, Vrancea, București). În 8 dintre acestea (Botoșani, Buzău, Călărași, Giurgiu, Ialomița, Teleorman, Vaslui și Vrancea) a obținut majoritatea voturilor exprimate, performanța cea mai bună înregistrând-o în Vaslui – 55,19%; cel mai mic scor câștigător l-a înregistrat în București – 31,43%. În 13 județe, situate, cu o singură excepție (Tulcea²¹), în regiunea istorică a Transilvaniei (Alba, Arad, Bihor, Bistrița-Năsăud, Brașov, Caraș-Severin, Cluj, Hunedoara, Maramureș, Sălaj, Sibiu, Timiș, Tulcea) Corneliu Vadim Tudor a obținut prima poziție, de fiecare dată în fața lui Ion Iliescu. Performanța sa maximă a fost înregistrată în județul Bistrița-Năsăud (41,98%). Candidatul UDMR a câștigat alegerile numai în județele cu populație maghiară importantă – Covasna, Harghita (unde a înregistrat și cel mai mare scor câștigător al scrutinului: 80,48%) și Mureș, unde poziția a doua a revenit lui Vadim Tudor, ca și în Satu Mare, aici devansându-l pe Ion Iliescu. În plus, György Frunda s-a situat al doilea în județul Sălaj (în urma candidatului PRM). Nici unul dintre ceilalți candidați nu a reușit să câștige alegerile măcar într-un singur județ, dar să remarcăm că Theodor Stolojan, clasat în general pe ultima treaptă a podiumului, a urcat pe poziția a doua în județul Sibiu (20,58%), iar Mugur Isărescu a obținut cele mai bune clasări, respectiv locul al treilea, în Argeș și București.

Riscul ca România să repete experiența extremistă a Austriei după alegerile din 1999²² a decis practic soarta celui de al doilea tur de scrutin al prezidențialelor. Mobilizarea societății împotriva pericolului extremist personificat de liderul PRM, chiar dacă conjuncturală din partea adversarilor tradiționali ai lui Ion Iliescu, i-a adus acestuia un nou mandat de președinte al statului, „din postura de *salvator*

20 Abraham, *România*, 72.

21 Aici a fost înregistrată și cea mai mică diferență dintre locul întâi și locul al doilea: 47.606 (C.V. Tudor) față de 47.408 (I. Iliescu).

22 În urma scrutinului parlamentar din 3 octombrie 1999, Partidul Libertății (FPÖ), cu o retorică xenofobă, condus de Jörg Haider, a urcat pe poziția a doua, la egalitate cu Partidul Poporului (ÖVP) – 26,91% din voturi (totuși, FPÖ a obținut 415 voturi în plus) și 52 de mandate în prima cameră (28,42%) –, cu care a format guvernul. Instalarea la Viena a unui guvern cu o componentă radical-extremistă puternică a stârnit numeroase critici din partea celorlalte țări ale UE.

al democrației”²³. Astfel, în urma scrutinului din 12 decembrie, candidatul PDSR a totalizat 66,83% din voturile exprimate, reprezentând al doilea scor, exprimat în procente, după cel înregistrat în 1990. Totuși, cum prezența la urne în turul secund a fost redusă – 57,50% (cu circa 8 procente mai mică față de turul întâi), numărul absolut al votanților candidatului PDSR (6.696.623) s-a situat sub cel înregistrat în 1996 și în 1992. Oricum, victoria sa rămânea solidă și, totodată, spectaculoasă.

Raportându-ne la numărul de județe adjudecate – 40 din cele 41, plus Bucureștiul, victoria lui Ion Iliescu a fost încă și mai categorică. În plus, a reprezentat cea mai bună performanță electorală a sa, scrutinul din 2000 fiind singurul în care a câștigat, și încă detașat, competiția din județele locuite majoritar de maghiari – Covasna (88,55%) și Harghita (90,83%)²⁴. Exceptând aceste două județe, Ion Iliescu a strâns cele mai multe voturi în Vrancea (74,62%), dar a obținut peste 70% din voturile exprimate în alte 7 județe și București. Obținând cu 145.954 mai multe voturi decât în turul precedent, Corneliu Vadim Tudor a trebuit să se mulțumească cu supremația într-un singur județ – Bistrița-Năsăud, unde 54,56% dintre votanți l-au preferat lui Ion Iliescu.

Respingerea extremismului a făcut posibilă și guvernarea minoritară a PDSR. Cum, din motive ideologice, PRM era un partid izolat sau, cu terminologia lui Sartori, un partid fără potențial de coaliție, aranjamentele pentru constituirea majorității parlamentare au exclus posibilitatea vreunei alianțe cu PRM. Asumându-și responsabilitatea constituirii guvernului, sub conducerea lui Adrian Năstase, nominalizat premier de Ion Iliescu, PDSR a propus partidelor din opoziția democratică – PD, PNL și UDMR – încheierea unui *Memorandum* care să asigure susținerea parlamentară necesară guvernării. PNL și UDMR au răspuns propunerii premierului desemnat, semnând protocoale de susținere parlamentară a guvernului PDSR²⁵. Așa se face că, pe 28 decembrie 2000, guvernul Năstase – compus din 22 de membri ai PDSR, câte unul de la PSDR și PUR, precum și trei independenți – a primit investitura din partea parlamentului cu 314 voturi pentru (65%) și 145 împotrivă, acestea din urmă provenind de la reprezentanți ai PD și PRM. Tehnic vorbind, cabinetul condus de Adrian Năstase era un guvern minoritar, al doilea din istoria României postcomuniste, dar primul de acest gen bazat pe susținerea unei majorități parlamentare supradimensionate.

Trăgând linie, Ion Iliescu și partidul său, alături de minorele PSDR și PUR, au dominat competiția electorală de la sfârșitul anului 2000, producând, după numai patru ani de opoziție, cea de-a doua dublă răsturnare politică de după 1989 și asigurând astfel îndeplinirea exigenței formulate de S. Huntington cu privire la evoluția spre democrație a țărilor în tranziție²⁶.

2004

Cea de-a cincea ediție a alegerilor parlamentare și prezidențiale, totodată, ultima în acest format²⁷, a fost programată pentru 28 noiembrie, respectiv 12 decem-

23 Abraham, *România*, 72.

24 E limpede însă că voturile obținute în aceste județe, ca și în altele din Ardeal, nu au avut la bază o opțiune politică pro-Iliescu, ci una anti-Vadim.

25 Precizăm că după șase luni, PNL a rupt protocolul de colaborare parlamentară cu PDSR, însă fără urmări asupra poziției guvernului Năstase, acesta rămânând susținut de o coaliție parlamentară minimală (PDSR+UDMR).

26 Cf. Samuel P. Huntington, *The Third Wave. Democratisation in the Late Twentieth Century* (University of Oklahoma Press, 1993), 266-267. În opinia autorului american, „the two-turnover test” este o dovadă a consolidării democrației în țara respectivă.

27 Ca urmare a prelungirii mandatului șefului statului la 5 ani, decisă în contextul revizuirii constituționale din 2003, următoarele alegeri prezidențiale se vor ține în 2009, la un an după

brie 2004, în cazul celui de al doilea tur al prezidențialelor, procedurile electorale debutând pe 11 octombrie, la puține zile după intrarea în vigoare a noilor codificări juridice adoptate de Parlament la sfârșitul lunii septembrie. La acea dată, aflate deja în bloc-start-urile campaniei electorale, formațiunile politice erau pregătite pentru începerea competiției: candidaturile fuseseră stabilite, iar strategiile electorale definitive. Spre exemplu, încă din 27 august, Congresul PSD îl desemnase drept candidat prezidențial pe Adrian Năstase, pentru ca pe 9 septembrie, candidatura sa să fie asumată de Uniunea Națională PSD+PUR, o reeditare a parteneriatului electoral dintre cele două partide din 2000. De partea cealaltă, rolul de contracandidat al lui Adrian Năstase îi revenise lui Theodor Stolojan, liderul liberal fiind, așa cum prevedea protocolul Alianței Dreptate și Adevăr²⁸, „cel mai bine plasat membru al PNL sau PD care, pe baza evaluărilor politice (sondaže de opinie, analiza de tur II, determinare) are cele mai mari șanse de a câștiga alegerile”. Campania prezidențială avea să fie coordonată de Traian Băsescu, urmând ca, tot în conformitate cu protocolul Alianței, liderul democraților să fie nominalizat premier în cazul victoriei lui Theodor Stolojan. Dar acest întreg eșafodaj electoral al aliaților s-a prăbușit pe 2 octombrie 2004, ziua în care, surprinzând pe toată lumea, candidatul prezidențial al Alianței și-a anunțat retragerea din viața politică, invocând motive de sănătate. În aceste condiții, candidatura prezidențială a Alianței a fost asumată de Traian Băsescu, fiind validată oficial pe 6 octombrie, iar viitor premier a fost nominalizat Călin Popescu-Tăriceanu, înlocuitorul lui Stolojan la comanda PNL. Fără a intra acum în amănuntele inopinate retrageri a liderului liberal, trebuie subliniat că ceea ce se anunța a se transforma într-o criză a Alianței a devenit foarte rapid, datorită lui Traian Băsescu, o mișcare tactică cu potențial de succes. În fapt, am putea spune că Alianța făcea astfel primul pas spre câștigarea alegerilor. Un al doilea pas, decisiv, va fi făcut imediat după consumarea turului întâi al scrutinului prezidențial.

Cât privește numărul total al candidaților prezidențiali, acesta s-a menținut la nivelul din 2000, dar numai 2 din cei 12 înscriși în competiție participaseră la scrutinul din urmă cu patru ani: Corneliu Vadim Tudor și Petre Roman (acum din partea noului său partid Forța Democrată). De data aceasta, printre cei 12 nu se regăsea nicio femeie, în schimb, numărul candidaților cu carnet de partid ajungea la 11.

Victoriei parlamentare a PSD i s-a adăugat victoria lui Adrian Năstase în turul întâi al alegerilor prezidențiale. Din cele 10.452.205 voturi valabil exprimate²⁹, cele mai multe au revenit lui Adrian Năstase, candidatului Uniunii Naționale PSD+PC – 4.278.864 (40,94%), cu peste 700.000 mai multe decât sufragiile acordate prezidențiabilului Alianței PNL-PD, Traian Băsescu fiind susținut de 3.545.236 de alegători (33,92%). Poziția a treia i-a revenit lui Corneliu Vadim Tudor, care a primit 1.313.714 voturi, de circa trei ori mai puțin comparativ cu turul întâi al prezidențialelor din 2000. Fără a fructifica întregul său potențial electoral de natură etnică, liderul UDMR a adunat 533.446 de voturi (5,10%). Alți patru candidați – Gheorghe Ciuhandu (PNȚCD), George (Gigi) Becali (PNG-CD), Petre Roman (APR) și Gheorghe Dinu (Indep.) – au beneficiat, fiecare, de peste un procent din voturile exprimate, în timp ce restul de patru au obținut procente subunitare.

Adrian Năstase a câștigat alegerile în 28 de județe, cu precădere din afara arcului carpatic, dar în mod deosebit din Moldova (Argeș, Bacău, Bistrița-Năsăud, Botoșani, Brăila, Buzău, Călărași, Dâmbovița, Dolj, Galați, Giurgiu, Gorj, Hunedoara, Ialomița, Iași, Ilfov, Maramureș, Mehedinți, Neamț, Olt, Satu Mare, Sălaj, Suceava, Teleorman, Tulcea, Vaslui, Vâlcea, Vrancea). În 10 dintre acestea, situate în Moldova

cele parlamentare.

28 În 2003, cu un an înaintea noilor alegeri, PNL și PD au decis să candideze împreună, constituind astfel principalul *challenger* politic al PSD.

29 Ca și la scrutinul parlamentar, în listele electorale au fost înscriși 18.449.344 votanți, din care au fost prezenți la urne 10.794.653; în schimb, voturile nule au scăzut la 103.245.

și Muntenia, a obținut majoritatea absolută a voturilor. Cel mai bun scor electoral l-a înregistrat în Botoșani (58,40%). Traian Băsescu a ieșit victorios în 10 județe – din Transilvania, dar și din Muntenia și Dobrogea (Alba, Arad, Bihor, Brașov, Caraș-Severin, Cluj, Constanța, Prahova și Sibiu) – plus Capitala. Numai în Sibiu a obținut peste 50% din voturi. Corneliu Vadim Tudor, plasat al treilea în ierarhia națională, nu a reușit să câștige alegerile în niciun județ. În schimb, Marko Bela a obținut victoria în cele două județe dominate de votanții UDMR – Covasna și Harghita, cu peste 61% din voturi – dar și în Mureș (32,79%). Niciunul dintre ceilalți 8 competitori nu a câștigat alegerile cel puțin într-un județ și nici nu a obținut vreo performanță notabilă, cu excepția lui Gheorghe Ciuhandu, acesta adjudecându-și locul al treilea în Timiș, cu 14,54% din voturi (de aproape 8 ori media lui națională).

Așadar, după consumarea primului tur al alegerilor prezidențiale și a alegerilor parlamentare, câștigate tot de partidul lui Adrian Năstase, România se îndrepta către o dublă premieră: deținerea consecutivă, de către aceeași formațiune politică, a două mandate guvernamentale, ca și a două mandate prezidențiale, chiar dacă cu titulari diferiți.

Dar dubla victorie a Uniunii Naționale PSD+PC a fost contestată de reprezentanții Alianței „Dreptate și Adevăr”, care acuzau fraudarea alegerilor parlamentare și prezidențiale de către PSD, cu ajutorul BEC, prin transferarea electronică a unei părți din voturile nule către candidații PSD, și cereau „suspendarea procesului de centralizare a rezultatului scrutinului și de repartizare a mandatelor, precum și anularea alegerilor din 28 noiembrie pentru Camera Deputaților și Senat, precum și pentru funcția de Președinte al României”³⁰.

Deși fraudea electorală invocată de liderii PNL și PD nu a putut fi probată formal³¹, tema fraudei a devenit o redutabilă armă electorală în mâinile prezidențiabilului Traian Băsescu. Întâi pentru că se potrivea mânășă campaniei electorale a Alianței „Dreptate și Adevăr”, subsumată temelor moralității și luptei împotriva corupției. Apoi, în condițiile în care PSD, organizatorul alegerilor, avea deja o presă proastă, fiind adesea etichetat ca „partid al corupților”, acuzațiile de falsificare a alegerilor erau suficient de credibile în sine, fără a mai fi nevoie de dovezi concrete, astfel încât să determine revizuirea opțiunilor unor electori în număr suficient de mare pentru a răsturna ierarhia din turul întâi. Adăugăm în context și faptul că BEC a efectuat o serie de modificări ale condițiilor de exercitare a votului între cele două tururi de scrutin, precum organizarea unor secții speciale de vot pentru votanții aflați în tranzit³².

Una peste alta, turul al doilea al alegerilor prezidențiale a fost câștigat de Traian Băsescu, învingător în fața lui Adrian Năstase cu 245.274 de voturi. Din cele 10.008.314 voturi valabile exprimate de participanții la cel de al doilea tur de scrutin, cu 682.391 mai puțini decât în turul precedent, 5.126.794 (51,23%) i-au revenit prezidențiabilului Alianței, Traian Băsescu înregistrând o creștere a susținerii sale electorale de 1.581.558 voturi, în timp candidatul Uniunii a fost votat de 4.881.550 (48,77%) de români, cu doar 602.656 peste nivelul din turul întâi.

Oarecum surprinzător, Traian Băsescu a câștigat alegerile prezidențiale în numai 16 județe, plus Bucureștiul, în timp ce Adrian Năstase s-a plasat pe primul

30 *Contestația Alianței „Dreptate și Adevăr – PNL-PD”*, înregistrată la BEC cu numărul 233 din 30 noiembrie 2004, ora 16:37, citat reprodus după Alexandru Radu, *Cum am fraudat alegerile* !? (București: Ziu, 2005), 98.

31 BEC a decis, cu o mare majoritate – 21 de voturi pentru din 26 exprimate –, că sesizarea Alianței era neîntemeiată.

32 *Hotărârea BEC nr. 105/07.12.2004 privind aplicarea unor dispoziții referitoare la exercitarea dreptului de vot pentru turul II*, vezi Alexandru Radu, Ionel Fleșariu, Nicolae Sfăcăreanu (ed.), *Alegerile parlamentare și prezidențiale 2004. Reglementări juridice complete*, vol. I (București: Cartea Universitară, 2005).

loc în celelalte 25, dar victoria națională a primului a fost posibilă în condițiile unei dispersii geografice a voturilor specifică pentru fiecare din cei doi candidați și, totodată, ale unor cote diferite de absenteism în acele județe. Altfel spus, candidatul Alianței a beneficiat de votanți mai mulți recrutați din județe mai puține. Traian Băsescu a înregistrat cel mai bun scor electoral în Sibiu – 66,69% (138.296 de votanți), dar a reușit performanțe apropiate, de peste 60% din voturile exprimate, în șapte județe, patru din Transilvania – Alba (60,89%), Arad (63,04%), Brașov (65,92%) și Timiș (65,94%) – și două din Vechiul Regat – Constanța (60,92%) și București (63,40%). De partea cealaltă, Adrian Năstase a avut cel mai mare număr de votanți în județul Harghita – 76,57% – dar a depășit nivelul de 60% din voturi în alte patru județe – Botoșani (66,21%), Giurgiu (64,08%), Satu Mare (61,12%) și Vaslui (62,30%). Adăugăm că, alături de Harghita, premierul în exercițiu s-a clasat primul și în celelalte două județe în care victoria în turul întâi a aparținut candidatului UDMR, întrerupând astfel ceea ce părea a fi o tradiție anti-FDSN/PDSR/PSD a votului exprimat de etnicii maghiari.

Dincolo de performanța electorală în sine, victoria prezidențială a lui Traian Băsescu s-a dovedit a fi decisivă pentru formula guvernamentală și, în general, pentru configurația politică postelectorală, determinând practic producerea unei noi răsturnări politice, a treia în ordine istorică, deși prima realizată postelectoral. Așa cum a declarat după ce a fost ales³³, președintele a intervenit direct în negocierile dintre partide privind constituirea coaliției guvernamentale, determinând UDMR și PUR, acesta din urmă partener al PSD, să participe la constituirea unei majorități parlamentare alături de Alianța „Dreptate și Adevăr”. În urma negocierilor formale de la Palatul Cotroceni din 21 decembrie 2004, președintele Băsescu l-a nominalizat pe liderul liberalilor, Călin Popescu Tăriceanu, drept premier al coaliției guvernamentale compusă din PNL, PD, UDMR și PUR, coaliție sprijinită parlamentar și de grupul minorităților naționale. O săptămână mai târziu, pe 28 decembrie, Călin Popescu-Tăriceanu a obținut investitura din partea Parlamentului, primind 265 de voturi pentru și 200 împotriva³⁴. Noul guvern avea 25 de posturi, inclusiv premierul, 10 protofolii revenind liberalilor, 8 democraților, 4 pentru UDMR și 3 pentru PUR. Așadar, pentru prima oară în perioada postcomunistă, formațiunea politică aflată la guvernare își adjuceca victoria în alegerile parlamentare, dar pierdea guvernarea ca urmare a înfrângerii suferite în scrutinul prezidențial. Se proba astfel, deși *post-factum* invocării sale, raționamentul influenței decisive a prezidențialelor asupra parlamentarelor³⁵, utilizat ca argument, la revizuirea constituțională din 2003, pentru defalcarea celor două tipuri de alegeri³⁶.

33 „Intenția mea este să realizez această majoritate în jurul grupurilor parlamentare ale Alianței D.A.. Plec de la premisa că Alianța a obținut 161 de mandate în cele două Camere, iar PSD 160 de mandate (fără mandatele PUR – n.n.). Am în vedere atragerea în majoritatea parlamentară a partidelor democratice din Parlamentul României. Nominalizez PUR și UDMR.” (*Adevărul*, 14 decembrie 2004)

34 Aritmetica parlamentară a momentului ne arată că guvernul ar fi avut nevoie de minim 235 de voturi pentru a obține investitura, în condițiile în care coaliția guvernamentală dispunea de 241 de parlamentari (161 ai PNL și PD, 32 ai UDMR, 30 ai PUR și 18 de la minorități). Diferența până la 265 a provenit, cel mai probabil, de la parlamentari ai PRM (pe 19 decembrie, reprezentanții Blocului Național Sindical, intrați în parlament pe listele PRM, au semnat un acord de colaborare cu AD.A.).

35 În general, teza conform căreia alegerile prezidențiale au un anume efect asupra configurației partidiste dintr-o anume țară este larg împărtășită în cadrul științei politice; acest efect este deosebit de puternic atunci când „alegerile legislative se țin în același timp cu sau puțin după alegerile prezidențiale” (Arend Lijphart, *Modele ale democrației. Forme de guvernare și funcționare în treizeci și șase de țări* (Iași: Polirom, 2000), 152).

36 Vom vedea însă că acest raționament va fi infirmat de alegerile prezidențiale decalate din 2009.

Organizată de un guvern demis³⁷, cea de a șasea ediție a alegerilor prezidențiale, prima defalcată de alegerile parlamentare, s-a desfășurat pe 22 noiembrie și 6 decembrie 2009³⁸. Pentru primul tur de scrutin s-au înscris 12 competitori, 8 dintre ei cu apartenență politică – Crin Antonescu (PNL), Mircea Geoană (Alianța PSD+PC), Hunor Kelemen (UDMR), George Becali (PNG-CD), Ovidiu-Cristian Iane (PER), Corneliu Vadim Tudor (PRM), veteranul alegerilor, Remus Cernea (PV) și Constantin Rotaru (PAS) –, iar 4 fiind independenți – Traian Băsescu, Sorin Oprescu, Gheorghe-Eduard Manole și Constantin Potîrcă. Totuși, statutul lui Traian Băsescu de candidat independent era pur formal, conform prevederii constituționale care interzicea președintelui României să fie membru al unui partid politic, sprijinul PD-L fiind notoriu.

Din cei 18.293.277 de cetățeni consemnați de listele electorale, s-au prezentat la vot 9.946.748, adică 54,37%, iar numărul voturilor valabil exprimate s-a cifrat la 9.718.840, voturile declarate nule fiind de 227.446. Pe primele trei poziții s-au clasat, în ordine, Traian Băsescu, pentru care au votat 3.153.640 de români (32,44%), Mircea Geoană, cu 3.027.838 voturi (31,15%) și Crin Antonescu, care a primit 1.945.831 de sufragii (20,02%). Dintre ceilalți 9 candidați, numai trei au primit, fiecare, procente supraunitare: C. V. Tudor – 5,56%, H. Kelemen – 3,83% și S. Oprescu – 3,18%.

Traian Băsescu a câștigat alegerile în 18 județe, majoritatea fiind situate în Transilvania (Alba, Arad, Bihor, Bistrița-Năsăud, Brașov, Caraș-Severin, Cluj, Constanța, Ilfov, Maramureș, Mureș, Prahova, Satu Mare, Sibiu, Suceava, Timiș, Tulcea), plus Bucureștiul și Străinătatea. În ultima, președintele în exercițiu a obținut și cel mai bun scor electoral – 56,05%, de altfel singurul caz de victorie majoritară. Candidatul Alianței PSD+PC s-a impus în 21 de județe: Argeș, Bacău, Botoșani, Brăila, Buzău, Călărași, Dâmbovița, Dolj, Galați, Giurgiu, Gorj, Hunedoara, Ialomița, Iași, Mehedinți, Neamț, Olt (cu cea mai bună cota – 45,81%), Teleorman, Vaslui, Vâlcea și Vrancea, din care însă a adunat mai puține voturi decât președintele în exercițiu. Crin Antonescu, clasat al treilea la nivel național, nu a câștigat în niciun județ, în schimb, Klemen Hunor a ieșit primul în fieful UDMR reprezentat de Covasna și Harghita.

Pentru turul al doilea, PSD+PC și PNL au anunțat realizarea unei alianțe electorale, în vederea maximizării șanselor lui Mircea Geoană, după modelul strategiei câștigătoare în alegerile prezidențiale din 1996. Totuși, ca urmare, în principal, a erorilor comise în campania electorală, candidatul PSD+PC-PNL nu a putut răsturna rezultatul în favoarea sa, chiar dacă *exit-poll*-urile din noaptea alegerilor i-au acordat victoria. Conform rezultatelor oficiale, Traian Băsescu s-a impus la o diferență de numai 70.048 de voturi (0,66%). Din cei 10.620.116 de români prezenți la urne, mai mulți cu 673.368 (peste 6%) decât la turul întâi, 5.275.808 (50,33%) și-au dat votul pentru președintele în exercițiu, iar 5.205.760 (49,67%) l-au preferat pe Mircea Geoană, alte 138.476 de opțiuni fiind considerate voturi nule (72 de voturi lipsesc din statistica oficială). Alegerile au fost însă marcate de suspiciuni privind fraudă electorală, perdanții acuzând, pe lângă numărul mare al voturilor nule și

37 Guvernul BOC, bazat pe sprijinul parlamentar al PDL și PSD, a fost demis pe 13 decembrie 2009, în urma moțiunii de cenzură votată de 254 de deputați și senatori (53,93%), reprezentând PNL și UDMR, inițiatorii moțiunii, dar și PSD. Conform normelor constituționale, guvernul demis, cu o parte din miniștri având statut interimar, va putea îndeplini „numai actele necesare pentru administrarea treburilor publice până la depunerea jurământului de membrii noului Guvern”.

38 Amintim că odată cu turul întâi al prezidențialelor a fost organizat și referendumul convocat de președintele Băsescu având ca temă reorganizarea Parlamentului, respectiv reducerea la o singură cameră cu 300 de membri.

„turismul electoral”, dinamica și volumul voturilor exprimate la secțiile de votare organizate în străinătate, în special la Paris³⁹, unde Traian Băsescu a obținut o victorie categorică⁴⁰. De altfel, PSD a contestat rezultatul alegerilor, pe 8 decembrie depunând la Curtea Constituțională o cerere de anulare a alegerilor și de repetare a turul secund al prezidențialelor. După ce a dispus doar renumărarea voturilor nule⁴¹, Curtea Constituțională a validat rezultatul alegerilor.

Detaliind rezultatele, vom preciza, mai întâi, că perdantul alegerilor s-a impus în fața câștigătorului în majoritatea celor 43 de unități electorale (42 fiind județele și municipiul București, iar a 43-a reprezentând Străinătatea). Astfel, Mircea Geoană s-a clasat pe locul întâi în 23 de unități (exclusiv de pe teritoriul național), în timp ce președintele în exercițiu a ieșit victorios în 20 de unități (19 județe plus Străinătatea). Totuși, ca și în urmă cu cinci ani, Traian Băsescu a adunat mai multe voturi decât contracandidatul său din mai puține unități electorale.

Mircea Geoană a câștigat alegerile în Argeș, Bacău, Botoșani, Brăila, Buzău, Călărași, Constanța, Dolj, Galați, Giurgiu, Gorj, Hunedoara, Ialomița, Iași, Mehedinți, Neamț, Olt, Sălaj, Teleorman, Vaslui, Vâlcea, Vrancea și București, dominând astfel Moldova și Muntenia. Cea mai bună clasare a înregistrat-o în Botoșani, cu 61,98% din sufragii, de altfel, singura unitate electorală în care a obținut peste 60% din voturile exprimate. La rândul său, Traian Băsescu s-a impus în fața lui Mircea Geoană în 19 județe, cele mai multe dintre acestea, în număr de 13, situate în Transilvania – Alba, Arad, Bihor, Bistrița-Năsăud, Brașov, Caraș-Severin, Cluj, Covasna, Dâmbovița, Harghita, Ilfov, Maramureș, Mureș, Prahova, Satu Mare, Sibiu, Suceava, Timiș, Tulcea. Cel mai bun scor electoral l-a obținut în județul Arad – 63,92% din voturi – în alte 4 județe, toate din Transilvania, adunând peste 60% din voturile exprimate. Totuși, performanța electorală absolută a fost înregistrată în circumscripția pentru românii cu domiciliul în străinătate, unde Traian Băsescu a fost votat de 78,86% dintre participanții la scrutin.

De altfel, mulți comentatori ai rezultatelor alegerilor au acordat o importanță decisivă nou-constituitei circumscripții pentru românii cu reședința în străinătate în configurarea rezultatelor finale ale alegerilor prezidențiale. Datele oficiale păreau să confirme o astfel de corelație, căci, dacă până la contabilizarea voturilor exprimate în această circumscripție, Traian Băsescu se afla pe poziția a doua, cu un total de 5.159.977 de voturi, față de cele 5.174.715 adunate de Mircea Geoană, plusul de 84.786 de voturi datorat votanților săi din străinătate⁴² a răsturnat ierarhia de la nivel național și l-a propulsat în poziția de învingător al prezidențialelor din 2009⁴³.

Prin victoria sa din 6 decembrie 2009, Traian Băsescu a devenit cel de al doilea președinte al României postcomuniste cu două mandate consecutive, dar primul titular a două mandate consecutive de câte 5 ani. Mai important însă, confirmarea noului său mandat prezidențial s-a răsfrânt decisiv asupra configurației parlamentare și, ca atare, asupra formulei guvernamentale. Concret, victoria sa a însemnat,

39 La acel moment, ambasadorul României în capitala Franței era Teodor Baconschi, devenit ulterior ministru de Externe în guvernul Boc II și lider important al PD-L, viitorul inițiator al legii privind votul prin corespondență.

40 Conform datelor oficiale, aici au votat 6.283 de români, din care 4.959 (78,92%) au votat pentru Traian Băsescu, iar 1.324 (21,07%) pentru Mircea Geoană.

41 Din renumărarea celor 138.476 de voturi declarate nule a reieșit că 2.247 (1,6%) au fost catalogate eronat ca nule, din care 1.260 erau favorabile lui Traian Băsescu și 987 lui Mircea Geoană.

42 Din cele 146.876 de voturi valabil exprimate în străinătate, 115.831 au fost în favoarea lui Traian Băsescu, față de numai 31.045 pentru Mircea Geoană.

43 Percepția privind rolul decisiv al votului din Străinătate a fost stimulată de un „amănunt” tehnic al procesului de vot: voturile exprimate în Diaspora au fost contabilizate ultimele din simplul motiv că unele secții de votare din străinătate au continuat să rămână deschise și după ce, în țară, votarea s-a încheiat, acestea închizându-se, conform legii, la ora locală 21:00.

pe de-o parte, destructurarea majorității parlamentare care a făcut posibilă demiterea guvernului Boc înainte de alegerile prezidențiale, iar pe de alta, recompunerea unei noi majorități în jurul PD-L, cu aportul UDMR, grupului minorităților și al așa-numiților independenți din Parlament, foști membri ai PNL și PSD. În aceste condiții, președintele Băsescu l-a nominalizat tot pe demisul Emil Boc pentru funcția de premier, iar pe 23 decembrie 2009, Parlamentul a investit noul guvern Boc cu voturile a 276 de deputați și senatori (58,60%). Totuși, alegerile parlamentare din 2012 vor da câștig de cauză adversarilor politici ai lui Traian Băsescu, PSD și PNL, aliate în cadrul Uniunii Social Liberale, obținând circa două treimi din mandatele parlamentare.

2014

Cea de a 7-a rundă de alegeri prezidențiale a adus la start 14 candidați. Dintre aceștia, cinci erau susținuți de formațiuni politice parlamentare, singure sau în diferite formule asociative, cinci mizau pe sprijinul unor partide din afara forului legislativ, iar patru erau independenți. În contextul unei opoziții parlamentare divizate, care nu s-a putut înțelege pentru a susține un candidat comun, principalii favoriți la câștigarea funcției prezidențiale erau reprezentanții celor două mari blocuri politice – PSD, aflat la guvernare, respectiv PNL și PDL, situate în opoziție.

Victor Ponta, candidatul Alianței electorale PSD–UNPR–PC, pornea din postura de prim-ministru în exercițiu, fiind liderul unui partid recunoscut pentru forța organizatorică și pentru performanțele electorale ale organizațiilor teritoriale (în special cele din zonele extracarpătice). De partea cealaltă, Klaus Iohannis venea din administrația locală, fiind ales de patru ori consecutiv ca primar al municipiului Sibiu. Deși nu a fost străin de jocurile politice la vârf⁴⁴, devenind chiar președinte al PNL (iunie 2014) și copreședinte al Alianței Creștin Liberale (ACL)⁴⁵, Iohannis era perceput ca un politician din afara sistemului consacrat de partide și lideri politici, fiind destul de puțin asociat cu formațiunile în numele cărora candida.

În premieră pentru România, alegerile din 2014 s-au desfășurat în perioada mandatului prezidențial aflat (încă) în exercițiu, cu mai bine de o lună înainte de finalizarea, la termen, a acestuia, respectiv pe 2 noiembrie. Acest lucru a făcut ca, la 21 noiembrie 2014, atunci când Curtea Constituțională a validat rezultatele alegerilor, România să aibă doi președinți, unul în funcție și unul nou ales, fără ca acest lucru să aibă, însă, implicații politice.

După o campanie electorală anostă, din care au lipsit confruntările directe și dezbaterile consistente, primul tur de scrutin a adus la urne 9.723.232 de alegători, adică 53,17% din totalul celor 18.284.066 înscrși în listele electorale permanente. S-a înregistrat, astfel, cea mai slabă participare electorală la turul întâi al alegerilor prezidențiale, din 1992 până la acel moment.

Confirmând sondajele de opinie și așteptarea publică, ierahia electorală a primului tur de scrutin a fost dominată de Victor Ponta, care a obținut 40,44% din voturi. Pe locul secund, la zece procente în spatele candidatului PSD, s-a situat Klaus Iohannis cu 30,37% din voturi. În spatele său, la distanță mare, s-au clasat, în ordine, Călin Popescu Tăriceanu (5,35%), Elena Udrea (5,205), Monica Macovei (4,44%) și Dan Diaconescu (4,03%).

44 În 2009 a fost propus și susținut de către PSD, PC, UDMR și PNL pentru postul de premier, fiind respins de președintele Băsescu, iar în 2003 a devenit membru PNL.

45 În data de 26 iulie 2014, PDL și PNL au aprobat, într-un congres comun, protocolul de fuziune prin contopire, noua formațiune urmând să se numească PNL. Cu aceeași ocazie, liberalii și democrații liberalii au decis să participe la alegerile prezidențiale sub forma unei alianțe electorale – Alianța Creștin Liberală PNL- PDL.

Victor Ponta a obținut victoria în 27 de județe, situate, cu excepția județului Hunedoara, în regiunile extracarpatiche, plus în București. Scorul electoral cel mai bun l-a înregistrat în județul Giurgiu – unde a fost votat de 61,32% dintre participanți –, dar a primit peste 50% din voturi în alte 11 județe (Olt-59,99%; Teleorman-57,92%; Mehedinți-57,47%; Dolj-56,03%; Botoșani-55,59%; Buzău-54,21%; Vaslui-54,03%; Ialomița-53,61%; Dâmbovița-52,53%; Brăila-51,54%; Gorj-50,25%). Candidatul PSD-UNPR-PC s-a clasat al doilea în 12 județe și în Străinătate, unde victoria i-a revenit lui Klaus Iohannis. Candidatul PNL a primit majoritatea absolută a voturilor în două județe – Sibiu, unde a înregistrat și cel bun scor electoral al său: 69,87%, și Alba, cu 52,57% –, fiind aproape de această limită în Străinătate (46,17%). Reprezentantul UDMR a ocupat poziția întâi în județele locuite preponderent de populația maghiară – Harghita, 62,96% și Covasna, 50,41% –, județe în care locul doi a revenit candidatului liberal. În Mureș, Satu Mare și Sălaj, Kelemen Hunor s-a clasat al treilea, în celelalte județe poziționarea pe ultima treaptă a podiumului fiind partajată de ceilalți candidați astfel: Elena Udrea în 14 județe, Călin Popescu-Tăriceanu în 12, Dan Diaconescu în 7, iar Monica Macovei în 4 județe plus Străinătatea.

În pregătirea turului al doilea al alegerilor, din 16 noiembrie, candidații ieșiți din competiție s-au grupat în jurul celor doi protagoniști, asumându-și în mod direct sau doar tacit susținerea pentru unul sau altul, fapt ce a echilibrat raportul de forțe. Factorul decisiv, însă, care a înclinat balanța a fost reprezentat de evenimente, cu impact imagologic, care s-au consumat începând chiar din ziua primului tur de scrutin, atunci când, la fel ca în 2009, în marile orașe europene, în special în țările cu o diaspora românească consistentă, s-au creat cozi la secțiile de vot. Imaginile cu mulțimea de oameni din jurul ambasadelor și/ sau consulatelor de la Paris, Londra, München sau Roma, precum și protestul celor care nu au reușit să voteze până la ora 21:00 au generat ample reacții în țară. A urmat un val de indignare și de proteste care a menținut tema votului din diaspora pe agenda politică și mediatică. Victor Ponta a fost asociat în permanență cu situația creată, devenind astfel o țintă a nemulțumirii publice.

Pe acest fond, mobilizarea electorală pentru al doilea tur de scrutin a fost una excepțională. S-a înregistrat a treia cea mai mare prezență la alegerile prezidențiale din 1992 și, de asemenea, cea mai mare diferență de participare între primul și al doilea tur de scrutin (1.996.112 de alegători), o premieră în istoria electorală de până atunci.

Astfel, Klaus Iohannis a reușit să întoarcă rezultatul și să obțină o victorie clară în fața lui Victor Ponta. Cu patru procente peste majoritatea absolută și cu aproape 9% în fața competitorului său, candidatul ACL devenea primul președinte liberal (ca origine politică partizană), primul șef de stat aparținând unei minorități etnice (și religioase) și al treilea locatar al Palatului Cotroceni din postcomunismul românesc. Pentru el au votat 6.288.769 (54,43%) dintre cei 11.719.344 de participanți, față de cei 5.264.383 (45,56%) de votanți ai lui Victor Ponta.

Reușind răsturnarea scorului în nu mai puțin de 9 județe pierdute în primul tur, Klaus Iohannis a ieșit victorios în 22 de județe plus Străinătatea, aici înregistrând și cea mai categorică victorie – 89,73%. Scoruri electorale majore, de peste 60% a obținut în 14 din cele 22 de județe câștigate.

Deși caracterul monocatic al funcției prezidențiale favorizează personalizarea disputei electorale și, ca atare, a opțiunilor de vot, alegerile din noiembrie 2014 s-au distins prin exacerbară laturii personale a competiției, confirmând încă odată nivelul slab al instituționalizării politicii românești. În același timp, eșecul premierului PSD în fața reprezentantului PNL, partid aflat la acel moment în opoziție parlamentară, a creat premisele readucerii României în situația de coabitare politică.

Cea de a opta ediție a alegerilor prezidențiale a avut loc în contextul unei confruntări acerbe între PSD și PNL. După o guvernare tensionată, dominată de dispute politice, de ample proteste de stradă, de un referendum pe tema justiției și a luptei împotriva corupției, precum și de succesiunea a trei premieri social-democrați⁴⁶, scrutinul din noiembrie 2019 a fost organizat de un guvern minoritar, rezultat al unei schimbări conjuncturale a majorității parlamentare. Astfel, cu doar câteva zile înainte de alegeri, guvernul PNL condus de Ludovic Orban a fost investit în plenul Parlamentului, cu sprijinul aleșilor social-democrați, înlocuind astfel guvernul interimar al PSD, condus de Viorica Dăncilă, demis în luna actombrie, prin moțiune de cenzură.

În competiția electorală s-au înscris 14 candidați, dintre care doi independenți și doi cu statut formal de independenți, dar cu susținere partizană. În pofida unei puternice polarizări politice, alegerile au avut un rezultat anunțat. Exceptând primul scrutin prezidențial din perioada postcomunistă, a fost cel mai previzibil moment electoral din istoria alegerilor prezidențiale de după 1990. Aceasta în condițiile în care principalii competitori au fost Klaus Iohannis, președintele în exercițiu, un actor care a reușit să-și conserve cota de popularitate în primul rând prin prisma atitudinii anti-PSD, și Viorica Dăncilă, președintă PSD, fostă prim-ministru, cu un capital imagologic negativ și fără forță de tracțiune electorală. Candidatura acesteia a fost mai degrabă o soluție de avarie pentru PSD, partid tributar cutumei potrivit căreia candidatul la președinție este din interiorul formațiunii, în persoana liderului acesteia și afectat, totodată, de desprinderea unei grupări ce a constituit Partidul Pro România, condus de fostul premier Victor Ponta. Pierderea guvernării de către PSD, valul social de indignare și nemulțumire față de guvernele social-democrate (și mai ales față de inițiativele sale în domeniul justiției), reculul înregistrat de partid la alegerile europarlamentare din același an, precum și potențialul electoral limitat al candidatului au creat premisele unei victorii facile pentru candidatul susținut de PNL, în pofida fragmentării electoratului pe dreapta eșichierului politic (prin candidatura lui Dan Barna – Alianța USR-PLUS sau Theodor Paleologu – PMP).

Astfel, primul tur de scrutin, organizat în data de 10 noiembrie, a fost adjudecat de Klaus Iohannis, care a obținut 37,82% din voturile valabil exprimate, pe fondul unei participări electorale de 51,18% (9.359.673 de votanți). S-a înregistrat cea mai scăzută prezență la vot (după 1989) pentru alegerea președintelui României. Pe locul al doilea s-a situat Viorica Dăncilă, cu 22,26% din voturi, urmată de Dan Barna – 15,02%, Mircea Diaconu – 8,85%, Theodor Paleologu – 5,72% și Hunor Kelemen – 3,87%.

Candidatul PNL s-a impus în 31 de județe, inclusiv București și Străinătatea, în trei dintre acestea câștigând majoritatea absolută a voturilor (Alba-51,76%; Sibiu-66,74%, cel mai mare procent înregistrat; Străinătate-52,81%). Klaus Iohannis a câștigat în special în Banat și Transilvania, dar a obținut victorii importante și în Moldova. Candidata PSD a obținut victorii în nouă județe, toate considerate fiefuri social-democrate din Moldova și Muntenia (Argeș-30,88%; Buzău-34,56%; Dolj-36,87%; Giurgiu-42,85%; Gorj-37,54%; Ialomița-32,71%; Mehedinți-42,99%; Olt-42,99%; Teleorman-47,27%, cel mai mare procent).

Candidatul USR-PLUS s-a clasat al doilea, înaintea Vioricăi Dăncilă, în 5 județe și în circumscripția din afara țării, toate acestea fiind câștigate de Klaus Iohannis: Brașov-18,05%; Cluj-20,18%; Ilfov-19,46%; Sibiu-11,06%; Timiș-20,96%; Străinătate-27,66%. De asemenea, candidatul UDMR a obținut victorii categorice, surclasându-l pe Klaus Iohannis, în județele Covasna-61,39% și Harghita-77,73%, iar

46 Schimbările de guvern au survenit ca urmare a jocurilor politice din interiorul PSD, fiind expresia intereselor liderului și apropiaților săi, interese marcate de problemele din justiție.

în alte trei județe s-a plasat al doilea, în spatele candidatului liberal: Mureș-26,29%; Satu Mare-26,22%; Sălaj-17,82%.

Fără a aduce vreo surpriză și în lipsa oricărei confruntări/ dezbateri electorale directe între cei doi candidați, turul al doilea al alegerilor prezidențiale, desfășurat în data de 24 noiembrie, a consemnat victoria categorică a lui Klaus Iohannis. Candidatul PNL obținea, astfel, al doilea mandat, iar PSD avea, din nou, confirmarea inaccesibilității, devenită istorică, la funcția prezidențială. Pe fondul unei participări electorale de 54,86% (10.031.762 de alegători), președintele în exercițiu a fost reconfirmat în funcție de 6.509.135 de alegători (66,09%), impunându-se în 37 județe și în Străinătate. Klaus Iohannis a câștigat inclusiv în județe considerate fief PSD (Constanța-68,47%; Vaslui-54,14%; Vâlcea-53,59%; Vrancea-59,30%), iar în altele a obținut scoruri întâlnite doar la alegerile din 1990 (Alba-73,43%; Brașov-73,55%; Mureș-73,60%; Sibiu-85,28%; Timiș-76,32%; Străinătate-93,96%).

Candidata PSD a fost votată de 3.339.922 de cetățeni (33,91%), obținând cel mai slab scor al unui candidat PSD la turul II al alegerilor prezidențiale. Viorica Dăncilă s-a clasat pe primul loc în cinci județe (Giurgiu-54,82%; Gorj-51,90%; Mehedinți-51,97%; Olt-54,41%; Teleorman-59,17%).

* * *

În cele trei decenii de postcomunism, de experiență democratică și de practică electorală, România a înregistrat opt ediții ale alegerilor prezidențiale. Cu excepția scrutinului atipic din 1990, toate s-au desfășurat în două tururi. De fiecare dată, câștigătorul a fost reprezentantul unuia dintre marile partide politice ale momentului. Outsiderii, respectiv candidații partidelor mici sau cei independenți, au avut, întotdeauna, șanse reduse de acces în Palatul Cotroceni (sediul Administrației Prezidențiale).

În urma celor opt momente electorale, România a avut patru președinți. Unul dintre aceștia (Ion Iliescu) a deținut două mandate constituționale nesuccesive și un al treilea, mai scurt (doi ani), câștigat în mai 1990, din primul tur de scrutin, înaintea adoptării noii Constituții. Al doilea președinte (Emil Constantinescu) a avut un singur mandat, fiind singurul care nu a intrat în cursa electorală pentru reînnoirea acestuia. Ultimii doi președinți (Traian Băsescu și Klaus Iohannis) au câștigat competiția fiecare de câte două ori, fiind singurii cu două mandate succesive de către cinci ani. Adăugăm și faptul că Ion Iliescu (în 1994) și Traian Băsescu (în 2007 și 2012) au trecut prin procedura constituțională de suspendare a președintelui României, cel de-al doilea ajungând în fața votului popular, păstrându-și, de fiecare dată, mandatul.

Deși sistemul politic românesc nu este unul de tip prezidențial, iar șeful statului nu are foarte multe pârghii instituționale de putere⁴⁷, alegerea președintelui a generat întotdeauna o mare efuziune la nivelul societății (explicabilă, printre altele, prin personalizarea competiției, prin experiența comunistă sau prin tipul dominant al culturii politice, marcat de tradiția „liderului-tătuc”). Acest lucru a făcut ca alegerile prezidențiale, în special cel de-al doilea tur de scrutin, să cunoască cea mai consistentă participare electorală din experiența momentelor electorale ale postcomunismului românesc. Dacă pentru primul tur de scrutin prezența la vot a înregistrat o scădere constantă, din 1990 (86,19%) și până în 2019 (51,18%), în cazul turului decisiv, participarea a fost de fiecare dată ridicată (cu un minim de 54,86% în 2019 și un maxim de 75,90% în 1996).

47 Pentru o evaluare a puterii prezidențiale în România postcomunistă vezi Dan Pavel, „Prezidențialismul românesc și alegerile. De la Iliescu la Băsescu”, *Sfera politicii* 143 (2010): 3-12; Alexandru Radu, Daniel Buti, *Postcomunismul românesc. Sistemul politic: structură și funcționare* (București: Pro Universitaria, 2015).

Suportul electoral al candidaților prezidențiali – turul I

Candidat (afiliere)	1990	1992	1996	2000	2004	2009	2014	2019
Nuțu Anghelina (Indep.)	-	-	43.319 (0,34%)	-	-	-	-	-
George Crin L. Antonescu (PNL)	-	-	-	-	-	1.945.831 (20,02%)	-	-
Mirel M. Amariței (PRODEMO)	-	-	-	-	-	-	7.895 (0,08%)	-
Dan Barna (USRPLUS)	-	-	-	-	-	-	-	1.384.450 (15,02%)
John Banu (PNRo)	-	-	-	-	-	-	-	27.769 (0,30%)
George (Gigi) Becali (PNG-CD)	-	-	-	-	184.560 (1,77%)	186.390 (1,92%)	-	-
Marko Bella (UDMR)	-	-	-	-	533.446 (5,10%)	-	-	-
Traian Băsescu (AD.A./PD-L)	-	-	-	-	3.545.236 (33,92%)	3.153.640 (32,45%)	-	-
Grațiana-Elena Bărlă (Indep.)	-	-	-	61.455 (0,55%)	-	-	-	-
William Brînză (PER)	-	-	-	-	-	-	43.194 (0,45%)	-
Ramona Bruynseels (PPU-SL)	-	-	-	-	-	-	-	244.275 (2,65%)
Viorel Cataramă (DL)	-	-	-	-	-	-	-	48.662 (0,53%)
Remus Florinel Cernea (PV)	-	-	-	-	-	60.539 (0,62%)	-	-
Nicolae Cervei (PLDR)	-	-	-	31.983 (0,29%)	-	-	-	-
Gheorghe Coriolan Ciuhandu (PNȚCD)	-	-	-	-	198.394 (1,90%)	-	-	-
Emil Constantinescu (CDR)	-	3.717.006 (31,24%)	3.569.941 (28,22%)	-	-	-	-	-

Candidat (afiliere)	1990	1992	1996	2000	2004	2009	2014	2019
Radu Câmporeanu (PNL/ANLE)	1.529.498 (10,64%)	-	43.780 (0,35%)	-	-	-	-	-
Alexandru Cumpănașu (Indep.)	-	-	-	-	-	-	-	141.316 (11,53%)
Viorica Dăncilă (PSD)	-	-	-	-	-	-	-	2.051.725 (22,26%)
Mircea Diaconu (ProR-ALDE)	-	-	-	-	-	-	-	815.201 (8,85%)
Dan Diaconescu (PP-DD)	-	-	-	-	-	-	382.526 (4,03%)	-
Gheorghe Dinu (Indep.)	-	-	-	-	113.321 (1,08%)	-	-	-
Caius Traian Dragomir (FSN-PD)	-	564.655 (4,74%)	-	-	-	-	-	-
Mircea Druc (Indep.)	-	326.866 (2,75%)	-	-	-	-	-	-
Gyorgy Frunda (UDMR)	-	-	761.411 (6,02%)	696.989 (6,22%)	-	-	-	-
Gheorghe Funar (PUNR/ Indep.)	-	1.294.388 (10,88%)	407.828 (3,22%)	-	-	-	45.405 (0,47%)	-
Mircea Dan Geoană (PSD)	-	-	-	-	-	3.027.838 (31,15%)	-	-
Paul-Philippe Hohenzollern (PRN)	-	-	-	55.238 (0,49%)	-	-	-	-
Kelemen Hunor (UDMR)	-	-	-	-	-	372.764 (3,84%)	329.727 (3,47%)	357.014 (3,87%)
Ovidiu Cristian Iane (PER)	-	-	-	-	-	22.515 (0,23%)	-	-
Ion Iliescu (FSN/FDSN/PDSR)	12.232.498 (85,07%)	5.633.456 (47,34%)	4.081.093 (32,25%)	4.076.273 (36,35%)	-	-	-	-
Klaus Iohannis (PNL+PDL/PNL)	-	-	-	-	-	-	2.881.406 (30,37%)	3.8485.292 (37,82%)

Candidat (afiliere)	1990	1992	1996	2000	2004	2009	2014	2019
Cătălin Ivan (ADN)	-	-	-	-	-	-	-	32.787 (0,36%)
Constantin Mugur Isărescu (Indep.)	-	-	-	1.069.463 (9,54%)	-	-	-	-
Monica Macovei (Indep.)	-	-	-	-	-	-	421.648 (4,44%)	-
Gheorghe Eduard Manole (Indep.)	-	-	-	133.991 (1,19%)	-	34.189 (0,35%)	-	-
Nicolae Manolescu (ANL)	-	-	90.122 (0,71%)	-	-	-	-	-
Teodor Meleșcanu (ApR/ Indep.)	-	-	-	214.642 (1,91%)	-	-	104.131 (1,09%)	-
Nicolae Militaru (Indep.)	-	-	28.311 (0,22%)	-	-	-	-	-
Marian Petre Miluț (PNȚCD/ PAP)	-	-	-	-	43.378 (0,42%)	-	-	-
Tudor Mohora (PS)	-	-	160.387 (1,27%)	-	-	-	-	-
Constantin Mudava (Indep.)	-	-	39.477 (0,31%)	-	-	-	-	-
George Muntean (PPR)	-	-	54.218 (0,43%)	-	-	-	-	-
Ioan Mânzatu (PR)	-	362.485 (3,05%)	-	-	-	-	-	-
Constantin Niculescu (PNA)	-	-	30.045 (0,24%)	-	-	-	-	-
Adrian Năstase (PSD)	-	-	-	-	4.278.864 (40,94%)	-	-	-
Sorin Mircea Oprescu (Indep.)	-	-	-	-	-	309.764 (3,19%)	-	-
Teodor Paleologu (PMP)	-	-	-	-	-	-	-	527.098 (5,72%)

Candidat (afiliere)	1990	1992	1996	2000	2004	2009	2014	2019
Adrian Păunescu (PSM)	-	-	87.163 (0,69%)	-	-	-	-	-
Ninel Peia (NR)	-	-	-	-	-	-	-	30.884 (0,34%)
Victor Ponta (PSD-UNPR-PC)	-	-	-	-	-	-	3.836.093 (40,44%)	-
Ioan Pop de Popa (UNC)	-	-	59.752 (0,47%)	-	-	-	-	-
Constantin Ninel Potîrcă (Indep.)	-	-	-	-	-	21.306 (0,22%)	-	-
Sebastian Popescu (PNR)	-	-	-	-	-	-	-	30.850 (0,33%)
Călin Popescu-Tăriceanu (Indep.)	-	-	-	-	-	-	508.572 (5,36%)	-
Ion Rațiu (PNTCD)	617.007 (4,29%)	-	-	-	-	-	-	-
Petre Roman (USD/PD/APR)	-	-	2.598.545 (20,54%)	334.852 (2,99%)	140.702 (1,35%)	-	-	-
Constantin Rotaru (PAS)	-	-	-	-	-	43.684 (0,45%)	28.805 (0,36%)	-
Aurel Rădulescu (APCD)	-	-	-	-	35.455 (0,34%)	-	-	-
Bogdan Stanoevici (Indep.)	-	-	-	-	-	-	-	39.191 (0,43%)
Ion Sasu (PSM)	-	-	-	38.375 (0,34%)	-	-	-	-
Theodor Dumitru Stolojan (PNL)	-	-	-	1.321.420 (11,78%)	-	-	-	-
Corneliu Vadim Tudor (PRM)	-	-	597.508 (4,72%)	3.178.293 (28,34%)	1.313.714 (12,57%)	540.380 (5,56%)	349.416 (3,68%)	-
Ovidiu Tudorici (URR)	-	-	-	-	37.910 (0,36%)	-	-	-

Candidat (afiliere)	1990	1992	1996	2000	2004	2009	2014	2019
Alexandru Raj Tunaru (PTD)	-	-	-	-	27.225 (0,26%)	-	-	-
Elena Udrea (PMP)	-	-	-	-	-	-	493.376 (5,20%)	-
Szilágyi Zsolt (PPMT)	-	-	-	-	-	-	53.146 (0,56%)	-
TVVE	14.378.693	11.898.856	12.652.900	11.212.974	10.452.205	9.718.840	9.485.371	9.216.515

Suportul electoral al candidaților prezidențiali – turul II

Candidat	1990	1992	1996	2000	2004	2009	2014	2019
Traian Băsescu (AD.A./ PD-L)	-	-	-	-	5.126.794 (51,23%)	5.275.808 (50,33%)	-	-
Emil Constantinescu (CDR)	-	4.641.207 (38,57%)	7.057.906 (54,41%)	-	-	-	-	-
Viorica Dăncilă (PSD)	-	-	-	-	-	-	-	3.339.922 (33,91%)
Mircea Dan Geoană (PSD)	-	-	-	-	-	5.205.760 (49,67%)	-	-
Ion Iliescu (FDSN/PDSR)	-	7.393.429 (61,43%)	5.914.579 (45,59%)	6.696.623 (66,83%)	-	-	-	-
Klaus Iohannis (PNL+PDL/PNL)	-	-	-	-	-	-	6.288.789 (54,43%)	6.509.135 (66,09%)
Adrian Năstase (PSD)	-	-	-	-	4.881.520 (48,77%)	-	-	-
Victor Ponta (PSD+UNPR-PC)	-	-	-	-	-	-	5.284.383 (45,74)	-
Corneliu Vadim Tudor (PRM)	-	-	-	3.324.247 (31,17%)	-	-	-	-
TVVE		12.034.636	12.972.485	10.028.870	10.008.314	10.481.568	11.553.152	9.849.057

BIBLIOGRAFIE

- Florin Abraham, *România de la comunism la capitalism* (București: Tritonic, 2005).
- Emil Constantinescu, *Timpul dărămării, timpul zidirii*, vol. 1-4 (București: Universalia, 2002).
- Samuel P. Huntington, *The Third Wave. Democratisation in the Late Twentieth Century* (University of Oklahoma Press, 1993).
- Ion Iliescu, *Momente de istorie III. Documente, interviuri, comentarii – septembrie 1991-octombrie 1992* (București: Enciclopedică, 1996).
- Arend Lijphart, *Modele ale democrației. Forme de guvernare și funcționare în treizeci și șase de țări* (Iași: Polirom, 2000).
- Dan Pavel, „Prezidențialismul românesc și alegerile. De la Iliescu la Băsescu”, *Sfera politicii* 143 (2010): 3-12.
- Dan Pavel, Iulia Huiu, „Nu putem reuși decât împreună”. *O istorie analitică a Convenției Democratice 1989-2000* (Iași: Polirom, 2003).
- Alexandru Radu, *Cum am fraudat alegerile!?* (București: Ziua, 2005).
- Alexandru Radu, Daniel Buti, *Postcomunismul românesc. Sistemul politic: structură și funcționare* (București: Pro Universitaria, 2015).
- Alexandru Radu, Ionel Fleșariu, Nicolae Sfăcăreanu (ed.), *Alegerile parlamentare și prezidențiale 2004. Reglementări juridice complete*, vol. I (București: Cartea Universitară, 2005).
- Domnița Ștefănescu, *Cinci ani din istoria României* (București: Mașina de scris, 1995).
- Domnița Ștefănescu, *Doi ani din istoria României* (București: Mașina de scris, 1998).
- Ion Cristoiu, „Jirinovskizarea lui Ion Iliescu”, *Evenimentul zilei*, 13 noiembrie 1996.
- Cristian Tudor Popescu „Ion Iliescu – rictusul bolșevic”, *Adevărul*, 11 noiembrie 1996.
- Legea nr. 69/1992*, Monitorul Oficial al României, nr. 164/1992.
- Monitorul Oficial al României, an II, nr. 35 din 18 martie 1990.
- Rezultatul alegerilor din 20 mai 1990*, Monitorul Oficial al României, an. II, nr. 81-82 din 8 iunie 1990.

Limitarismul: o analiză conceptuală

■ ALEXANDRU VOLACU

[University of Bucharest]

Abstract

The purpose of this article is twofold. First, I aim to provide an introductory overview of limitarianism – a novel philosophical view advanced by Ingrid Robeyns, which maintains that individuals should not be excessively wealthy – and its main conceptual features to the Romanian landscape. Second, I argue that one way of conceptualizing limitarianism, as a merely moral (non-political) view is problematic, since the presumed duty to avoid being excessively wealthy is neither necessary, nor sufficient, for satisfying the underlying moral duties upon which limitarianism is predicated. The implication is that limitarianism makes sense as a self-standing view only in its political interpretation.

Keywords

affluence; autonomy; limitarianism; political equality; urgent needs; wealth

Introducere¹

Potrivit ultimului raport anual cu privire la inegalitatea globală al Oxfam², cei 2.153 de miliardari (în dolari) ai lumii aveau în 2019 o avere totală ce depășea averea cumulată a celor mai sărace 4.600.000.000 persoane existente în prezent. Iar cele mai bogate 1% persoane de pe glob dețineau, împreună, o avere mai mult decât dublă față de averea combinată a tuturor celorlalte persoane de pe glob. Pentru a ajunge la averea celui mai bogat om din lume, Jeff Bezos, un muncitor american care câștiga salariul mediu în 2018 ar fi trebuit să lucreze timp de aproape trei milioane de ani, fără să cheltuiască nimic din banii câștigați³.

1 Această lucrare a primit sprijin financiar din partea Programului Operațional Capital Uman 2014-2020, co-finanțat prin Fondul Social European, proiect POCU/380/6/13/124708 nr. 37141/23.05.2019, cu titlul „Cercetător-antreprenor pe piața muncii în domeniile de specializare inteligentă (CERT-ANTREP)”, coordonat de către Școala Națională de Studii Politice și Administrative. O parte dintre ideile discutate în articol au fost prezentate de către autor la conferința „Extreme wealth as a moral problem”, desășurată în perioada 13-14 noiembrie 2019 în Dortmund.

2 Oxfam (2020), „Time to care: Unpaid and underpaid care work and the global inequality crisis”, Oxfam Briefing Paper, <https://oxfamlibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/620928/bp-time-to-care-inequality-200120-en.pdf>.

3 <https://qz.com/1723454/this-is-how-long-a-n-average-us-worker-needs-to-become-a-billionaire/>.

Inegalitățile economice actuale sunt pe de o parte severe (la nivel global, dar și la nivel național) și pe de altă parte în continuă creștere pentru o majoritate covârșitoare a lumii⁴. Cifrele de mai sus atrag atenția asupra a două probleme fundamentale – una legată de persoanele asupra cărora aceste inegalități se răsfrâng în mod negativ și una legată de persoanele avantajate de ele⁵. Prima dintre ele se referă la faptul că o parte semnificativă din populația globală trăiește în condiții de sărăcie. Conform unui raport al Băncii Mondiale din 2018⁶, 736 de milioane de oameni trăiesc cu sub 1.90\$ pe zi, acesta fiind considerat pragul pentru sărăcie extremă. Deși acest număr a fost redus semnificativ (de la aproape două miliarde de persoane în 1990) el rămâne totuși foarte ridicat, iar proiecțiile ce iau în calcul fluctuațiile economice generate de pandemia COVID-19 sugerează că rata sărăciei va crește pentru prima dată din 1998 la nivel global, procentul persoanelor care trăiesc cu mai puțin de 5.50\$ urmând să ajungă la 42% din întreaga populație a lumii⁷. A doua problemă vizează persoanele aflate în vârful ierarhiei economice. Numeroase studii, efectuate în diferite contexte politice și culturale, arată faptul că influența politică este puternic corelată cu resursele economice deținute chiar și în democrațiile consolidate, preferințele cetățenilor bogați regăsindu-se în politicile publice mult mai mult decât preferințele cetățenilor mai săraci, chiar dacă aceștia din urmă sunt majoritari⁸. În aceste condiții, principiul democratic potrivit căruia preferințele majorității ar trebui să fie reflectate în decizia politică (în anumite limite constituționale) este distorsionat, fiind – la limită – înlocuit cu dominația politică a elitelor economice, ce caută să consolideze instituțiile existente, exacerbând astfel suplimentar inegalitățile economice.

Problema sărăciei radicale și problema inegalităților politice generate de existența unor averi exorbitante stau la baza construcției recente a unei noi abordări în filosofia politică, denumită *limitarism*⁹. Pe scurt, limitarismul susține că „este moral impermisibil să ai mai multe resurse decât este necesar pentru a avea o viață împlinită (eng. *flourishing*)”¹⁰. Limitarismul caută, așadar, să spună ceva despre cum ar trebui să fie distribuite resursele într-o comunitate, însă spre deosebire de alte tipare ale dreptății distributive mult mai cunoscute în filosofia politică¹¹, limitarismul nu îi vizează în primul rând pe cei dezavantajați în mod nedrept de distribuțiile

4 UN-DESA (2020), „World Social Report 2020: Inequality in a rapidly changing world”, <https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2020/02/World-Social-Report-2020-FullReport.pdf>.

5 Bineînțeles, există mai multe aspecte negative intrinseci sau instrumentale ale inegalităților economice. Pentru o discuție comprehensivă vezi T. M. Scanlon, *Why Does Inequality Matter?* (Oxford: Oxford University Press, 2018).

6 <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/30418/9781464813306.pdf>.

7 <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview>.

8 E.g. Martin Gilens, *Affluence and Influence: Economic Inequality and Political Power in America* (Princeton: Princeton University Press, 2012); Yvette Peters și Sander Ensink, „Differential Responsiveness in Europe: The Effects of Preference Difference and Electoral Participation”, *West European Politics* 38(3), (2015): 577-600.

9 Ingrid Robeyns, „Having too much”, în Jack Knight și Melissa Schwartzberg (coordonatori), *NOMOS LVI: Wealth. Yearbook of the American Society for Political and Legal Philosophy* (New York: New York University Press, 2017), pp.1-44; Ingrid Robeyns, „What, if Anything, is Wrong with Extreme Wealth?”, *Journal of Human Development and Capabilities* 20(3), (2019): 251-266. Vezi Matthias Kramm și Ingrid Robeyns, „Limits to wealth in the history of Western philosophy”, *European Journal of Philosophy*, EarlyView, DOI: 10.1111/ejop.12535 (2020) pentru o discuție despre abordări precursore ale acestei teorii în istoria gândirii politice.

10 Robeyns, „Having”, 1.

11 Mai exact, abordările egalitariste, prioritariste și suficientariste. Pentru o discuție introductivă cu privire la principalele elemente ale teoriilor dreptății distributive vezi Alexandru Volacu, „On the Ideological Incompatibilities of Distributive Justice”, *Studia Politica. Romanian Political Science Review* 15(1), (2015): 109-132.

existente, ci pe cei avantațați excesiv – care au datorii morale stringente de a ceda o parte din propriile resurse economice.

În acest articol intenționez să introduc teoria limitaristă în peisajul teoriei politice românești¹². În prima parte, voi prezenta principalele aspecte conceptuale și distincții trasate între cele mai populare interpretări ale acestei teorii. Ulterior, în cea de-a doua parte, voi aduce o contribuție originală la literatura limitaristă, respingând ideea că o concepție non-politică a limitarismului poate constitui o perspectivă morală distinctă.

Limitarismul: elemente caracteristice, justificări și tipologie

După cum notam în secțiunea introductivă, ideea de bază a limitarismului este că e moral impermisibil ca indivizii să aibă excesiv de multe resurse economice. Desigur, însă, această idee poate fi interpretată în diferite moduri, iar în această secțiune voi arăta cum au fost construite principalele versiune ale limitarismului până în prezent.

În primul rând, trebuie să clarificăm ce înseamnă expresia „moral impermisibil” în acest context. A spune că ceva este moral impermisibil este, în linii mari, echivalent cu a spune că avem datoria morală de a ne abține de la a face acel lucru, de regulă (dar nu întotdeauna) pentru că ar încălca o anumită valoare morală importantă¹³. Uneori, dacă o acțiune este considerată a fi moral impermisibilă, ea este – în mod justificat – sancționată prin mijloace legale. Infrațiuni precum omorul, tâlhăria, violul, evaziunea fiscală, conducerea unui vehicul sub influența alcoolului etc. sunt de acest tip. Alteori, însă, putem considera că o acțiune este moral impermisibilă, dar statul nu ar trebui să intervină în exercitarea sa. Spre exemplu, dacă o persoană îi promite alteia că se vor întâlni într-un anumit loc și în cele din urmă nu mai vine la întâlnire, am putea spune că aceasta încălcă o datorie morală, dar statul nu ar trebui să o forțeze să participe. Ingrid Robeyns sugerează că impermisibilitatea morală identificată de limitarism poate fi înțeleasă fie într-un sens *politic*, în care statul ar trebui să intervină pentru a o corecta, fie într-un sens pur *moral* (sau *etic*¹⁴), în care ea ține exclusiv de datoriile morale ale indivizilor, nefiind justificată intervenția statului¹⁵. Voi reveni mai pe larg la această problemă în secțiunea următoare.

În al doilea rând, trebuie să înțelegem cum poate fi interpretată noțiunea de „excesiv de multe resurse economice”, care intuitiv duce la ideea existenței unei limite superioare, sau a unui prag, peste care deținerea de resurse economice devine imorală. Pentru Robeyns, acest prag este conceput într-o manieră absolută: la fel cum ne putem pune de acord asupra unui prag inferior de resurse economice sub care indivizii se află într-o situație de sărăcie radicală, ne putem pune de acord și asupra unui prag superior de resurse economice peste care indivizii se află într-o situație de afluență (sau bogăție) excesivă. Există însă câteva diferențe între modul în care conceptualizează Robeyns pragul superior limitarist și pragul de sărăcie

12 O altă contribuție în acest sens, ce reprezintă o aplicare a limitarismului la o problemă specifică, i.e. etica moștenirilor, era la momentul scrierii acestui articol în curs de publicare (Adelin Costin Dumitru, „Limitarism etic și responsabilități individuale în etica moștenirilor”, în Alexandru Volacu, Daniela Cutaș și Adrian Miroiu (coordonatori), *Teme actuale de etică publică* (Iași: Polirom, în curs de apariție)).

13 Vezi Alexandru Volacu, *Avem datoria de a vota?* (Iași: Institutul European, 2019), 35-37 pentru o discuție mai amplă.

14 Folosesc noțiunea de moral și etic cu același sens aici, deși unii filosofi disting între ele (în diferite moduri).

15 Robeyns, „Having”, 30.

radicală. Prima este că pragul limitarist propus de Robeyns este relativ la context – recunoscând că un anumit nivel de resurse poate fi considerat drept affluent în unele societăți (sau perioade istorice) dar nu în altele, fără a defini însă pragul limitarist prin raportare la procentul de persoane cu un anumit venit. A doua este că unitatea de măsură nu este reprezentată direct de resursele economice, ci de un indicator denumit de aceasta drept *puterea resurselor materiale*, care – urmând abordarea capabilitaristă din teoriile dreptății – caută să țină cont de ceea ce indivizii pot face efectiv cu resursele respective, recunoscând diferențele importante dintre ratele de conversie a resurselor în bunăstare. Pentru Robeyns, așadar, pragul limitarist trebuie să fie plasat suficient de jos încât sărăcia extremă și inegalitatea politică să fie neutralizate, dar suficient de sus încât indivizii să aibă posibilitatea de a accesa funcțiuni¹⁶ (eng. *functionings*) de bază legate de securitatea fizică și mentală, educație, mobilitate, mediu, recreație etc.¹⁷. Pragul limitarist poate fi construit însă și într-un alt mod decât cel absolut, preferat de Robeyns. Tammy Harel Ben-Shahar, spre exemplu, propune o conceptualizare *relativă* a pragului limitarist, ce caută să îl definească ca un raport între resursele economice ale celor mai săraci membri ai societății și nivelul maxim admis de bogăție¹⁸. Spre exemplu, pragul în acest caz nu ar avea o valoare absolută într-o societate (e.g. 200.000 de euro anual¹⁹), ci ar fi exprimat sub forma unui raport (e.g. 1:100²⁰).

În al treilea rând, limitarismul poate avea mai multe forme, în funcție de valorile fundamentale pe care abordarea le urmărește. După cum menționam în secțiunea introductivă, temeiurile normative pe care Robeyns situează abordarea limitaristă sunt eradicarea sărăciei extreme prin redistribuția resurselor economice în exces a celor bogați și neutralizarea inegalităților politice, dăunătoare democrației. Aceste moduri de a justifica limitarismul sunt denumite de Robeyns drept „argumentul nevoilor urgente” și „argumentul democratic”²¹. După cum observă însă, ele pot avea implicații diferite pentru forma pe care limitarismul o va lua. Dacă argumentul nevoilor urgente este central, atunci ne interesează să maximizăm totalitatea resurselor economice ce ar putea fi redistribuite către cei mai dezavantajați indivizi. Astfel, dacă unele persoane care ar putea genera o mulțime de resurse economice vor refuza să fie la fel de productive atunci când întreaga lor avere ar fi taxată peste un anumit nivel²², limitarismul va căuta să definească un prag care să reducă într-o anumită măsură averea în exces a bogaților, permițând însă în același timp acumularea continuă a acesteia pentru a menține un nivel maximal de productivitate. Volacu

16 Pentru o discuție amplă despre abordarea capabilitaristă și despre distincția capabilități/funcțiuni vezi Ingrid Robeyns, *Wellbeing, Freedom and Social Justice: The Capability Approach Re-Examined* (Cambridge: Open Book Publishers, 2017).

17 Cele două angajamente ale lui Robeyns pot crea însă tensiuni dificil de reconciliat în interiorul propriei sale teorii, o problemă pe care o voi aborda într-un articol distinct.

18 Tammy Harel Ben-Shahar, „Limitarianism and Relative Thresholds”, (manuscris nepublicat: disponibil la https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3404687, 2019).

19 Aceasta este sugestia ilustrativă a lui Robeyns pentru statele occidentale contemporane (Robeyns, „Having”, 27). Taxa propusă de Jean-Luc Melenchon, candidatul francez în alegerile prezidențiale din 2017 al platformei La France Insoumise, potrivit căreia orice venit anual ce depășea 400.000 de euro urma să fie impozitată la un nivel de 100%, este de acest tip.

20 Aceasta este sugestia ilustrativă a lui Ben-Shahar, „Limitarianism”, 20. Inițiativa „1:12” propusă într-un referendum național elvețian în 2013 (care nu a fost aprobată însă), potrivit căreia în orice organizație privată cel mai mare salariu ar fi putut fi de maxim 12 ori mai ridicat decât cel mai mic salariu din respectiva organizație, este de acest tip.

21 Robeyns, „Having”, 6-10.

22 O poziție etichetată drept „obiecția stimulentei” (Robeyns, „Having”, 34). Vezi Dick Timmer, „Defending the Democratic Argument for Limitarianism: A Reply to Volacu and Dumitru”, *Philosophia* 47, (2019): 1331-1339 pentru o apărare a limitarismului în fața acestei obiecții.

și Dumitru denumesc această versiune drept *limitarism slab*²³. Dar dacă argumentul democratic este central, atunci ne interesează să blocăm acumularea averilor în exces pentru a nu periclita egalitatea politică. Astfel, limitarismul va căuta să definească un prag care să împiedice complet acumularea averilor ce depășesc un anumit nivel. Volacu și Dumitru denumesc această versiune drept *limitarism tare*²⁴. Cele două versiuni sunt conflictuale, din moment ce fiecare sugerează o conceptualizare diferită a pragului limitarist. Recent, Danielle Zwarthoed²⁵ a propus o justificare alternativă a limitarismului, ce nu se bazează pe valorile urmărite de Robeyns, ci pe ideea că afluența materială poate avea efecte negative asupra *autonomiei* deținătorului resurselor pentru că, printre altele, îi poate reduce capacitățile deliberative, poate duce la formarea de preferințe adaptive²⁶ sau îi poate eroda capacitatea de a-și revizui concepția despre bine. Deși Zwarthoed nu propune un prag concret, este plauzibil să credem că acesta ar fi la rândul său diferit de versiunile ce ar rezulta din argumentele susținute de Robeyns. În fine, Volacu și Dumitru subliniază faptul că, în versiunea originală, limitarismul nu ține cont în niciun fel de constrângeri legate de *responsabilitate*, ce pot juca un rol important atunci când unii indivizi au ajuns afluenți prin exploatarea altora, prin beneficierea de pe urma nedreptăților istorice sau pentru că au avut mai multe oportunități inițiale decât alții²⁷. Încorporarea unei astfel de constrângeri poate genera o formă distinctă de limitarism, ce ar sugera, spre exemplu, că taxarea integrală a unei moșteniri considerabile este mai stringentă decât taxarea unei averi mai ridicate, dar realizate într-o manieră neexploatare de către o persoană care a plecat dintr-o poziție socio-economică dezavantajată.

În fine, o ultimă discuție conceptuală pe care ar trebui să o avem în vedere se referă la clarificarea naturii teoretice a limitarismului. Robeyns propune limitarismul ca o teorie *parțială* a dreptății, deoarece „poate fi specificată într-o manieră agnostică cu privire la ce dreptatea distributivă ar presupune pentru cei care nu sunt maximal de împliniți”²⁸. După cum argumentează Volacu și Dumitru, este discutabil însă în ce măsură limitarismul este într-adevăr o teorie a dreptății, din moment ce aceasta nu caută să instanțieze anumite valori fundamentale, ci mai curând este un mod prin care alte teorii ale dreptății – precum suficientarismul sau egalitarismul politic – pot fi realizate²⁹. Dick Timmer sesizează la rândul său această problemă, distingând între *limitarism distributiv*, ce caută să spună ceva direct relevant pentru acceptabilitatea morală a unei distribuții atunci când există averi în exces și *limitarism relativ la politici*, ce caută să modeleze designul instituțional prin plafonarea averilor în exces³⁰. În fine, Timmer trasează și o altă distincție importantă ce privește modul de aplicare al limitarismului înțeles în această ultimă formă, între limitarismul *redistributiv*, ce „limitează averea în exces cu scopul de a realoca beneficiile cooperării sociale prin politici de taxare și transfer”³¹ și limitarismul *predistributiv*, ce „caută să limiteze averea în exces prin manipularea proprietăților inițiale astfel încât să genereze o distribuție echitabilă a oportunităților, spre exemplu prin taxarea moștenirilor”³².

23 Alexandru Volacu și Adelin Costin Dumitru, „Assessing Non-intrinsic Limitarianism”, *Philosophia* 47, (2019): 258.

24 Volacu și Dumitru, „Assessing”, 254.

25 Danielle Zwarthoed, „Autonomy-Based Reasons for Limitarianism”, *Ethical Theory and Moral Practice*, 21, (2018): 1181-1204.

26 Robeyns, *Wellbeing*, 137-142.

27 Volacu și Dumitru, „Assessing”, 260-262.

28 Robeyns, „Having”, 1.

29 Volacu și Dumitru, „Assessing”, 255 și 258.

30 Timmer, „Defending”, 1333.

31 Timmer, „Defending”, 1334.

32 Timmer, „Defending”, 1334. Vezi Dumitru, „Limitarism” pentru o discuție mai amplă asupra acestui ultim subiect.

Concepția politică și concepția morală a limitarismului

Așa cum explicam la începutul secțiunii anterioare, Robeyns susține că limitarismul poate fi conceptualizat fie sub forma unei doctrine pur morale, fie sub forma unei doctrine politice³³. În primul caz, indivizii au datoria morală de a nu fi excesiv de bogați, dar această datorie nu ar trebui să fie impusă de către stat. În al doilea caz, indivizii au datoria morală de a nu fi excesiv de bogați, iar statul trebuie să intervină (prin politici redistributive sau predistributive) pentru a se asigura că aceasta este satisfăcută. Concret, într-o astfel de arhitectură instituțională, nimeni nu ar putea fi legal mai bogat decât un anumit nivel. Robeyns apără forma politică a limitarismului, deoarece ea caută să poziționeze limitarismul în aria teoriilor dreptății distributive, care sunt prin natura lor politice, nu doar morale. Potrivit ei, „o doctrină morală nu ar fi suficientă, din moment ce ca normă morală limitarismul nu este obligatoriu legal (eng. *non-enforceable*), și nu am putea lua măsuri coercitive împotriva celor care nu s-ar conforma datoriei limitariste”³⁴. Totodată, însă, ea consideră că limitarismul poate reprezenta o doctrină morală distinctă, susținând că ar trebui să încurajăm un etos social limitarist³⁵. De asemenea, unii autori³⁶ își ancorează explicit anumite poziții normative în această concepție a limitarismului. În continuare voi argumenta însă că așa-zisa doctrină pur morală a limitarismului nu reprezintă de fapt o perspectivă distinctă, din moment ce limitarea resurselor economice nu este nici necesară și nici suficientă pentru satisfacerea datoriei morale subiacente unei eventuale datorii limitariste. În acest sens, voi discuta pe rând cele trei argumente principale oferite până acum în sprijinul limitarismului: argumentul democratic, argumentul nevoilor urgente și argumentul autonomiei și relația lor cu limitarismul moral.

Să începem cu primul dintre acestea. Potrivit argumentului democratic, bogăția excesivă este problematică deoarece distorsionează egalitatea politică. Concepția morală a limitarismului (bazată pe acest argument) susține că există așadar o datorie morală de a nu fi excesiv de bogat, ce decurge dintr-o datorie mai fundamentală de a nu încălca egalitatea politică. Această legătură este însă doar contingentă. Egalitatea politică nu este încălcată prin simpla posedare a unui anumit nivel de resurse economice, ci doar prin modul în care aceste resurse sunt utilizate. Să presupunem că Andreea are o avere de 100 de milioane de euro. Aceasta poate să influențeze politica în moduri ce ar încălca egalitatea politică, spre exemplu prin donații către candidați în schimbul unor favoruri politice, prin investirea într-un trust media pe care să îl controleze în beneficiul unui partid politic etc. Dar ea poate, totodată, să nu facă nimic din aceste lucruri, sau altele care ar putea fi democratic problematic. Să presupunem așadar că există o datorie morală de a nu încălca egalitatea politică (o poziție eminamente plauzibilă), și să presupunem că Andreea vrea să respecte această datorie. Respectarea datoriei este perfect compatibilă cu deținerea unui nivel de resurse economice ce ar putea fi considerat excesiv, atât timp cât ea se abține de la a folosi resursele economice sau de a-și folosi puterea ce decurge din simplul fapt că deține o avere semnificativă, în moduri ce ar distorsiona egalitatea politică. Plafonarea superioară a averii nu este, așadar, necesară pentru satisfacerea datoriei mai fundamentale de a nu încălca egalitatea politică. Să presupunem acum că Andreea nu are o avere considerabilă, menținându-se sub pragul peste care ar încălca datoria limitaristă. Chiar și așa, ea poate influența politica în moduri care sunt problematice din punct de vedere democratic. Spre

33 Robeyns, „Having”, 30.

34 Robeyns, „Having”, 31.

35 Robeyns, „Having”, 36.

36 E.g. Dumitru, „Limitarism”.

exemplu, poate participa la comiterea de fraude electorale, poate pune presiune asupra anumitor persoane să voteze în modul preferat de ea, poate „polua” deliberarea publică prin rostirea de afirmații false în sprijinul unor candidați, dezinformând astfel anumite grupuri sociale etc. Plafonarea superioară a averii, nu este, așadar, nici suficientă pentru satisfacerea datoriei mai fundamentale de a nu încălca egalitatea politică. După cum menționam anterior, legătura dintre datoria de a nu încălca egalitatea politică și datoria de a nu fi excesiv de bogat este doar una contingentă. Prima poate fi realizată și în condițiile în care a doua nu este realizată și poate fi încălcată și atunci când a doua este realizată.

Să luăm acum cazul argumentului nevoilor urgente. Potrivit acestuia, bogăția excesivă este problematică deoarece există persoane aflate în situații de sărăcie radicală care ar avea mult mai multă nevoie de resursele respective. Concepția morală a limitarismului (bazată pe acest argument) susține că există așadar o datorie morală de a nu fi excesiv de bogat, ce decurge dintr-o datorie mai fundamentală de a-i salva pe alții atunci când se află în situații critice și acest lucru nu este excesiv de costisitor pentru salvator³⁷. Dar și în acest caz legătura dintre ele este contingentă. În primul rând, datoria limitaristă este relativă la anumite circumstanțe empirice, care presupun că un număr mare de indivizi trăiesc într-o situație de sărăcie extremă. Dar aceste circumstanțe empirice, *reale* în prezent, pot fi schimbate chiar și fără ca indivizii să renunțe la toate resursele economice peste un anumit prag. Spre exemplu, într-o estimare influentă din 2005, Jeffrey Sachs calculase că alocarea unor ajutoare anuale pentru dezvoltare de până la 195 de miliarde de dolari ar fi putut duce la eradicarea sărăciei extreme până în 2025³⁸. Chiar și dacă această estimare ar fi optimistă, având în vedere faptul că numărul de persoane aflate în situații de sărăcie extremă este oricum semnificativ mai redus în prezent față de anul 2005, sumele anuale necesare pentru satisfacerea nevoilor urgente ale tuturor persoanelor de pe glob nu sunt prohibitive, și ar putea fi acoperite împărțând costurile proporțional între indivizii foarte bogați, astfel încât să nu fie necesar ca aceștia să renunțe la toate resursele ce depășesc un anumit nivel. Plafonarea superioară a averii nu este, așadar, necesară pentru satisfacerea datoriei mai fundamentale de a-i salva pe cei aflați în situații critice. În al doilea rând, chiar și dacă o persoană satisface datoria limitaristă de a nu fi excesiv de bogată, tot poate eșua în diferite moduri să satisfacă datoria de a-i salva pe alții atunci când se află în situații critice – spre exemplu, prin refuzul permiterii accesului într-un bloc persoanelor fără adăpost într-o noapte de iarnă friguroasă sau prin incapacitatea de a acorda primul ajutor de bază unei persoane accidentate grav. Plafonarea superioară a averii, nu este, așadar, suficientă pentru satisfacerea datoriilor mai fundamentale de salvare. Ca și în cazul argumentului democratic, legătura dintre datoria de a salva persoanele aflate în situații critice și datoria de a nu fi excesiv de bogat este doar una contingentă. Și aici, prima poate fi realizată și în condițiile în care a doua nu este realizată și poate fi încălcată și atunci când a doua este realizată.

În fine, să examinăm și relația argumentul autonomiei, propus de Zwarthoed³⁹, cu limitarismul moral. Potrivit argumentului autonomiei, bogăția excesivă este problematică deoarece subminează – în diferite moduri – autonomia persoanei afluente. O concepție morală a limitarismului (bazată pe acest argument) ar susține că avem datorie morală de a nu fi excesiv de bogați pentru că avem o datorie morală mai fundamentală de a ne proteja autonomia. Ca în cazurile anterioare, și această legătură este una contingentă. Să luăm primul din cele cinci motive pentru care

37 Vezi spre exemplu T.M. Scanlon, *What We Owe To Each Other* (Cambridge MA: Belknap Press, 1998), 224.

38 Jeffrey Sachs, *The End of Poverty* (New York: Penguin Press, 2005).

39 Zwarthoed, „Autonomy-Based”.

Zwarthoed consideră că afluența materială excesivă ne poate submina autonomia, ca un exemplu ilustrativ⁴⁰. Conform autoarei, absența constrângerilor materiale îi face pe indivizi incapabili să se angajeze în anumite tipuri de exerciții de deliberare practică, aceste competențe fiind produsul interacțiunii dintre capacitățile psihologice ale lor și mediul în care operează. Spre exemplu, abundența resurselor îi face pe indivizi mai puțin capabili să construiască planificări pe termen lung, din moment ce aceștia nu sunt familiarizați cu necesitatea gestionării resurselor limitate. Chiar și dacă acceptăm această susținere (destul de problematică, de altfel), nu decurge însă că autonomia și afluența excesivă sunt *neapărat* conectate. Pentru început, în măsura în care avem datoria de a ne proteja autonomia, persoana afluentă ar putea să își dezvolte competențele îngreunate de bogăția excesivă prin alte metode – spre exemplu, cursuri de planificare sau o reflecție sistematică asupra problemei alocării resurselor. Astfel, plafonarea superioară a averii nu este necesară pentru satisfacerea datoriei mai fundamentale de protejare a autonomiei. Mai departe, incapacitatea de a se angaja în deliberări practice în mod corespunzător poate decurge din multe alte surse, care nu sunt neapărat conectate de resursele materiale, cum ar fi aderarea (nejustificată socio-economic) la anumite convingeri false sau nealocarea timpului necesar pentru dezvoltarea competențelor etc. Plafonarea superioară a averii, nu este, așadar, nici suficientă pentru protejarea autonomiei, din moment ce indivizii pot eșua în acest demers din alte motive decât cele legate de avere.

Această secțiune arată, așadar, că principalele argumente ce au fost propuse în sprijinul limitarismului până în prezent nu pot ancora o doctrina limitaristă pur morală, din moment ce limitarismul nu este nici necesar și nici suficient pentru satisfacerea datoriei morale mai fundamentale presupuse de argumentele respective. Deși am dezvoltat această poziție prin raportare la cele trei argumente proeminente oferite până acum în favoarea limitarismului, ea poate fi extinsă și la altele. În mod particular, Robeyns sugerează că limitarismul ca doctrină morală ar putea fi construită solid pe temeiul eticii virtuților⁴¹. Chiar și în acest caz însă, pentru orice virtute am avea în minte plafonarea superioară a averilor nu asigură că datoria de a dezvolta virtutea respectivă ar fi descărcată. Să luăm, spre exemplu, cumpătarea. Nu este nimic contradictoriu în a afirma că o persoană foarte afluentă poate să își cultive virtutea cumpătărilor, la fel cum este foarte posibil totodată ca o persoană aflată sub pragul limitarist să fie necumpătată. Deci, chiar dacă am avea o datorie de cultivare a virtuților, ea poate fi realizată și în condiții de afluență și poate fi încălcată și în condiții de deținere a unui nivel scăzut sau moderat de resurse.

Concluzii

Limitarismul este o perspectivă emergentă în teoria politică, ce vizează în primul rând modul în care ar trebui să fie alocate responsabilitățile în (re)distribuirea resurselor. Pe scurt, acesta susține că este moral impermisibil ca un individ să fie excesiv de afluent, i.e. să dețină resurse economice peste un anumit prag, și că averea în exces ar trebui să fie redistribuită. În acest articol am căutat să introduc perspectiva limitaristă în spațiul publicistic românesc, prezentând principalele sale elemente conceptuale și temeuri justificative oferite până acum. De asemenea, am argumentat că una din interpretările limitarismului, ca o concepție morală distinctă, este problematică, din moment ce legătura dintre plafonarea superioară a

40 Analog, pot fi analizate și celelalte motive invocate de Zwarthoed.

41 Robeyns, „Having”, 31. Vezi Roger Crisp și Michael Slote (coordonatori), *Virtue Ethics* (Oxford: Oxford University Press, 1997) pentru o introducere în această abordare.

averilor și datoria morală din care ar decurge o eventuală datorie limitaristă este doar una contingentă.

BIBLIOGRAFIE:

BEN-SHAHAR, Tammy Harel, „Limitarianism and Relative Thresholds”, (manuscris nepublicat: disponibil la https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3404687, 2019).

CRISP, Roger și SLOTE, Michael (coordonatori), *Virtue Ethics* (Oxford: Oxford University Press, 1997).

DUMITRU, Adelin Costin, „Limitarism etic și responsabilități individuale în etica moștenirilor”, în Alexandru Volacu, Daniela Cutaș și Adrian Miroiu (coordonatori), *Teme actuale de etică publică* (Iași: Polirom, în curs de apariție).

GILENS, Martin, *Affluence and Influence: Economic Inequality and Political Power in America* (Princeton: Princeton University Press, 2012).

KRAMM, Matthias și ROBEYNS, Ingrid, „Limits to wealth in the history of Western philosophy”, *European Journal of Philosophy*, EarlyView, DOI: 10.1111/ejop.12535 (2020).

OXFAM (2020), „Time to care: Unpaid and underpaid care work and the global inequality crisis”, Oxfam Briefing Paper, <https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/620928/bp-time-to-care-inequality-200120-en.pdf>.

PETERS, Yvette și ENSINK, Sander, „Differential Responsiveness in Europe: The Effects of Preference Difference and Electoral Participation”, *West European Politics* 38(3), (2015): 577-600.

ROBEYNS, Ingrid, „Having too much”, în Jack Knight și Melissa Schwartzberg (coordonatori), *NOMOS LVI: Wealth. Yearbook of the American Society for Political and Legal Philosophy* (New York: New York University Press, 2017), pp.1-44.

ROBEYNS, Ingrid, „What, if Anything, is Wrong with Extreme Wealth?”, *Journal of Human Development and Capabilities* 20(3), (2019): 251-266.

ROBEYNS, Ingrid, *Wellbeing, Freedom and Social Justice: The Capability Approach Re-Examined* (Cambridge: Open Book Publishers, 2017).

SACHS, Jeffrey, *The End of Poverty* (New York: Penguin Press, 2005).

SCANLON, T. M., *Why Does Inequality Matter?* (Oxford: Oxford University Press, 2018).

SCANLON, T.M., *What We Owe To Each Other* (Cambridge MA: Belknap Press, 1998).

TIMMER, Dick, „Defending the Democratic Argument for Limitarianism: A Reply to Volacu and Dumitru”, *Philosophia* 47, (2019): 1331-1339.

UN-DESA (2020), „World Social Report 2020: Inequality in a rapidly changing world”, <https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2020/02/World-Social-Report2020-FullReport.pdf>.

VOLACU, Alexandru și DUMITRU, Adelin Costin, „Assessing Non-intrinsic Limitarianism”, *Philosophia* 47, (2019): 249-264.

VOLACU, Alexandru, „On the Ideological Incompatibilities of Distributive Justice”, *Studia Politica. Romanian Political Science Review* 15(1), (2015): 109-132.

VOLACU, Alexandru, *Avem datoria de a vota?* (Iași: Institutul European, 2019).

ZWARTHOED, Danielle, „Autonomy-Based Reasons for Limitarianism”, *Ethical Theory and Moral Practice*, 21, (2018): 1181-1204.

Participarea protestatară și democrația reprezentativă în România postcomunistă

Alexandru Radu, Daniel Buti, *Statul sunt eu! Participare protestatară vs. democrație reprezentativă în România postcomunistă*, Ediția a II-a, adăugită, Editura Pro Universitaria, București, 2019

„Statul sunt eu!”, ediția din 2019, este o actualizare a unui volum anterior care s-a preocupat de studiul relației dintre fenomenul participării protestatare și conceptul de democrație reprezentativă. Astfel, dacă primul volum s-a aplecat asupra legăturii dintre cele două concepte, inventariind și analizând trei mari momente de participare protestatară în România după 1989 (mineriada din 1991, protestele din ianuarie-martie 2012 și protestele Colectiv din 2015), acest al doilea volum completează analiza fenomenului protestatar în România și cu manifestațiile #rezist din perioada 2017-2019.

Observând tendințe de scădere a prezenței la vot (formă de participare formală), dar și un profil civic mai degrabă neparticipativ al României postcomuniste (ONG-uri etc), autorii sugerează o schimbare de paradigmă în privința manierei în care cetățenii își exprimă și își urmăresc interesele. Astfel, participarea clasică (votul, implicarea în campanii etc) pare să tindă a fi înlocuită de o participare informală (semnarea de petiții, mitinguri, proteste etc).

Autorii precizează că, spre deosebire de alte forme de participare care urmăresc, de regulă, doar influențarea procesului de luare a deciziei, protestele reprezintă o formă specială de implicare cetățenească, având în vedere că unele manifestări de acest gen pot determina

schimbări politice majore, schimbări de echilibru, situate în afara mecanismelor instituționale dintr-o anumită țară.

În cazul României, dintre cele patru momente protestatare analizate, trei dintre ele au avut rolul de a produce schimbări politice majore, de guvern, în timp ce ultimul moment analizat, fenomenul #rezist, nu a produs același tip de consecințe. Trendul de schimbare în rândul preferințelor societare s-a reflectat, în acest din urmă caz, în alegerile europarlamentare din 2019.

Sub o formă narativ-istorică, autorii pun în context fiecare dintre cele patru momente protestatare, menținând în același timp atenția asupra identificării unui model specific de democrație reprezentativă în România.

Mineriada din 1991

În intervalul 24-28 septembrie 1991, Bucureștiul s-a aflat sub asaltul minerilor care au venit din Valea Jiului cu revendicări economice, sociale, dar și politice (demisia Guvernului Roman), determinate de refuzul premierului de a se deplasa în Valea Jiului, să poarte discuții cu el. Manifestațiile lor au devenit violente și au intervenit ciocniri între mineri și forțele de ordine. După asaltul asupra sediului Guvernului din 25 și 26 septembrie, premierul Roman și-a dat demisia, anunțul fiind făcut

pe 26 septembrie de către purtătorul de cuvânt al președinției, Alexandru Mironov. După două zile, minerii au părăsit Bucureștiul, lăsând în urmă 445 de persoane spitalizate, 3 morți și pagube materiale evaluate la 86 milioane de lei.

Chiar dacă, spun autorii, acest miting al minerilor poate fi cu greu încadrat într-o formă de participare protestatară specifică unei democrații, el a fost cuprins în analiză din perspectiva efectelor sale. Autorii consideră mineriada ca fiind o formă specifică de participare, ale cărei trăsături principale – caracterul de clasă, caracterul violent și caracterul ideologic – o apropie de ideea marxistă de revoluție, având o pronunțată componentă anticapitalistă. Cu toate acestea, pentru că efectele mineriadei au determinat înlocuirea Guvernului Roman, rezultat în urma alegerilor parlamentare din 20 mai 1990, cu Guvernul Stolojan, un guvern format majoritar din FSN, dar și din partide politice aparținând opoziției de la acea vreme, aceste proteste au fost analizate alături de celelalte momente protestatare postdecembriste.

Protestele din ianuarie-martie 2012 („Primăvara de la București“)

În ianuarie-martie 2012, un nou val de proteste s-a manifestat în București și în țară, determinat fiind de măsurile de austeritate adoptate de Guvernul Boc și amplificate de anunțul șefului sistemului de urgență din România de a demisiona – ca urmare a unui plan de reformare a sistemului de urgență anunțat tot de Guvernul Boc. Revendicările protestatare au fost, inițial, preponderent de natură socială (diminuarea pensiilor și a salariilor), și ulterior s-au transformat în revendicări politice – demisia Guvernului, a premierului și a președintelui Băsescu, care și-a asumat măsurile de austeritate.

Deși ca urmare a protestelor de stradă din 2012, Guvernul a făcut pași înapoi, retrăgând proiectul de reformă privind sistemul de urgență și venind cu

demisia ministrului de Externe Baconschi care îi etichetase pe protestatari „mahalaua violentă și ineptă”, protestele au continuat, cerând-se demisia guvernului și a președintelui. Era nevoie, așadar, de un gest radical, care avea să apară în februarie 2012, când Guvernul Boc și-a prezentat demisia.

Astfel, la începutul anului 2012, mișcările de protest au condus, pentru a doua oară după 1989, la căderea guvernului legitim ales la alegerile parlamentare din 2008. Schimbarea politică a fost una majoră prin demisia Guvernului Boc și prin instalarea, în mai 2012, a unui guvern USL, al opoziției parlamentare de la acea vreme (după căderea Guvernului Ungureanu).

Spre deosebire de mineriada din 1990, protestele anti-austeritate aveau loc într-un alt context în care România era deja membră a UE și acumula deja o minimă experiență democratică. În cei 20 de ani de experiență democratică, guvernării și guvernării s-u menținut în interiorul conceptului de democrație reprezentativă clasică, în care eventualele tensiuni și dezechilibre de la nivelul relației dintre clasa politică și cetățeni au putut fi rezolvate prin forme de participare clasică: mersul la vot o dată la 4 ani. În acest context, protestele din 2012 au reprezentat prima formă veritabilă de participare civico-politică desfășurată într-un context democratic, motiv pentru care autorii au și numit aceste proteste „Primăvara de la București”.

Protestele din noiembrie 2015 din jurul fenomenului Colectiv („revoluția politică“)

Următorul val de proteste de anvergură s-a produs în luna noiembrie 2015, după ce în data de 30 octombrie, în Clubul Colectiv din București, în urma unui incendiu, au murit 64 de persoane iar alte 186 au fost rănite. Avea să fie cea mai mare catastrofă din istoria recentă a României și nemulțumirea socială nu a întârziat să apară. În data de 3 noiembrie, românii s-au mobilizat în stradă

cerând demisia primarului Piedone – primarul sectorului 4 în care se afla clubul în care a avut loc incendiul –, dar și a premierului Victor Ponta. A doua zi, Guvernul Ponta a demisionat. În ecuație a intervenit și președintele Iohannis ales cu un an în urmă și perceput ca un „președinte altfel”. Acesta a preferat să consulte, în vederea numirii noului premier, un nou actor și anume societatea civilă. Gestul președintelui, care era un reprezentant al statului, era o premieră după 1989 și traducea o criză de reprezentare, fiind o adevărată lovitură pentru așa-numita „democrație a partidelor”- partide puternic contestate de cetățeni, prin sloganuri precum „toate partidele, aceeași mizerie”, „parlament penal, marș la tribunal”. În urma consultărilor, premier a fost desemnat tehnocratul Dacian Cioloș care și-a alcătuit un guvern de tehnocrați ce avea să asigure continuitatea guvernamentală până la alegerile parlamentare din 2016.

Momentul protestatar din 2015 reprezintă, pentru partidele politice tradiționale, după un sfert de secol de dominație absolută, un eșec, acestea fiind nevoite, la presiunea străzii, să facă un pas înapoi. Protestele din jurul tragediei de la Colectiv au avut vocația de a produce, la fel ca protestele din 2012, o răsturnare de guvern, dar și o criză a partidelor politice, care au dominat scena politică după 1989. Totuși, dezideratele protestatari nu s-au materializat și la alegerile locale și parlamentare din 2016, partidele tradiționale împotrivă cărora se protesta menținându-se în prim-planul politicii.

Fenomenul #rezist

În perioada 2017-2019, noi valuri de proteste anti-guvernamentale s-au desfășurat atât în București cât și în țară, pe fondul câștigării de către PSD a alegerilor parlamentare din 2016. Împotriva PSD se formase deja, încă de la protestele anterioare, o masă critică semnificativă. Pretextele pentru diversele momente protestatari din intervalul 2017-2019 au fost constituite de

preocuparea pregnantă a coaliției de guvernare pentru domeniul justiției: OUG 13 (ianuarie 2017) privind amnistia și grațierea, eliminarea președintelui din procedura de numire și revocare a procurorilor-șefi (august 2017), procedura de revocare a procurorului-șef al DNA, Laura Codruța Kovesi (februarie 2018), legile justiției (martie-iunie 2018), OUG 7/2019 (februarie 2019) etc. Fiecare dintre aceste acțiuni ale celor de la guvernare au fost urmate de valuri de proteste la care au participat zeci și sute de mii de oameni, revendicările fiind lupta împotriva PSD-ului corupt și demisia diverselor guverne PSD (Grindeanu, Tudose, Dăncilă). Un punct culminant al acestui fenomen auto-intitulat #rezist a fost dat de mitingul Diasporei din 10 august 2010, când protestul de la București s-a soldat cu violențe și intervenția brutală a jandarmeriei (452 de răniți).

Deși valurile succesive de proteste #rezist au fost foarte bine articulate și clare în revendicări, iar presiunea străzii a fost foarte mare, ele nu au avut efecte politice imediate, niciun guvern nefiind schimbat ca urmare a presiunii din stradă. Totuși, partidele politice parlamentare, mai ales PSD, au fost sancționate la scrutinul european din mai 2019, ascensiunea puternică a USR-PLUS materializând dorința de reînnoire a sistemului partidist din România.

Concluzii

Autorii arată că toate cele patru momente protestatari de după 1989 se aseamănă prin faptul că au prezentat toate forme de implicare neconvențională a cetățenilor în treburile publice. Cu toate acestea, Mineriada din 1991, protestele din 2012 și cele din 2015 se deosebesc de fenomenul #rezist atât prin caracterul lor cât și prin consecințele determinate. Astfel, Mineriada din 1991, protestele din 2012 și cele din 2015 au avut un caracter reactiv și emoțional, nefiind izvorâte din exprimarea conștientă, rațională a puterii demosului. Prin opoziție, fenomenul #rezist, deși a avut vârfurile sale de emoție și

efervescentă, a fost expresia unor acțiuni sistematice, durată lor extinsă făcând dificilă emoția colectivă drept pretext pentru acțiunea colectivă pe termen lung (aproximativ doi ani de zile). Aceste proteste au avut, de asemenea, o dimensiune programatică, principalele cerințe ale străzii fiind legate de valori, de justiție, un domeniu abstract, asociat unui stil de viață și unui mod de societate.

Trei dintre cele patru momente protestatate analizate (cu excepția #rezist), arată autorii, au depășit limitele conceptuale ale democrației reprezentative, prin faptul că toate au condus la schimbări de guverne, nelimitându-se la participarea politică cu scopul de influențare a deciziei. Din acest punct de vedere, atât Mineriada din 1991 cât și protestele din 2012 și cele din 2015 au făcut posibilă ideea că puterea se poate exercita și în stradă, în afara societății politice. În acest fel, Guvernul Roman a fost înlocuit de Guvernul Stolojan în 1991, Guvernul Boc a fost înlocuit de Guvernele Ungureanu și Ponta în 2012, iar Guvernul Ponta și-a dat demisia în 2015, în urma presiunii străzii. Din această perspectivă, cele trei momente protestatate traduc mai degrabă forme de participare specifice democrației directe, îndepărtându-se de conceptul de democrație reprezentativă, specific cadrului instituțional românesc și care se materializează prin alegerea reprezentanților în cadrul alegerilor regulate.

Participarea protestatară este, într-un sistem democratic funcțional, un indicator al implicării cetățenilor în viața politică și un instrument de reglare a raporturilor dintre guvernați și guvernanți. Cu toate acestea, sunt de părere autorii, această formă de implicare nu se poate permanentiza într-o democrație reprezentativă. În acest tip de democrație, deciziile se iau într-un cadru instituțional, alegerile rămânând principalul instrument de validare a regulilor jocului democratic, prin care actorii politici sunt delegați să îi reprezinte pe votanți.

O altă trăsătură care face ca momentul protestatar #rezist să fie diferit

de celelalte trei valuri de participare contestatară a fost dată, după cum se arată în volumul recenzat, de consecințele sale, care nu au fost unele imediate și nu au condus la o schimbare politică majoră; guvernele Grindeanu, Tudose și Dăncilă au fost schimbate ca urmare a tensiunilor interne din cadrul partidului de guvernare (PSD), nu ca urmare a presiunii străzii. Trendul politic al acestui val de proteste s-a materializat prin votul de la alegerile europarlamentare din 2019, în urma cărora partidele din coaliția de guvernare (PSD+ALDE), considerate formațiuni clientelare, de tip office-seeking, au suferit o înfrângere semnificativă. Dimpotrivă, USR și PLUS, grupate în Alianța 2020, partide revendicate și percepute ca fiind partide anti-sistem, au obținut un scor important.

Prin faptul că cele trei mari momente de protest din istoria postcomunistă a României se află undeva la mijloc între democrația reprezentativă și democrația directă, **autorii au numit acest tip de regim o democrație semi-directă și au calificat-o ca fiind o formă de organizare sui-generis a societății românești** – un tip de regim în care puterea continuă să aparțină partidelor politice, dar în care crizele din raportul dintre guvernați și guvernanți sunt corectate de către cetățeni. Identificând, prin analiza fenomenului protestatar din România, această tipologie specifică românească, autorii precizează că ea urmează să fie însă confirmată în timp.

Demersul autorilor de a raționaliza și clasifica formele de participare protestatară în România după 1989 este unul inedit, acest gen de participare nefiind studiat de literatura de specialitate. Dacă formele clasice de participare, respectiv prezența la vot, implicarea în campanie electorale, militantismul, adărrarea la un partid politic în România etc au făcut obiectul a numeroase studii, participarea de tip protestatar a rămas o zonă de eplorat.

Pe fond, pe lângă efortul de raționalizare și clasificare a participării protestatate din România de după 1989, demersul lui Aleandru Radu și Daniel

Buti are meritul de a analiza conceptul de democrație reprezentativă, nu doar din perspectiva teoretică, instituțională, așa cum este ea trasată în Constituție, ci și din perspectiva practicii politico-civice, în cazul de față.

Deși autorii spun tranșant că formele de participare protestatară care au ca finalitate schimbări politice majore, cum ar fi schimbările de guvern, nu sunt compatibile cu democrația reprezentativă, deși găsesc o denumire pentru situația de anomalie în care se înscriu protestele care se soldează cu schimbări politice majore (democrație semi-direc-tă), aceștia nu dezvoltă subiectul din perspectiva soluțiilor posibile pentru

corectarea unei astfel de anomalii. De fapt, autorii nu califică această incompatibilitate dintre schimbările politice majore și democrația reprezentativă drept o anomalie. Rămâne, astfel, deschisă întrebarea dacă această criză de reprezentare, dată de sistemul clientelar al partidelor politice românești și de dezechilibrul raportului dintre guvernanți și guvernați, ar trebui să aibă o rezolvare fie ea în zona modificărilor instituționale, în zona de reglaje informale (practici ale partidelor politice, de exemplu) sau de altă natură.

Ionela Gavril

[Independent researcher]

Index de autori

Daniel Buti este Doctor în Științe politice, Lector universitar în cadrul Școlii Naționale de Studii Politice și Administrative (SNSPA). Este autor/ coautor al unor cărți precum *Statul sunt eu! Participare protestatară vs. democrație reprezentativă în România postcomunistă*, ed. a 2-a revizuită (Pro Universitaria, 2019), *Postcomunismul românesc. Sistemul politic: structură și funcționare* (Pro Universitaria, 2016), *Pe cine reprezintă partidele politice. O analiză a partidelor din postcomunismul românesc* (Pro Universitaria, 2014).

Ionela Gavril este licențiată a Facultății de Științe Politice, Universitatea din București (2007) și a urmat masterul de Politică Europeană și Românească (2009) la aceeași facultate. A urmat cursuri de drept comunitar și politică europeană, la IEP Toulouse. Este autoarea unor articole precum: „Alegerile prezidențiale din 2014 și impactul lor asupra regimului premier-prezidențial din România”, „Les médias influencent-ils l’agenda parlementaire en Roumanie?”.

Sergiu Gherghina este lector în politici comparate la Departamentul de Științe Politice, Universitatea din Glasgow. Domeniile sale de expertiză și cercetare sunt partidele politice, comportamentul legislativ, utilizarea democrației directe și participarea politică.

Bogdan Murgescu este profesor la Facultatea de Istorie și prorector al Universității din București; în 2011-2019 a fost președinte al Societății de Științe Istorice din România, fiind actualmente președinte de onoare al acesteia. Cartea sa cea mai cunoscută, multiplu premiată și citată, este *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)* (Iași, Polirom, 2010). Pe lângă cercetările de istorie economică și socială, a abordat teme variate, inclusiv istoria felului în care implicarea cetățenilor a influențat sfera politicului.

Alexandru Radu este Prof. univ. Dr. Facultate de Științe politice, SNSPA. Publicații recente: *Statul sunt eu! Participare protestatară vs. democrație reprezentativă în România postcomunistă*, ed. a 2-a revizuită, Pro Universitaria, București, 2019; *Politica între proportionalism și majoritarism. Alegeri și system electoral în România postcomunistă*, Institutul European, Iași, 2012; *FSN – un paradox politic (1989-1992)*, Pro universitaria, București, 2013. Domenii de interes: sisteme electorale, partide politice și sisteme de partide, politica comparată.

Andrei Florin Sora este conferențiar universitar la Facultatea de Istorie a Universității din București și prim-vicepreședinte al Societății de Științe Istorice din România. A publicat numeroase studii, cele mai multe pe teme precum istoria administrației publice, istoria învățământului superior și elitele politice și administrative. Recent, împreună cu Marius Diaconescu a coordonat un amplu proiect de editare, în opt volume, intitulat: *Ziarele românești despre Unirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei* (București, Editura Ars Historica, 2018).

Paul Emanuel Țap este masterand în cadrul Departamentului de Studii Internaționale și Istorie Contemporană al Facultății de Istorie și Filozofie din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj Napoca. Deține o diplomă de licență în Științe politice, fiind absolvent al Facultății de Istorie și Filosofie, specializarea Studii de securitate, din cadrul aceleiași Universități. Domenii de interes: relații internaționale, științele politice și studiile de securitate.

Dr. Claudia Ursuțiu este cercetător la Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române.

Alexandru Volacu este Conferențiar universitar, Universitatea din București, cercetător postdoctoral, SNSPA.

SUMMARY

România 100

Bogdan Murgescu, Andrei Florin Sora
Greater Romania Votes: The 1919 Parliamentary Elections on the „Grassroots” 3

Alexandru Radu
A particular electoral system 44

Claudia Ursuțiu
The impact of 1919 on the political destiny of the interwar Romanian Jewry. Transformations, permutations and challenges 83

Electoral file

Sergiu Gherghina, Paul Emanuel Țap
Generation Z and Political Leaders: The preferences of those who voted for the first time in 2019 96

Alexandru Radu, Daniel Buti
Presidential Elections in Post-communist Romania 111

Varia

Alexandru Volacu
Limitarianism: A Conceptual Analysis 135

Review

Protest Participation and Representative Democracy in Post-communist Romania (Ionela Gavril)..... 144
Alexandru Radu, Daniel Buti, *Statul sunt eu! Participare protestatară vs. democrație reprezentativă în România postcomunistă*

Index of authors..... 149

Summary 151

Romania 100

„Sfera Politicii” este înregistrată în Catalogul Publicațiilor din România la numărul 4165.
*Textele vor fi trimise redacției. Deciziile privind publicarea sunt luate de către echipa editorială.
Pentru a reproduce un text din revistă este necesar acordul scris al redacției „Sfera Politicii”.
Reproducerea textelor în alte condiții constituie o infracțiune
și se pedepsește conform legilor în vigoare.*

